

Pécsi Tudományegyetem

Közgazdaságtudományi Kar

Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

Témavezető: Dr. Gál Zoltán

egyetemi tanár

PTE ÁJK-KTK Könyvtár

KG-102

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Humántőke-beruházás és migráció

Erdélyben

Készítette: Geréb László

Pécsi Tudományegyetem
Közgazdaságtudományi Kar
Regionális Politika és Gazdaságtan doktori iskola

OT
314
6 37

HUMÁNTŐKE-BERUHÁZÁS ÉS MIGRÁCIÓ ERDÉLYBEN

Doktori értekezés

2 db

MELLÉKLETTEL

PTE Egyetemi Könyvtár

P000850019

Készítette: Geréb László

Témavezető: Dr. Gál Zoltán

– Székelyudvarhely, 2008. június –

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK	2
ÁBRAJEGYZÉK	5
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE.....	6
BEVEZETÉS	7
BEVEZETÉS	7
I. A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA	9
II. A DISSZERTÁCIÓ CÉLKITŰZÉSEI.....	9
III. A DISSZERTÁCIÓ MÓDSZERTANA ÉS FORRÁSMUNKÁI	11
IV. A DISSZERTÁCIÓ FELÉPÍTÉSE	12
V. AZ ÉRTÉKELÉS MÓDSZEREI.....	13
1. A HUMÁNTŐKE SZEREPE A REGIONÁLIS GAZDASÁGI FEJLŐDÉSSEN.18	
1.1. A HUMÁNTŐKE ÉS A GAZDASÁGI FEJLŐDÉS.....	18
1.2. AZ EMBERI TÉNYEZŐ SZEREPE AZ ORSZÁGOK ÉS RÉGIÓK VERSENYKÉPESSÉGÉBEN ...	21
1.2.1. <i>A humán erőforrás szerepe a regionális fejlődésben.....</i>	<i>21</i>
1.2.2. <i>A versenyről általában.....</i>	<i>24</i>
1.2.3. <i>A területi verseny fogalma és jellemzői.....</i>	<i>26</i>
1.2.4. <i>A versenyképesség és sikeresség faktorai</i>	<i>30</i>
1.3. A HUMÁNTŐKE HELYE A REGIONÁLIS ELMÉLETEKBEN.....	35
2. AZ EMBER, MINT TŐKE	39
2.1. A TUDÁS BERUHÁZÁSKÉNT VALÓ MEGFOGALMAZÁSA – ALAPFOGALMAK	39
2.1.1. <i>Emberi tőke</i>	<i>39</i>
2.1.2. <i>Az oktatási beruházások mérhetősége.....</i>	<i>41</i>
2.2. AZ EMBER ÉS OKTATÁS SZEREPE A GAZDASÁGBAN – EMBERITŐKE-ELMÉLETEK	43
2.2.1. <i>Az emberi tőke elméletének előzményei – a klasszikusok.....</i>	<i>43</i>
2.2.2. <i>Az emberi erőforrás fogalma és az azzal foglalkozó elméletek.....</i>	<i>45</i>
2.3. AZ OKTATÁSI BERUHÁZÁSOK – MOTIVÁCIÓ ÉS MÉRHETŐSÉG	50
2.3.1. <i>Az emberi tőke értékének mérése</i>	<i>50</i>
2.3.2. <i>Az emberitőke-beruházás alapmodellje. Motivációelemzés.....</i>	<i>51</i>

2.3.3. Az oktatás nem pénzbeli hozama.....	54
2.4. AZ OKTATÁSI BERUHÁZÁSOK HATÉKONYSÁGA ÉS AZ OKTATÁS FINANSZÍROZÁSA	56
2.4.1. Költség–haszon elemzés az oktatásban.....	56
2.4.2. A megtérülési ráta számításának módszerei	58
2.4.3. A humántőke szerepe a vállalkozások esetében	60
3. OKTATÁS-GAZDASÁGTANI ELEMZÉSEK	64
3.1. AZ ELEMZÉSEK FONTOSSÁGA	64
3.2. VIZSGÁLATOK AZ OKTATÁS MEGTÉRÜLÉSI RÁTÁJÁRÓL	66
3.3. AZ OKTATÁS ÉS A GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS	68
3.4. AZ ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZEREPE A FENNTARTHATÓ NÖVEKEDÉSBEN	69
3.5. OKTATÁS ÉS GAZDASÁGI FEJLŐDÉS – KORRELÁCIÓS SZÁMÍTÁSOK.....	82
4. MIGRÁCIÓS HATÁSOK.....	86
4.1. A MIGRÁCIÓ.....	86
4.1.1. A migráció fogalma és típusai	86
4.1.2. Migrációt előidéző tényezők.....	87
4.1.3. A nemzetközi migráció megindulását tárgyaló modellek.....	89
4.1.4. A nemzetközi migráció fennmaradásával foglalkozó elméletek.....	92
4.2. A MIGRÁCIÓ HATÁSA A REGIONÁLIS FEJLŐDÉSRE	94
4.2.1. A munkaerő mobilitása	95
4.2.2. A migráció és a regionális fejlődés.....	97
4.3. A ROMÁNIAI MAGYAR LAKOSSÁG SZÁMBELI ALAKULÁSA. MIGRÁCIÓS HATÁSOK	98
4.3.1. Migráció Székelyföldön. Történelmi áttekintés.....	98
4.3.2. Az erdélyi magyarság természetes szaporulata 1956–1992 között.....	102
4.3.3. Az elvándorlás – szociológus szemmel.....	104
4.4. MIGRÁCIÓ – BEVÁNDORLÁS MAGYARORSZÁGRA	106
4.4.1. Migráció mint döntési folyamat	106
4.4.2. Napjaink migrációja	107
4.4.3. Az ezredfordulón Magyarországra irányuló migráció sajátos elemei.....	108
4.5. ERDÉLYI MAGYAR MIGRÁCIÓ A STATISZTIKÁK TÜKRÉBEN	111
4.5.1. A kommunizmus időszaka a nyolcvanas évek második feléig	111
4.5.2. A migrációs rend átalakulása: a nyolcvanas évtized második fele, a kilencvenes évek eleje	114

4.5.3. 1992–2001, a migráció változó jellege és dinamikája.....	116
4.5.4. Adatforrások és a migrációs veszteség becslése kapcsán felmerülő problémák	119
4.5.5. A migrációnak betudható népességveszteség 1987–1991 között	120
4.5.6. A migrációnak betudható népességveszteség 1992–2001 között	124
5. HUMÁNTŐKE-BERUHÁZÁS ÉS MIGRÁCIÓ ERDÉLYBEN.....	127
5.1. OKTATÁS KELET-EURÓPÁBAN – TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉS.....	128
5.1.1. Az oktatás szerepe a „régiók Európájában”	128
5.1.2. Kelet-európai oktatási rendszerek – gyökerek	129
5.1.3. A kisebbségi oktatás szerepe	131
5.2. AZ OKTATÁS REGIONÁLIS EGYENLŐTLENSÉGEI ROMÁNIÁBAN ÉS ENNEK HATÁSA A GAZDASÁGI FEJLŐDÉSRE	133
5.3. OKTATÁS MINT BERUHÁZÁS ÉS MEGTÉRÜLÉS ROMÁNIÁBAN	141
5.3.1. Az oktatási beruházás társadalmi megtérülése	143
5.3.2. A felsőfokú oktatási beruházás egyéni megtérülése	148
5.4. AZ EMBERITŐKE-BERUHÁZÁS ÉS ANNAK MEGTÉRÜLÉSE KÖZTI KAPCSOLAT MEGSZAKADÁSA FÖLDRAJZI ÉRTELEMBEN	151
6. ÖSSZEFOGLALÁS.....	158
6.1. ÁTTEKINTÉS.....	158
6.2. A KUTATÓMUNKA ÚJ EREDMÉNYEI	158
6.3. KONKLÚZIÓK	160
MELLÉKLET	163
I. KÖZÉLETI SZEMÉLYISÉGEK A HATÁRON TÚLI MAGYAROK MIGRÁCIÓJÁRÓL	163
II. A SZÜLŐFÖLDÖN VALÓ ÉRVÉNYESÜLÉS LEHETŐSÉGEI – ESETTANULMÁNY	167
BIBLIOGRÁFIA.....	170
PUBLIKÁCIÓS JEGYZÉK.....	177
CURRICULUM VITAE.....	178

ÁBRAJEGYZÉK

1. ábra: A regionális növekedés tényezői.....	22
2. ábra: A humán erőforrásokat befolyásoló tényezők.....	24
3. ábra: A regionális versenyképesség különböző megközelítései.....	28
4. ábra: Az egy lakosra jutó GDP, valamint a GDP-ből az oktatásra fordított kiadások részaránya közti összefüggés az egyes országok esetében.....	84
5. ábra: Az egy diákra jutó oktatási költségek (2003, %).	135
6. ábra: Az egy diákra jutó oktatási költségek az országos átlaghoz viszonyítva (2003, %).....	135
7. ábra: Az egy lakosra jutó oktatási költségek (2003, %).	136
8. ábra: Az egy lakosra jutó oktatási költségek az országos átlaghoz viszonyítva (2003, %).....	136
9. ábra: Egy lakosra jutó önkormányzati kiadások összetétele Székelyföldön – összesítés (2001, országos átlag = 100).	137
10. ábra: Egy lakosra jutó GDP (2003, euróban).	138
11. ábra: Az egy lakosra jutó GDP, valamint az egy lakosra jutó oktatási kiadások közti összefüggés Románia megyéi esetében (2003).	140
12. ábra: Az alapfokú oktatás társadalmi megtérülése – helyi önkormányzati finanszírozással.....	146
13. ábra: A felsőfokú oktatás társadalmi megtérülése – központi költségvetési finanszírozással.....	148
14. ábra: A felsőfokú oktatás egyéni megtérülése – magánfinanszírozással	150

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat: Az oktatás egyéni és társadalmi megtérülési rátái oktatási fokozatonként egyes OECD-országokban	67
2. táblázat: Az oktatás hozzájárulása a gazdasági növekedéshez (százalék)	69
3. táblázat: Oktatási kiadások a GDP, illetve a GNP százalékában	71
4. táblázat: A 25–64 éves népesség összetétele a legmagasabb iskolai végzettség szerint, 1998	75
5. táblázat: A 25–64 éves, ezen belül a 30–44 éves foglalkoztatottak keresete a középiskolát végzettek keresetének százalékában	77
6. táblázat: Az egy diákra vetített, oktatási intézményekre fordított kiadás 1999, USD-ben	79
7. táblázat: Felsőfokú végzettségi arányok egyes országokban (2002)	81
8. táblázat: Az egy lakosra jutó GDP, valamint a GDP-ből az oktatásra fordított kiadások részaránya különböző európai országokban (2006)	83
9. táblázat: A természetes szaporulat Erdélyben, 1956–1991	103
10. táblázat: A kitelepedő magyar nemzetiségű román állampolgárok és a Magyarországra kitelepedő román állampolgárok számának alakulása 1985–2000 között	113
11. táblázat: A regulárisan kivándorló román állampolgárok számának alakulása nemzetiségi felbontásban (1990–2000)	117
12. táblázat: A Magyarországra bevándorlók és köztük a román állampolgárok számának alakulása 1985–2000 között	121
13. táblázat: A Magyarországon bevándorlói státust / letelepedési engedélyt szerzett személyek száma, ezen belül a román állampolgárok száma	125

BEVEZETÉS

Az oktatás a modern gazdaság egyik kulcságazata. Ezt bizonyítandó elég csak annyit megemlíteni, hogy az összes oktatási kiadások mértéke a fejlett országokban a 20. század végére elérte a GDP 6-7%-át. Ugyanakkor az oktatás, mint a társadalom tagjainak, a gazdaság alkalmazottainak nevelője és képzője, egyre fontosabb szerep tölt be társadalom fejlődésében és a gazdaság teljesítményének alakulásában is. Az egyre szélesebb tömegeket felölelő oktatás egyéni és közösségi ráfordításai és az oktatás társadalmi, gazdasági hatásai egyértelművé tették, hogy az oktatás gazdasági szemléletű elemzése elkerülhetetlen. Elkerülhetetlen, mivel az oktatás területén jelentős befektetések valósulnak meg, mely befektetések jelentős haszonnal járnak mind az egyén, mind a társadalom számára.

Az oktatás hosszú távú céljainak kijelölésében a mindenkori politikai erőviszonyok mellett komoly szerepet játszik az is, hogy a különböző kormányzatok, társadalmak milyen gazdasági jelentőséget tulajdonítanak az oktatásnak, hogy milyen elméleti megközelítést fogadnak el az oktatás gazdasági szerepéről. Hiszen a közoktatás célja az egyének képzésén keresztül a társadalmi jólét növelése is. Igen, a munkanélküliség csökkentése, a jólét növelése, a gazdaság növekedéséhez való hozzájárulás, a társadalmi integráció fokozása mind olyan célok, melyeknek elérése érdekében a politika egyre nyíltabban megfogalmazott elvárásokkal fordul a felsőoktatási intézmények felé.

A múltbéli tapasztalatok alapján az oktatásba való nagyobb befektetés magasabb gazdasági-társadalmi hasznot hoz, tehát egy társadalom képzettségi szintjének növekedése visszahat a gazdasági növekedésre is, ugyanakkor a szakértői előrejelzések szerint a következő néhány évtizedben a magasan képzett foglalkoztatási csoportokban nagymértékben növekedni fog a megfelelően képzett munkaerő iránti igény. Ezért a közös európai gazdaságpolitika egyik kulcsterületévé váló foglalkoztatáspolitikában az emberi alkalmazkodóképesség fejlesztése – ennek részeként az oktatás, a humántőke-beruházás – fontos szerephez jut. Tehát az oktatás beruházás, mely beruházásnak meg kell térülnie a beruházók számára. Itt meg kell jegyeznünk, hogy az oktatás esetében két beruházóról beszélhetünk: az egyén, aki tanul, valamint az állam (a társadalom), amely taníttat.

A regionális versenyképesség kérdéseivel foglalkozó elméletek egyértelműen kimondják, hogy a fejlett gazdaságok versenyelőnye elsősorban azok tudáselőállítási és -hasznosítási képességein nyugszik. Ahogy *Von Thünen* is megfogalmazta: „Mivel az

iskolázottabb nemzetek ugyanolyan anyagi javakkal több jövedelmet hoznak létre, mint az iskolázatlanabb népek, és mivel a magasabb iskolázottság csak a több anyagi jószág elfogyasztásával járó oktatási folyamaton keresztül biztosítható, *az iskolázottabb népek nagyobb tőkét birtokolnak, amelynek hozadéka a munka nagyobb termelékenységében fejeződik ki*” (Thünen, 1875).

Ugyanakkor a határok egyre könnyebb átjárhatóságával az emberi tőke egyik alapvető jellemzője, a mobilitás egyre erőteljesebben nyilvánul meg – ezt nevezik munkaerő-migrációnak. Ez azt jelenti, hogy egy humántőke-beruházás elvándorolhat, és térben máshol térül meg.

A disszertáció a fentiekben leírt hármaskör egymásra gyakorolt hatásait és azoknak a határon túli magyarságra kifejtett veszélyeit tárgyalja. Ez a hármaskör:

- a. Az oktatás mint humántőke-beruházás;
- b. Az oktatásnak mint beruházásnak a gazdasági fejlődésre való hatása;
- c. A migráció mint a humántőke-beruházás és -megtérülés közti kapcsolatot megbontó jelenség és ennek negatív hatásai a gazdasági fejlődés szempontjából.

Ennek érdekében a disszertáció azt a kérdéskört járja körül, hogy egy bizonyos területen, régióban milyen mértékű a humántőke-beruházás, az mekkora megtérülést mutat, ugyanakkor hogy ezen beruházás megtérülését miként tudja befolyásolni a migráció. Vagyis az elvándorlás során mekkora, pénzben kifejezhető hátrány éri azt a területet, ahol megtörtént a humántőkébe való beruházás, azonban a beruházás megtérülésének nem hasznélvezője az illető régió, mivel a beruházás térben máshol térül meg. Ez a régió jelen disszertáció esetében szélesebb értelemben a határon túli magyarság Kárpát-medencei térsége, szűkebb értelemben pedig Erdély.

A disszertáció létjogosultságát – vagy még inkább szükségességét – alátámasztandó, az munkámban részletesen kitérek a humántőkének a regionális fejlődésben betöltött szerepére, ezáltal fejtve ki, hogy miért jelent óriási veszélyt a határon túli magyar lakta régiók gazdasági fejlődésére a humántőke elvándorlása, vagyis a migráció.

A disszertáció tulajdonképpen két jelenség – a humántőke-beruházás és a migráció – közti kapcsolatnak a hatásáról szól, a gazdasági fejlődés kontextusában. A humántőkének a gazdasági fejlődésben betöltött óriási szerepe adja meg az alapot arra nézve, hogy miért is fontos nekünk ezzel a témával foglalkoznunk. A disszertáció az oktatás és a migráció együttes jelenségének a gazdasági fejlődésre gyakorolt negatív

hatásait egy konkrét erdélyi példán keresztül, egy saját modell alapján elvégzett pénzügyi számításokkal támasztja alá.

I. A témaválasztás indoklása

T. W. Schultz, a „human capital” elméletek atyja a múlt század második felében tett egy korszakalkotó kijelentést, miszerint az USA emberi tőkéje nagyságrendileg azonos a hagyományos értelemben vett tőkéjével. És az emberi tőke értéke azóta egyre csak növekszik, felértékelve ezáltal az emberi tőkébe való beruházások fontosságát is. Ez különösen fontos a természeti erőforrásokban, valamint pénzügyi tőkében szegény országok számára.

A magyar nemzetstratégiának is fontos eleme az emberi tőkében rejlő előnyök kiaknázása. Ez még nagyobb hangsúlyt kap a határon túli magyarság esetében, hisz ezen közösségeknél nemcsak gazdasági fontossága van az emberi tőkének, hanem egzisztenciális vonzata is. Ezen közösségek léte, avagy megszűnése múlik az emberi erőforrás minőségén, a közösséget alkotó egyének képzettségén. Ezt az elvet mind az anyaország, mind a határon túli magyarság vezetői, véleményformáló személyiségei felismerték. Az anyaországból egyre komolyabb oktatási támogatások jutnak a határon túli magyarságnak, ugyanakkor a határon túli magyar települések is az országos átlag felett költenek az oktatásra. Igen, elmondható, hogy egy komoly humántőke-beruházás valósul meg a határon túli közösségek esetében.

Azonban létezik egy alapvető probléma, nevezetesen a migráció. A migráció révén az ezen területeken megvalósult humántőke-beruházás térben máshol térülhet meg. Ez a jelenség a határon túli magyarság számára már egy létező veszély, amelynek nemcsak demográfiai, hanem pénzügyi vonatkozásai is vannak. Oktatásszervezéssel foglalkozó személyként fontosnak tartottam a fenti jelenség kutatását, következményeinek elemzését, ugyanakkor néhány gyakorlati javaslat megfogalmazását a káros következmények enyhítése érdekében.

II. A disszertáció célkitűzései

A disszertáció célja pénzügyi mutatók és statisztikai adatok segítségével kiszámolni a határon túli magyarság migrációs veszteségének gazdasági, pénzben kifejezhető értékét, és ezáltal felhívni a figyelmet a határon túli magyarság esetében jelentkező, migráció okozta, pénzben kifejezhető humántőke-veszteségekre.

A hipotézis, amire a munkámat alapozom, az, hogy a humántőkének mint beruházásnak az elvesztése egy régió számára egy létfontosságú sikerességi tényező elvesztését is jelenti egyben. És a határon túli magyarság által lakott régiók fejlődésének egyik nagy akadályát épp ez jelenti, vagyis az ottani lakosságnak az anyaországba való vándorlása.

Ennek a jelenségnek pénzben, értékben való kifejezését azért tartom szükségesnek, mert a nemzetpolitikával foglalkozó szakemberek hajlamosak a migrációt egy szociológiai, demográfiai jelenséggé redukálni, miközben annak komoly gazdasági hatásai is vannak.

A disszertáció rész céljait, melyekre az egyes fejezeteket építem, valamint a kérdéseket, amelyekre a válaszokat keresem, a következőképpen fogalmaztam meg:

- A humántőke fontosságának elemzése a regionális gazdasági fejlődésben. Miért fontos a határon túli magyar régiók fejlődése szempontjából a képzett humántőke jelenléte?
- Az embernek mint beruházásnak az elemzése. Miért több az ember egy statisztikai adatnál a gazdaság számára, hogyan válik az ember pénzben kifejezhető beruházássá?
- Nemzetközi statisztikák elemzése a gazdasági fejlődés és az oktatásra fordított összegek tükrében. Valóban létezik összefüggés a két jelenség között? Egy régió fejlődése szempontjából ténylegesen akkora jelentőséggel bír a képzett munkaerő?
- A migráció hatásainak elemzése. Miért több a migráció, mint embereknek egyik helyről a másik helyre való vándorlása, milyen gazdasági érdekek húzódnak meg ezen jelenség mögött?
- A romániai oktatási, humántőke-beruházások mértéke és azok megtérülése. Létezik egy országos átlag fölötti oktatási beruházás a többségében magyarok lakta területeken, és ha igen, akkor ez viszonylítható-e az illető területek gazdasági fejlődéséhez? Milyen hatással van a migráció ezen területek gazdasági fejlődésére, mekkora beruházási érték elvesztését jelentik a Romániából emigrált emberek, mekkora beruházást visznek magukkal ezek a személyek?

Mivel az elemzett jelenség nagyon komplex, nagyon sok tényező hatását figyelembe lehetne venni. Azonban a disszertáció terjedelmi korlátaiból adódóan nem lehetett mindegyikre részletesen kitérni. Így megpróbáltam csak a témához legszorosabban kapcsolódó jelenségeket tárgyalni.

A disszertáció nem célja a jelenség okozta veszteségek csökkentésére való javaslattétel. Ezt a célt csak mint folytatási lehetőséget fogalmaztam meg a munkám mellékleteiben. Jelen disszertáció inkább egy tényfeltáró jellegű munka, mely egy jelenség gazdasági veszélyeire hívja fel a figyelmet, konkrét pénzügyi számításokkal is alátámasztva azokat.

III. A disszertáció módszertana és forrásmunkái

Módszertanát tekintve a disszertáció leíró és feltáró jellegű. Leíró, mivel alapvetően a szakirodalomban megismert, másutt már sikeresen alkalmazott gyakorlatra támaszkodik. Ugyanakkor feltáró is, hiszen statisztikai jelzőszámok és empirikus kutatások, felmérések eredményeire is támaszkodik.

A disszertáció két jelenség alapos elemzését feltételezte: egyrészt az oktatás-gazdaságtanét, másrészt pedig a migrációét, valamint ezen két jelenségnek a gazdasági fejlődésre való hatását. A kutatás során, a disszertáció célkitűzéseit szem előtt tartva, először is a nemzetközi és hazai szakirodalmat, szakkönyveket tanulmányoztam át a fent említett két témakörben.¹

A nemzetközi szakirodalom forrását az oktatás-gazdaságtan esetében elsősorban a közgazdaságtan nagy klasszikusainak írásai jelentették Adam Smith-től Engelig. Ezen klasszikusok között vannak, akik alaposabban foglalkoznak az emberi tőke problémáival. De a legnagyobb szaktekintély ezen a területen T. W. Schulz a *Beruházás az emberi tőkébe* című művével. Ezen tudománynak ugyanakkor van két jeles magyar képviselője is Polónyi István és Varga Júlia személyében.

A migrációs elméleteknek is bőséges irodalmuk van. Jelen munkához alapvető segítséget nyújtottak Varga Árpád és Horváth István írásai, amelyekben a Romániából elvándorolt magyarokról találtam hasznos adatokat.

A megtérülési mutatók számításához a Román, illetve a Magyar Központi Statisztikai Hivatal jelentései mellett a Székelyudvarhelyi Modern Üzleti Tudományok Főiskolája, valamint a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem hallgatóival végzett kutatások eredményeit is felhasználtam.

¹ A kutatott téma mélyebb megismeréséhez nagyszámú szakirodalmat olvastam el. Ezen szakkönyvek íróival jelen munkámban nem vitázni szeretnék, hanem épp ellenkezőleg, ezen írásokat hívom segítségül a disszertáció elején megfogalmazott hipotézisem alátámasztására.

IV. A disszertáció felépítése

A disszertáció első része a humántőkének a gazdasági fejlődésben betöltött kitüntetett szerepét mutatja be. Itt keresem a választ arra a kérdésre, hogy miért annyira fontos az oktatás és a migráció közös hatásait vizsgálni, amikor egy régió fejlődéséről van szó. Ugyanakkor ebben a részben az általam kutatott témakörnek a regionális tudományban való helyét is keresem. Az emberi beruházás, a humántőke minősége a regionális elméletek szintjén mint versenyképességi tényező jelenik meg, ezáltal ennek megléte vagy hiánya sikerességi faktor tud lenni egy területi egység számára. A fejezet végén egy saját elemzést is bemutatok, melyben az oktatásra fordított kiadások és a gazdasági fejlettség közti összefüggés számszerűsítésére tettem kísérletet korrelációs számítások segítségével.

A következő rész az oktatás mint humántőke-beruházás elméleti kérdéseit tekinti át. Ezen fejezetben belül a közgazdaság humántőkére vonatkozó fontosabb elméleteit ismertetem, majd az emberi erőforrás képzését mint beruházási lehetőséget tárgyalom. Ezek az elméletek is a humántőkének a gazdasági fejlődésben betöltött fontos szerepét támasztják alá.

Ezt követően az oktatással kapcsolatos nemzetközi elemzéseket, statisztikákat mutatom be, melyek rávilágítanak arra, hogy egyes országoknak mennyire fontos a humánerőforrás képzése. Az itt bemutatott statisztikai sorok segítségével is az oktatás és a gazdasági fejlődés közti kapcsolatot keresem. És az egyes nemzetközi szervezetek felmérései erre kiváló alappal szolgálnak.

A negyedik rész a migráció jelenségének elméleti kérdéseit mutatja be, kitérve az Erdélyből kivándorolt magyarság számszerű elemzésére is. A fejezet elején mélyrehatóan foglalkozom a migrációs elméletekkel, a migráció szociológiájával. Ezt követően a romániai magyarság számszerű alakulását elemzem, majd a Magyarországra bevándoroltak helyzetét is tárgyalom.

A disszertáció első négy része tehát annak megértéséhez szolgál alapul, hogy miért fontos nemzetgazdasági szinten foglalkozni az oktatás és migráció közti kapcsolattal, hogy miért kiemelt fontosságú ez a két jelenség, amikor a határon túli magyar régiók gazdasági fejlődéséről beszélünk.

Az ötödik rész az előző két nagy kérdéscsoport, az oktatási beruházások, valamint az emigráció közös regionális hatásait vizsgáló számításokkal foglalkozik. A fejezet első felében a romániai megyék esetében számoltam ki az összefüggést az oktatási kiadások és a gazdasági fejlettség között. Ehhez az oktatási kiadásokban, valamint az egy főre jutó

GDP-ben fellelhető területi különbségek szolgáltak alapul. Ezt követően arra a kérdésre kerestem a választ, hogy tulajdonképpen mekkora veszteséget jelentenek az eddig elvándorolt és az ezután elvándorolni szándékozó személyek a határon túli közösségek számára. Ennek érdekében először a romániai humántőke-beruházás megtérülésével foglalkoztam. Ebben a részben – statisztikai adatokra, valamint gyakorlati felmérésekre támaszkodva – kiszámoltam néhány megtérülési mutatószámot az oktatásra vonatkozóan. Ezen mutatószámok, valamint a migrációs részben tárgyalt migrációs számok alapján végeztem el azokat a számításokat, melyek az emberi tőkébe való beruházások migráció okozta veszteségeit számszerűsítik.

Ezt követi az összegző fejezet, melyben a disszertáció újszerű megállapításait tekintem át.

A disszertáció végén, mellékletként, a munkámban bemutatott számítások alapján a határon túli magyarság oktatási finanszírozásában fellelhető dilemmák feloldására próbálok meg néhány javaslatot tenni. Ennek érdekében az elején bemutatok néhány, a témával kapcsolatos politikusi véleményt, majd egy határon túli oktatási intézmény küldetésnyilatkozatán keresztül pár gyakorlati javaslatot is megfogalmazok a határon túli magyar nemzetpolitikával kapcsolatosan. Mindezek azt mutatják, hogy mind politikai szinten, mind az egyes oktatási intézmények szintjén már felismerték az általam tárgyalt probléma jelentőségét.

V. Az értékelés módszerei

A disszertációban több regionális jelenséget is elemzek. Ezek a *humántőke-beruházás és a migráció, valamint ezen két tényező hatásmechanizmusai, mint versenyképesség és sikerességi faktor.*

A regionális jelenségek értékelési módszerei széles skálát foghatnak át. Függnek az elemzés mélységétől, attól, hogy a teljes programra vagy a program egyes elemeire vonatkoznak, továbbá a technikák, módszerek bonyolultságától, költségigényétől, de az igényelt mutatók tartalmától, a felhasználás jellegétől (előrettekintő vagy utóértékelésre használjuk), az alkalmazás újszerűségétől, valamint időigényétől.

Az értékelési módszereket az alkalmazás technikája, azaz az értékelés jellege alapján két csoportba sorolhatjuk. Az elsőbe a leíró jellegű, a programban részt vevők tapasztalatait feldolgozó, szociológiai jellegű módszerek tartoznak. A másik csoportba azok sorolhatók, amelyek a programból lesűrhető indikátorok felhasználásával részben

összehasonlításokra, részben pedig hatáskapcsolatok kimutatására alkalmasak, azaz modellbe képesek foglalni a program hatásait.

A következőkben két olyan értékelési módszert mutatok be, melyet használni fogok jelen munkámban. A módszerek bemutatásakor kitérek ezeknek egyéb alkalmazási területeire, bemenő, valamint kimenő adataira is. Az általam elemzett jelenségek esetében az esettanulmányt, valamint a költség–haszon elemzést találtam a legmegfelelőbb módszereknek. A következőkben ezen két elemzés módszertanát mutatom be.

a. Az esettanulmány

A módszer rövid bemutatása

Az esettanulmány egy olyan felmérési eszköz, amely a vizsgált terület egy speciális esetének részletes elemzése, a témához kapcsolódó összes rendelkezésre álló adat, információ összegyűjtése alapján történik. Fő célja, hogy egy adott helyzetről a lehető legteljesebb képet adjon.

A vizsgálat vonatkozhat személyekre, intézményekre, szervezetekre, embercsoportokra, de döntési folyamatokra, működési mechanizmusokra is. A kvantitatív és kvalitatív adatgyűjtési és -feldolgozási technikák bármelyike használható, a cél az, hogy a lehető legtöbb módszer ötvöztetésével egy-egy tényezőre vonatkozóan olyan alapos ismeretet nyújtson, amely tipizálható is, ha szükséges. Az esettanulmány egyszerre lehet leíró és feltáró jellegű, kritikai észrevételeket hordozhat, és értékelhet.

Alkalmazási területek és korlátok

Az esettanulmány készítése az összes társadalomtudományban alkalmazható, módszertani sokszínűsége nem redukálja egy-egy vizsgálati területre. A fejlesztési folyamatok hatásvizsgálatakor az utólagos értékelés folyamatában játszhat nagyon komoly szerepet.

Olyan leíró eszköze az értékelésnek és a véleményezésnek, amely elbeszélő jelleggel mutatja be a kiválasztott speciális témát (pl. egy konkrét fejlesztési projekt megvalósulása és hatásai). Az esettanulmányok leggyakrabban a beavatkozási folyamatok hatásainak azonosításakor alkalmazhatók, az ok-okozati összefüggések keresésekor. Konkrétan, milyen következményei figyelhetők meg a programoknak, projekteknek, és ezeket milyen jellegű specifikus információk támasztják alá az elemzett terület esetében.

Input adatok

Az esettanulmány alapvető eleme a lehető legteljesebb és legsokoldalúbb adatgazdagság, amely azt a célt szolgálja, hogy a leírást olvasó személy a lehető legnagyobb mértékben át tudja érezni a szituációt, és a példaeset tükrében rálátása legyen az egész folyamatra. Egyszerre használhatók a dokumentumelemzés, a személyes interjú, a fókuszcsoporthoz, az etnográfiai alapú résztvevő-megfigyelés primer forrásai, illetve a kérdőíves felméréseken alapuló statisztikai adatok parametrizáló, egzakt módszerei is, ha ezek korábbi vizsgálatok alapján elérhetők.

A jó tanulmány készítésének alapja az eset(ek) kiválasztása. Fontos szempont, hogy a célok, a rendelkezésre álló anyagi eszközök tekintetében melyik specifikus eset a legmegfelelőbb. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy milyen információk érhetők el a kiválasztásra szánt példaesetről. Az esetkiválasztásban dominálhatnak a szélsőséges esetek, a legsikeresebb vagy legrosszabb esetek, a különleges vagy a több hasonló szituációt, folyamatot reprezentáló tipikus esetek.

Output adatok

A felhasznált információkat e téma alapján kell egységesíteni. Az esettanulmánynak leíró jelleggel tartalmaznia kell a megszűrt, ellenőrzött és tematikusan aggregált információkat, illetve az ezekből leszűrhető feltáró és kritikai jellegű következtetéseket, véleményeket. A zárójelentésnek minden olyan információt tartalmaznia kell, amely elengedhetetlen a leírás megértéséhez és a feltáró, kritikai elemek ellenőrzéséhez. Az elkészített beszámolóban a pozitív kicsengésű vagy akár sikeres esetleírás során célszerű azonosítani a szereplőket, de abban az esetben, ha a hibákra hívja fel a figyelmet, törekednie kell az anonimitásra. (Rechnitzer, 2004)

b. A költség–haszon elemzés

A módszer rövid bemutatása

A költség–haszon elemzés olyan elemzési típus, amely pénzegységekben méri egy beavatkozás vagy beavatkozási alternatívák költségét és hasznát, valamint kiszámítja a tiszta pénzügyi nyereséget/veszteséget, vagyis a költség–haszon rátát. Ez az értékelés leegyszerűsített formája, hiszen a program értéke egyetlen dimenzióban van kifejezve. A projekt potenciálisan akkor értékes (támogatható), ha a bevételek és a költségek diszkontált különbsége pozitív.

Alkalmazási területek és korlátok

Az eszköz ex-ante és ex-post értékelés esetén is alkalmazható. Ez az elemzés első lépését képezheti a programok vagy hasonló összefüggések rendszerében megvalósított tevékenységek összehasonlító vizsgálatának.

A módszer előnyei

- Mélyreható elemzést tesz lehetővé.
- Régen bevált eszköz.
- Miután az elemzés a programhatásnak a fő célkitűzésekkel való összevetésén alapszik, előnye, hogy könnyen érthető megállapításai vannak, melyek a meghatározó csoportok fő elvárásaira koncentrálnak.
- Ha az elemzés a kimenetek és a bemenetek közötti viszonylag stabil speciális kapcsolaton alapszik, könnyebbé válhat a programok tényleges működésének leírása.
- Bár a költség-haszon elemzés végrehajtásához komplex modellek kapcsolódhatnak, a módszer alaplogikája egyszerű, és az elemzés eredményei viszonylag könnyen értelmezhetők.

Korlátok, hiányosságok

- Ez a technika természeténél fogva inkább a rövid- vagy középtávú közvetlen eredményekre irányul, és általában nem foglalkozik a hosszabb távú hatásokkal.
- Csak akkor hasonlítja össze a programokat, amikor megvalósításuk már előrehaladt, és ha hatásaik hasonlóak. Ez a helyzet azonban nagyon ritka.
- A megfelelő oksági kapcsolatok kialakítása megköveteli a programmenedzserek és az érintettek adatainak részletes ismeretét. Ha ezek hiányoznak, akkor nehézkes primer adatgyűjtést is kell folytatni.
- Az elemzés igyekszik a helyzetet egyetlen számadatra redukálni. A kalkulációhoz felhasznált adatok hitelessége azonban különböző lehet.
- Leegyszerűsítő.

Lehetséges alkalmazási területek

A költség-haszon elemzés alkalmazhatósága attól függ, hogy milyen mértékben lehet a célkitűzések megvalósulását tükröző különböző hatásokat pénzürtékben kifejezni. Olyan esetben alkalmazható, ha a várható hatások előre meghatározottak és homogének

és/vagy egy eredménnyel mérhetők (pl. az új munkahelyek száma). Jól alkalmazható infrastrukturális beruházási projektek vagy környezetvédelmi, beruházásösztönzési programok értékelése során.

Input adatok

A módszer során alkalmazhatunk elsődleges adatgyűjtésből származó, primer adatokat, de az is lehetséges, hogy másodlagos adatokon nyugszik a hatásértékelés. Bármilyen adatforrásról van szó, kulcsfontosságú az externáliák figyelembevétele. Az externáliák azok a költségek és hasznok, melyek valamely csoport társadalmi vagy gazdasági cselekvése során lépnek fel, és egy másik csoportra vagy egyénre vannak hatással. Ha a hatások károsak, akkor negatív externáliákról beszélünk, ha előnyösek, akkor pozitív hatásokról. Ha a projekt vagy prioritás hatásai jól ismertek, minden áru és szolgáltatás – beleértve az externáliákat – egy közös pénzügyi egységben kifejezett, akkor össze lehet hasonlítani a projekt vagy prioritás előnyeit és hátrányait.

Output adatok

Az elemzés eredményeként a program jelenértéken számított (tehát diszkontált) hasznából levonjuk a jelenértéken számított költségét. Ha ez pozitív vagy nagyobb, mint az alternatívaként felmerült programok, projektek esetében, akkor célszerű megvalósítani a projektet. (Rechnitzer, 2004)

1. A HUMÁNTŐKE SZEREPE A REGIONÁLIS GAZDASÁGI FEJLŐDÉSBEN

Miért is fontos és aktuális téma számunkra a humántőke-veszteségekkel foglalkozni? Hisz a határok nélküli Európában a személyek, a munkaerő szabad áramlása egy természetes dolog, egy uniós alapjog.

Ez a jelenség azonban nem egy régiósemleges dolog, ennek a jelenségnek nyertesei és vesztesei vannak. Mivel a munkaerő egy beruházás, humántőke-beruházás eredménye, az a terület, ahonnan a munkaerő elvándorol, elveszít egy beruházást, míg az a terület, ahova vándorol, nyereségként könyvelheti el a képzett munkaerőt.

Tehát miért is fontosak egy régió számára az onnan el-, avagy az oda vándorló személyek? Mint ahogy miért is fontos kérdés számunkra az Erdélyből elvándorló személyek témája? Ebben a részben ezekre a kérdésekre keresem a választ, azáltal, hogy a humántőkének a regionális fejlődésben betöltött szerepét, a regionális tudományokban elfoglalt helyét elemzem.

1.1. A humántőke és a gazdasági fejlődés

Az iskolázottságnak már korán kitüntetett szerepet szántak a gazdasági fejlődést segítő tényezők sorában. Ezen belül az oktatás-képzés szintje és a személyes jövedelmek és keresetek közötti kapcsolatok, illetve ezek elosztási módjai a humántőke-elemzések egyik fontos területét jelentették.

Az oktatás egyes szintjeinek hozzájárulását a gazdasági növekedéshez három, egymástól alapvetően eltérő gazdasági fejlettségű országcsoportban vizsgáló kutatás arra az empirikus következtetésre jutott, hogy az oktatás és a gazdasági fejlődés között kimutatható a kapcsolat. A különböző oktatási vertikumoknak azonban eltérő szerepük van a gazdasági fejlettség szintje szerint:² míg az alacsony fejlettségi szintű országokban az alapoktatásnak erőteljes és a középfokú oktatásnak is érzékelhető a hatása a gazdasági növekedésre, az OECD-országokban ez a felsőoktatás esetében mutatkozik. A felsőoktatás hozzájárulása a gazdasági fejlettség szintjének növekedésével erősödik, így az alacsony gazdasági fejlettségű, úgynevezett LDC-országokban a felsőoktatás „előreszaladása” diszfunkcionális lehet. Növeli a diplomás munkanélküliséget,

² Balázs Éva: Köznevelés és regionális fejlődés. 2005 Budapest, 15. oldal.

ami negatívan hat a gazdaság fejlődésére. A következő fejezetekben több ilyen jellegű kutatást is bemutatok, melyek azt támasztják alá, hogy létezik kapcsolat a gazdasági fejlődés és az oktatás között. Ezekből az elemzésekből azonban az is kiderült, hogy ez a kapcsolat nem annyira evidens kis területi egységek, például megyék esetében, azonban az országok szintjén már elég erős a korreláció a két jelenség között.

A gazdasági növekedésre ható tényezőkről való gondolkodásban – és ezek matematikai modelljeiben – a humántőke lehetséges tényezői közül az iskolázottság mellett kiemelésre érdemes a felsőoktatáshoz is kötődő K+F szféra is. *Romer* modelljében az endogén fejlődés a kutatásfejlesztésbe való befektetések által vonzott (az itt foglalkoztatottak számának növelését megcélzó) fizikai befektetések nyomán jön létre.

Általánosan jellemző, hogy az állam - a társadalmi berendezkedés jellege és az állam gazdasági részvétele szerint eltérő mértékben – de szerepet vállal a humántőke fejlesztésében. Ez részben közvetett módon (az egyéni és vállalkozási döntések befolyásolásával), részben közvetlenül (munkáltatóként és az állami szintű közszolgáltatások fenntartásával) történik. Az állam részvételét az oktatásban közgazdaságilag döntően annak pozitív externális hozamai indokolják, amelyet *Schulz* és számos más szerző is kimutatott. A legfontosabb extern hatások egyrészt a reálszféra optimálisabb működésének elősegítésében jelentkeznek (a magasabb iskolázottsággal nő a dolgozók gazdasági változásokhoz, technológiaváltásokhoz szükséges adaptációképessége, a tőkepiacok működése kevesebb állami beavatkozást igényel), illetve az állami teherviselés csökkenthetőségében mutatkoznak meg (kevesebb a szociális, egészségügyi, népjóléti és munkanélküliségi kompenzációs kiadások igénye), amelyhez hozzájárul a működőképesebb demokratikus intézményrendszer és a közösségileg előállított közszolgáltatások nagyobb súlya is.

Fuller és Robinson az oktatás és a gazdaság kölcsönhatásáról három markáns szociológiai megközelítés (a funkcionista, a konfliktuselméleti és az institucionalista irányzatok) kritikai elemzése és saját empirikus vizsgálatok alapján fontos rendszerelméleti következtetéseket vont le. Eszerint a két szféra között van, de nem automatikus a kapcsolat, amelyben meghatározott feltételek között mindhárom elméletnek van relevanciája.

A funkcionista megközelítés, amely az oktatás fő feladatát a társadalmi struktúra és tagoltság újratermelésében látja, tagadja az oktatás gazdasági fejlődésben játszott szerepét, mivel nézete szerint épp e funkció akadályozza meg azt, hogy az oktatási rendszer a reálszférához kapcsolódjon. A legfőbb gátat a kulturális tőkére épülő tananyag, az oktatáshoz való hozzájutás módjai (beiratkozási keretszámok,

továbbhaladáshoz versenyvizsgák) és az oktatásnak a közigazgatási rendszerhez való közvetlen kapcsolódása jelenti. Mivel pedig a társadalmi újratermelés az oktatási rendszer tagolt részrendszereiben (elit- és tömegoktatás léte, különböző társadalmi csoportokat magában foglaló elkülönült iskolatípusok) valósul meg, e három tényező is a részrendszerek sajátosságai szerint alakul. Robinson és Fuller az elmélet érvényességének korlátozásával azt állapítja meg, hogy az oktatás gazdasági növekedésre gyakorolt hatása annál kisebb, minél erősebb abban a társadalmi tagozódás újratermelését végző funkció.

A *konfliktuselmélet* alapján az oktatásban elért magasabb iskolai végzettségnek csupán a magasabb státusú munkák betöltése során van jelző szerepe, az oktatás tartalma lényegében indifferens. A státusverseny az oktatásnak a reálszféra igényeitől elszakadó expanziós spirálját indítja be, amely így szükségképp az oktatás színvonalának csökkenésével jár. A Robinson- és Fuller-féle kritikai elemzés szerint az összefüggés azzal a megszorítással igaz, hogy minél meghatározóbb az iskolázottság emelkedése mögött a státusokért folyó verseny, annál gyengébb az iskolázottság gazdasági növekedésre gyakorolt hatása. Ez általában a laza politikai szabályozással működő tömegoktatási rendszerek jellemzője.

Az *institucionalista* irányzatú humántőke-elméletek szerint az oktatás pozitív gazdasági szerepe akkor és annyiban érvényesül, amikor és amennyiben a „tudástermelés” a gazdaságban hasznosítható. Ennek érvényesüléséhez azonban Robinson és Fuller szerint arra is szükség van, hogy a releváns tudást a gazdaság befogadja, illetve szoros kapcsolat legyen az oktatás és a reálszféra között.

Annak a mértéke, hogy az oktatás mennyiben járul hozzá a gazdasági növekedéshez, attól függ, hogy milyen mértékben érvényesülnek a fenti három irányzatban megfogalmazott jellemzők az adott, konkrét feltételek között. Balázs Éva szerint: „Ennek alapján felállítható egy, a gazdasági növekedéshez maximálisan hozzájáruló oktatás „ideáltípusának” modellje. Az optimális modellben (1) a munkaerőpiaci igényekhez optimálisan alkalmazkodó oktatási kínálat, (2) az oktatás (egyenletes) minősége, (3) a gazdaság elvárásait tükröző, gyakorlatias tananyag, (4) az oktatási rendszer kimenetének a kapcsolódó rendszerekkel való harmóniája, valamint (5) a gazdaságnak az oktatási rendszer felé működő visszacsatolási mechanizmusai jellemzők.”

1.2. Az emberi tényező szerepe az országok és régiók versenyképességében

Munkám következő része a regionalizmussal kapcsolatos. Ezen részben a disszertáció témaválasztásában megjelölt humántőke-beruházás és a régió fogalmának kapcsolódási pontjait kerestem a gazdasági fejlődés kontextusában.

Ezt a két témakört a versenyképesség fogalmával kapcsoltam össze, mivel úgy éreztem, hogy ez az, ami által a humántőke regionális tényezővé válik. Így a következőkben először a humántőke gazdaságfejlesztő szerepét mutatom be, ezt követően a versenyképességről mint regionális tényezőről fogok beszélni, majd kitérek a humántőke problematikájára mint a regionális fejlettség egyik sikerességi faktorára.

1.2.1. A humánerőforrás szerepe a regionális fejlődésben

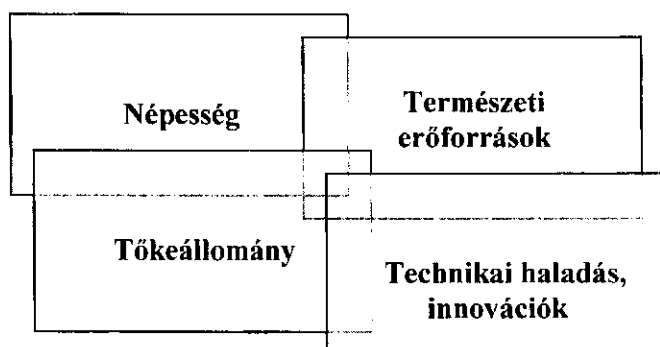
A regionális szakirodalom fontos szerepet tulajdonít az emberi tőkének. Amikor gazdasági fejlődésről esik szó, mindig ott találjuk a humánerőforrást mint ezen fejlődés alapvető tényezőjét. A következőkben azt vizsgálom, hogyan kapcsolódik össze a humántőke a regionális gazdasági fejlődéssel.

„A regionális gazdasági fejlődés alatt azt a szerkezeti változást értjük, amikor annak minőségi feltételei megváltoznak. A fejlődés tehát egy minőségi átalakulás, melynek révén a regionális gazdaság működési körülményei javulnak, annak versenyképessége növekszik. Lehet ez a minőségi változás a gazdasági szerkezet átalakulása, abban új, döntően technológiaorientált vállalkozások megjelenése vagy a szolgáltatások körének bővülése, ezek kínálatának szélesedése... (Lengyel – Rechnitzer, 2004)

A gazdaság kapcsolatainak változása szintén fejlődést eredményezhet, hiszen a versenypiacokon való megjelenés, a beszállítói hálózat szélesedése, új rendszerben történő szervezése javítja a regionális gazdaság helyzetét. Nemcsak a regionális gazdaság szerkezeti változása jelenti a fejlődést egy régióban, hanem a gazdaság működését szolgáló feltételrendszerek átalakulása, azok minőségének, kínálatának, alkalmazhatóságának jellege úgyszintén. Többek között az infrastruktúra állapotának javulása – ezen belül a közlekedési hálózat kínálatának megújítása, a közszolgáltatási rendszer kapacitásainak szélesedése, a közügyek intézésének gyorsasága és pontossága vagy éppen a településkörnyezet minősége –, de említhetjük az oktatás, a képzés szerkezeti, intézményi átrendeződését, annak korszerű jellegét is. A felsorolt

elemek együttesen és külön-külön is befolyásolják az adott régió fejlődését. A növekedés négy alapvető tényezője a népesség, a természeti erőforrások, a tőkeállomány és a technológia (1. ábra). (Lengyel – Rechnitzer, 2004)

1. ábra: A regionális növekedés tényezői

Forrás: Samuelson, Nordhaus (2000)

A növekedés mennyiségi változás, hiszen jellege és mértéke az alkotóelemektől függ, azok mennyiségi változásával mérhető. Ezen növekedés okozta mennyiségi változások sorozata, a növekedést meghatározó elemeken keresztül, együttesen minőségi átrendeződéseket hoz létre a regionális gazdaságban. Így annak versenyképessége javul, kibocsátásainak szerkezete változik, jövedelemtermelő képessége emelkedik, ami egyben az ott élő és dolgozó emberek életkörülményeit is kedvezőbb irányba változtatja. (Lengyel – Rechnitzer, 2004)

„A humántőke legfontosabb tulajdonsága a gazdasági fejlődés szempontjából a minőség – ennek gyökere a tudásban rejlik.” – mondja Lengyel Imre. A regionális tudományban a tudásnak mint a regionális fejlődés meghatározó tényezőjének a felismerése csak a kilencvenes években kezdődött meg. A regionális fejlődést vizsgáló elméletek mindig tükrözték a közgazdaságtudomány aktuális paradigmáit, így például a neoklasszikus elmélet a tőke- és munkahatásokat hangsúlyozta, vagy az exportbázis-elmélet a gazdasági szerkezetet alakító szektorok szerepét a területi növekedésben. A hetvenes években azonban az endogén fejlődés elméletében már felbukkannak a belső tényezők között az emberi erőforrások.

A nemzet- és a regionális gazdaságok fejlődését és versenyképességének tényezőit magyarázó elméletek is igyekeztek követni és modellezni a megváltozott gazdasági környezetet, ekkor dolgozták ki az „új növekedéselméleteket”. Ezen

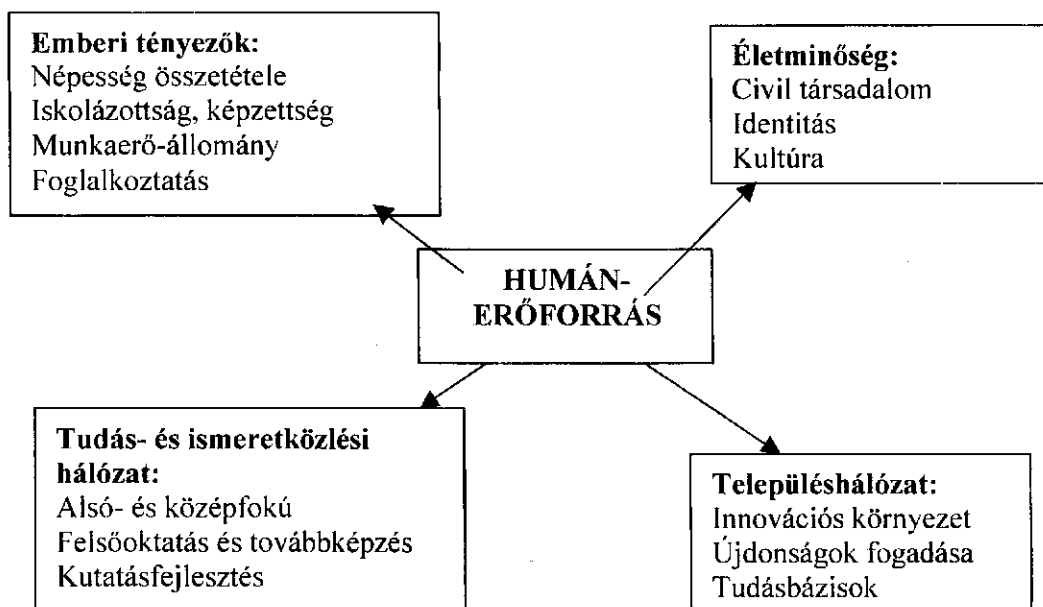
endogén elmélet követői kétségbe vonták a neoklasszikusok hipotéziseit – amelyek kizárták a technológiai változásoknak a gazdasági fejlődésre gyakorolt hatását –, és modelljükbe beépítették a technológiai externáliát is. Egyik jeles képviselőjük, Romer növekedésméleteiben kiemeli a tudás létrehozásának fontosságát. Érvelése szerint a tudás a tőke meghatározó formája, és a gazdasági növekedés elsősorban a tudásakkumuláció mértékétől függ. A tudásalapú gazdaságoknak pedig az a legfontosabb jellemzőjük, hogy a tudás előállítása és hasznosítása alkotja az értékteremtési folyamatok központi elemét. Romer hangsúlyozza továbbá, hogy a technológiai változások az új technológiákba és emberi erőforrásokba történő befektetések eredményeképpen, azok hozamaként következnek be. Ezért a technológiai fejlődés a gazdasági növekedés endogén tényezőjének tekinthető.

Mindezen elméletekből következik, hogy a fejlett gazdaságok versenyelőnye elsősorban azok tudáselőállítási és -hasznosítási képességein nyugszik. Napjainkban már a tudás az alapja a termék-, a folyamat- és a szolgáltatási innovációknak, amelyek egyben új piacokat is teremtenek, illetve olcsóbbá teszik a meglévő termékek és szolgáltatások előállítását. A tudás a folyamatos kutatásfejlesztési tevékenységből származik, amelyet magasan képzett szakemberek hoznak létre hatékony technológiai transzfer, valamint az új ötletek piaci megvalósítása során. *(Rechnitzer, 2005)*

Az az iparilag fejlett országokat tömörítő OECD tagállamainak többségét a tudásalapú gazdasági fejlődés jellemzi. A tudáselőállítás és a tudásiparokban foglalkoztatottak létszáma rohamosan növekszik ezen országcsoporton belül. Az OECD-tagállamokban a közepesen technológiaintenzív, illetve a csúcstechnológiai termékek előállítása az 1985. évi 44 százalékról több mint 50 százalékra nőtt az ezredfordulóra. Ezeknek az ágazatoknak a növekedése már évek óta jelentősen felülmúlja a GDP növekedésének átlagos ütemét.

Általánosan elfogadott az a tézis, mely szerint a tudásalapú tevékenységek széles körű elterjedése egyre fontosabb szerepet játszik az egyes országok és régiók versenyképességében. A tudás – az innováció alapvető összetevőjeként – része annak a körfolyamatnak, amely innovációhoz, azon keresztül az export- és a versenyképesség növekedéséhez vezet. Egyrészt: a nemzet- és a regionális gazdaságok exportbázisa a gazdasági növekedés legfőbb hajtóereje. Másrészt, az export és a kereskedelem a legfontosabb közvetítője a nemzetközi szinten elérhető tudásnak, illetve az innovációhoz elengedhetetlen ismeretek transzferének, ezzel bezárva az innovációs hurkot.

2. ábra: A humánerőforrásokat befolyásoló tényezők

Forrás: Rechnitzer – Smahó: A humánerőforrások sajátosságai az átmenetben (2005)

Egy adott térségek humánerőforrását befolyásoló tényezők esetében, a humánerőforrások területi elemzésekor új helyzet előtt állunk, mivel nem lehet egyetlen tényezővel, a népességgel jellemezni ezt a fejlődést hordozó erőforrást, hanem ennek egy komplex hatásmechanizmusával, azokkal a tényezőrendszerekkel, amelyek leginkább befolyásolják azt. Ezt négy alkotóelemre (emberi tényezők, életminőség, tudás- és ismeretközlés, településhálózat) bontottuk (2. ábra).

Az első tehát az emberi tényező, amelyet jellemezhetünk a népességgel, annak alakulásával, a népesség különféle összetevőivel – esetünkben közülük talán az iskolázottság és az ismeretek állapota, azaz a képzettség a legfontosabb. Az emberi tényezőket értékelhetjük továbbá a munkaerő-állománnyal, az aktivitás mértékével, illetve a foglalkoztatás szerkezetével, annak változásával, átrendeződésével. (Rechnitzer, 2005)

1.2.2. A versenyről általában

A versenygazdaság kereti között értékelődik fel igazából a humántőke minősége. A következőkben a versenyről, valamint az emberi tőkének a versenyben betöltött szerepéről beszélünk.

A globális verseny új feltételei a gazdasági szereplők viselkedését is módosították. Emiatt a versenynek mint a közgazdaságtan egyik alapfogalmának az értelmezése újra a tudományos kutatások középpontjába került. Főleg a modern versenypolitika igényli a pontos definíciókat és háttérük vizsgálatát, különösképpen az Európai Unióban. A piaci verseny fogalmának többféle értelmezése van, a versenyhez való viszonyulás a gazdasági-üzleti kultúráktól is függ.

„A verseny széles értelemben véve mindig másokkal való versengést, rivalizálást jelent a szűkös erőforrásokért, avagy a szűkös fogyasztási javakért. A verseny szükségszerűen kapcsolódik a *szűkösséghez*, így a közgazdaságtan egyik alapvető kategóriája.” „A verseny egyének (csoportok vagy nemzetek) közötti rivalizálás, amely bármikor felmerül, ha két vagy több egyén próbál megszerezni valamit, amit nem birtokolhat mindenki.” Továbbá „a piaci verseny (...) a szűkös termelési tényezők vagy fogyasztási javak elosztásának egy sajátos formája, ugyanis a szűkösen rendelkezésre álló javakat máshogy is el lehet osztani”.³

A gazdasági elmélete alapján a vállalatok között piaci verseny van. Azonban az kérdéses, hogy az országok, régiók között régóta folyó rivalizálás vajon versenynek tekinthető-e. Ezzel kapcsolatban két, egymástól eltérő álláspont figyelhető meg. Az egyik vélemény szerint amíg a piaci verseny fogalma a vállalatoknál egyértelmű, addig városok, régiók és országok esetében nem beszélhetünk igazi versenyről. A másik vélemény szerint létezik a térségek közötti verseny, de ennek jellemzői alapvetően eltérnek a vállalatok között megfigyelhető piaci versenytől. Az első véleményt jól szemlélteti a komparatív előnyökből kiinduló irányzatok alapállása, a másodikat pedig a kompetitív előnyöket elfogadó iskoláké.

A fentieket figyelembe véve, Krugman sem a verseny, sem a versenyképesség kifejezést nem tartja elfogadhatónak az országokra, avagy régiókra vonatkoztatva. Megállapításait széles körben elfogadják, ugyanakkor a regionális tudományban is általánosan elfogadottá vált, hogy az országok, régiók vetélkedése nem hasonlítható a vállalati versenyhez. Nagyjából abban is egyetértés van, hogy a régiók között nemcsak egyszerű rivalizálás érhető tetten, hanem megjelentek „versenyszerű” jellemzők is – a városok, régiók, országok közötti „hagyományos” vetélkedés napjainkban a globalizációs hatások miatt új értelmet nyert. (Lengyel, 2006)

³ Lengyel Imre: A területi versenyképesség elméleti alapjai. Régiók és települések versenyképessége – szerk. Horváth Gyula. 2006 Pécs, 40. oldal.

Krugman és Porter elméleti, valamint az IMD gyakorlati szempontjait egyaránt mérlegelve megállapítható, hogy jelentős eltérések vannak a vállalati és országok közötti verseny jellemzőiben, emiatt célszerű külön definiálni a verseny fogalmát vállalatokra és országokra (területi egységekre). Az országok nem lehetnek passzívak, a „láthatatlan kéz” nem járul hozzá automatikusan a gazdasági fejlődéshez, hanem tudatosan kell kialakítani a globálisan versengő vállalkozások sikeréhez szükséges üzleti környezet elemeit. Amelyik ország, avagy régió nem tud megfelelő üzleti környezetet létrehozni, ott a vállalatok hátrányba kerülnek, egy részük áttelepül máshova, aminek következtében várhatóan megtorpan a gazdasági fejlődés, és nem nő az életszínvonal.

Az országok versenye tulajdonképpen abban nyilvánul meg, hogy felismerik-e az ott működő vállalatok versenyelőnyeiket, és azok tudatos megerősítésére megfelelő üzleti feltételeket alakítanak-e ki. Ez már több, mint egyszerű rivalizálás, mivel szükséges tényezőkért (nemzetközileg sikeres cégekért, befektetésekért, szakértőkért) folyik a verseny, az országok ezen tényezőket „egymás elől” is szeretnék megszerezni. A rivalizálást azért is meghaladja, mivel gazdasági célok fogalmazódnak meg (az életszínvonal javítása), illetve csak átgondolt gazdaságpolitikai döntések sorozatával válhat egy ország sikeressé. Tehát lényegében a rivalizálást meghaladó gazdasági verseny valamilyen formájáról van szó, amit közgazdaságtani fogalmakkal írható le, és ami eltér a vállalatok közötti szokásos versenytől. Ezek a gondolatok országokra vonatkoznak, de minimális változtatásokkal értelmezhetők régiókra, városokra is. (Lengyel, 2006)

1.2.3. A területi verseny fogalma és jellemzői

Az előző részben leírtak alapján területi versenyről csak a kompetitív előnyökből kiindulva beszélhetünk. Azonban ennek az értelmezése eltér a vállalati versenytől. A területi verseny a verseny egyik speciális válfaja, amely pontos paraméterekkel jellemezhető.

A verseny alaptípusai és céljai a szűkösen rendelkezésre álló javak, szolgáltatások, erőforrások iránti rivalizálás alaptulajdonságával és a konkrét célokkal adhatók meg.

A versengés legáltalánosabb típusai és a rivalizálás célja:⁴

a. az *élőlények* (növények, állatok) közötti vetélkedés az élőhelyekért, élelemért, a faj fennmaradásáért;

⁴ Lengyel Imre: A területi versenyképesség elméleti alapjai. Régiók és települések versenyképessége – szerk. Horváth Gyula. 2006 Pécs, 44. oldal. (Batey – Frederich alapján)

- b. a *társadalmi csoportok* (rétegek, törzsek, nemzetek, politikai pártok) közötti versengés a politikai befolyásért, hatalomért;
- c. a *gazdasági szereplők* közötti versengés bizonyos gazdasági előnyökért. (Lengyel, 2006)

Mindhárom típusú rivalizálás felfogható versenynek is, mivel szűkös javakért folyik, amelyekből nem mindenki részesülhet. Az első két típusnál azonban főleg gazdaságon kívüli szempontok merülnek fel, azaz nem gazdasági jellegű szabályok között zajló versengésről van szó, és nem gazdasági előnyök motiválják, legfeljebb áttételesen, emiatt az első két esetben nem célszerű a verseny kifejezés használata.

A fenti tipizálás szerint a versengés harmadik típusát, a *gazdasági szereplők közötti versengést* viszont már egyértelműen versenynek tekinthetjük. A gazdasági szereplők közötti, eltérő célokkal bíró versenynek három altípusa figyelhető meg:

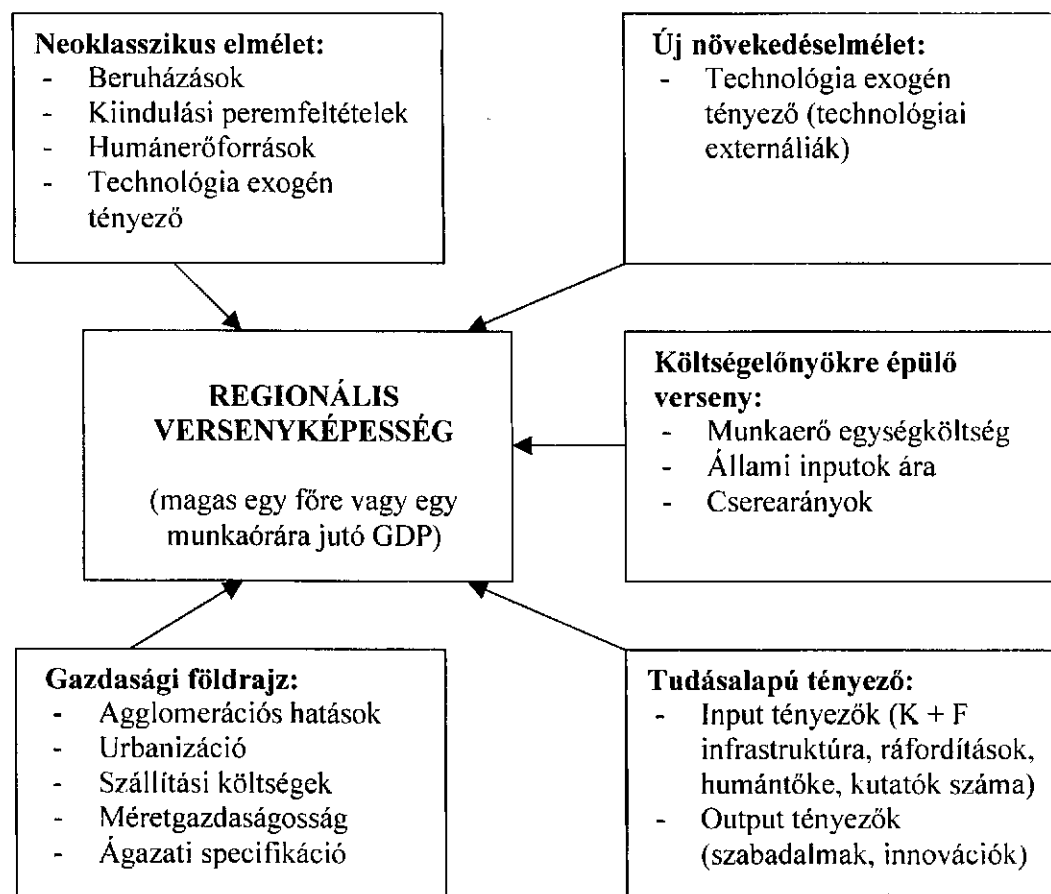
- a *munkavállalók (egyének) versenye*: azaz a munkaerőpiaci verseny a munkahelyekért;
- a *vállalatok közötti piaci verseny*: az erőforrásokért, piaci részesedésért és a profitért;
- a *területi egységek (országok, régiók, városok) versenye*: az ott élők jólétének, életszínvonalának emelkedéséért. (Lengyel, 2006)

A vállalati verseny jellemzői és céljai, mozgatórugói mind a munkaerőpiacon megfigyelhető munkavállalói verseny, mind az erőforrások, termékek és szolgáltatások piacán folyó közismertek, ezeken a piacokon a szükségesség és a szabályozottság mindegyik piacgazdaságban egyértelműen tetten érhető, még ha eltérő mértékben is. Az előző két felsorolásban láthattuk, hogy a verseny szinte minden szintjén megjelenik a humántőke. Legyen szó emberek, vállalatok vagy régiók közti versenyről, az emberi tőke minősége egy meghatározó tényező.

A területi egységeknél meg kell különböztetnünk az országok közötti és az országokon belüli (szubnacionális) térségek közötti versenyt. Malecki (2002) a regionális versenyt és versenyképességet elemezve azt emeli ki, hogy a régiók egyre inkább „kiszakadnak” a nemzetgazdaságból: napjainkban a régiók és városok gazdaságától mint sikeres „regionális motoroktól” függ egy nemzetgazdaság növekedési üteme, nem pedig fordítva. A vállalatok a települések sokaságából választhatnak telephelyet, ezért a városok versenyeznek egymással a szűkösen rendelkezésre álló jövedelmező cégek odavonzásában: a versenyben nemcsak pénzügyi kedvezmények (adókedvezmények,

támogatások stb.), hanem elsősorban az előnyös üzleti környezet (az infrastruktúra színvonal, az oktatási intézmények rugalmassága és minősége, az átlátható jogi szabályozás stb.) a döntő. Főleg Európában figyelhető meg, az integráció felgyorsulása következtében, hogy a nagyvárosok önálló fejlesztési stratégiákat dolgoznak ki, amelyek megvalósítása során egymással is versengenek. Ezekben a versenystratégiákban a saját célok mellett a többi nagyváros, a szóba jöhető versenytársak elképzeléseire is tekintettel kell lenniük. Röviden, a nagyvárosok közötti verseny létezik, és egyre „meghatározóbbá” válik. (Malecki, 2002)

3. ábra: A regionális versenyképesség különböző megközelítései

Forrás: EC (2000)

Az régiók közötti versenyben a *szűkösség* tulajdonképpen két összekapcsolódó tényezőre vezethető vissza: az új piaci szegmensekben történő, speciális szakértelmet igénylő befektetésekre, valamint a helyben rendelkezésre álló tehetséges szakemberekre. A térségek versenye olyan képesség, amely „odaragasztja” vagy odavonzza a

befektetéseket és a tehetséges munkaerőt, és a fő cél, hogy „fenntartsák vonzóerejüket mind a munkaerőre, mind a tőkére”. Nemcsak a régió kívüli tőkét és a kreatív munkavállalókat kell odacsábítani, hanem a turistákat is, valamint a helyi vállalkozókésztséget is élénkíteni szükséges.

Mivel az üzleti szolgáltatások többsége bárhol végezhető, ha megfelelő informatikai infrastruktúra áll rendelkezésre, ez nagymértékben hozzájárult a területi verseny felerősödéséhez. Ezek a szolgáltatások növekvő mérethozadékkal bírnak, dinamikus agglomerációs előnyöket hasznosítanak, ami felgyorsítja ezen tevékenységek térbeli koncentrációját. Tehát a feldolgozóipar háttérbe szorulása és az üzleti szolgáltatások előtérbe kerülése szükségszerűen felerősíti a területi versenyt. Csak azok a városok és régiók fejlődnek gyorsan, ahol felismerték az új gazdasági folyamatokat, és megfelelő választ dolgoztak ki rájuk.

A területi verseny a gyakorlatban általában a következő *konkrét célokért* történik:

- munkahelyteremtő, mobil vállalati befektetésekért: főleg az üzleti szolgáltatásokban, esetleg a feldolgozóiparban, de újabban a jóléti vagy egyéb munkahelyteremtő szektorokban (pl. kereskedelem, ingatlanügyekben vagy informatikai ágazatokban) részben a helyi jövedelmező cégek megmaradását kell elérni, részben további prosperáló cégek odacsábítását;
- népesség odavonzásáért: elsősorban a magasán képzett, versenyképes humántőkéért, a magasabb jövedelmű foglalkozást űző egyénekért;
- költségvetési forrásokért: közpénzekért, a közjavak létrehozásáért (utak, oktatási és egészségügyi intézmények stb.), közintézmények telepítéséért;
- figyelemfelkeltő eseményekért: kulturális, sport-, politikai stb. rendezvények rendezéséért, amelyek főleg a területi, avagy városmarketing részét alkotják.

(Lengyel, 2006)

A területi verseny eredményei hasonlóak az országok versenyének eredményeihez: a sikeresen versenyző régióban nő a jólét (az életszínvonal), magas a foglalkoztatottság, magasak a jövedelmek (munkabérek), új beruházásokra kerül sor, odaköltöznek tehetséges fiatalok és sikeres szakemberek stb.

A kevésbé sikeresen versenyző régiókban ennek épp ellenkezője történik: a jólét (az életszínvonal) csökken vagy stagnál, a jövedelmek növekedése megtorpan, a munkahelyek száma csökken, új beruházások nem történnek, nő a munkanélküliség, a tehetséges

fiatalok és a sikeres szakemberek elköltöznak, előregszik a lakosság stb.. Viszont a vállalati versennyel ellentétben a területi verseny eredményei lassan, általában hosszú évtizedek során mutatkoznak meg, főleg a háztartások alacsony mobilitási hajlandósága miatt.

Összegezve: a területi egységek közötti verseny a jólét, az életszínvonal tartós növeléséért, tehát gazdasági célért folyik. Ebben a versenyben a régiók a vállalatok számára kiszámítható, vonzó üzleti környezet kialakításával versenyeznek, odacsábítva, avagy ott marasztalva a sikeres cégeket. Mindegyik térségben ki kell dolgozni egy versenystratégiát: jövőképet, koncepciót és programokat kell felvázolni és széles körben tudatosítani, ezáltal orientálva az ott élőket, az aktív regionális hálózatokból kiszoruló lakosokat, kisebb vállalkozásokat. Csak széles körben elfogadott jövőképből kiinduló, a különböző gazdaságfejlesztési hatású projekteket dinamikus regionális hálózatok által összehangolt, bottom-up fejlesztési stratégia aktív megvalósításával lehet sikeres egy-egy régió. (Rechnitzer, 1998) És amint a fentiekben láttuk, a humántőke ezen versenystratégiáknak fontos alkotórésze, ezáltal vált egy jelentős regionális versenyképességi tényezővé.

Amennyiben a verseny célját ellemezzük (gazdasági jólét, magas életszínvonal) ezen célok megvalósításában a humántényezőnek kulcsszerepe van. Azokban a régiókban valósulhat meg valódi jólét, magas életszínvonal, ahol magas szintű (magas hozzáadott értéket képviselő) gazdasági tevékenység folyik. És ennek legfontosabb tényezője az ember. Így válik a humántőke a régiók közti versenyben az egyik legfontosabb versenyfaktorrá, melynek megléte, avagy hiánya alapvetően befolyásolja az illető régió gazdasági helyzetét.

1.2.4. A versenyképesség és sikeresség faktorai

A versenyképesség fogalma meghonosodott a regionális politikában – erre bizonyíték az előző fejezetben leírtak is. A nehezen mérhető életszínvonal helyett ez a fogalom két, az életszínvonalhoz kapcsolódó közgazdasági mutatót hangsúlyoz: a magas jövedelmet és a foglalkoztatottságot. (Lengyel, 2006)

Az egységes versenyképesség fogalmánál a *viszonylag magas jövedelem* (amit az egy főre jutó GDP-vel mérünk) és a *viszonylag magas foglalkoztatottsági szint* (amit a foglalkoztatottsági ráta mutat) a két fő tényező. Ezeket külön-külön is lehet mérni, de közöttük kimutatható egy kapcsolat, mivel az egy lakosra jutó GDP felbontható három részre, három szorzókomponensre:

$$\text{GDP} / \text{lakónépesség} = \text{GDP} / \text{foglalkoztatottak} \times \text{foglalkoztatottak} / \text{munkaképes korúak} \times \text{munkaképes korúak} / \text{lakónépesség}$$

A fentiekből adódik, hogy a *regionális versenyképességnek nincs egyetlen kiemelt mutatója*, nem jellemezhető egyetlen tényezővel, hanem egymáshoz szorosan kapcsolódó, viszonylag jól mérhető és egyértelmű *közgazdasági kategóriák együttesét* jelenti. Nemcsak a mutatók jelenlegi nagysága érdekes, hanem időbeli változása is. Ha a régió lakosságának *korösszetételétől eltekintünk*, akkor három alapmutatónk marad:⁵

- a regionális GDP egy lakosra jutó nagysága és növekedési üteme;
- a régióban a munkatermelékenység és növekedési üteme;
- a régióban a foglalkoztatottsági ráta és változása;
- illetve a fogalomból ered még a régió „nyitottsága” (exportja és importja).

A regionális versenyképességet a régióban megtermelt, egy lakosra jutó jövedelem nagyságával és növekedési ütemével mérjük, amely jövedelem egyaránt adódik a munkatermelékenység és a foglalkoztatottság magas szintjéből. Másképpen: a regionális versenyképesség olyan *fenntartható gazdasági növekedést* jelent, amely a magas foglalkoztatottsági ráta melletti magas munkatermelékenységből származik. A közgazdasági kategóriák között nem szerepel, de a régió gazdaságának nyitottságát indirekt módon feltételezzük, azaz csak a globális versenyben elért gazdasági teljesítményt (külföldi, avagy hazai piacokon) vesszük alapul. Nemcsak az egyes versenyképességi kategóriák abszolút szintje, hanem *növekedési ütemük* is fontos. A visszavezetés alapján nyilvánvaló, hogy szoros kapcsolat van a GDP-vel mért regionális gazdasági növekedés, a munkatermelékenység és a foglalkoztatottság között, így bármelyiknek a változása legalább egy másik tényező változását vonja maga után. (Lengyel, 2006)

„A régiók versenyképességét hosszabb távon, áttételeken keresztül befolyásoló tényezők köre igen összetett, amit napjainkban a sikeresség fogalma fog össze.” – írja Lengyel Imre. Ugyanakkor a versenyképességet hosszabb távon társadalmi, környezeti és egyéb folyamatok is befolyásolják, melyeket sikerességi faktoroknak nevezünk.

⁵ Lengyel Imre: A területi versenyképesség elméleti alapjai. Régiók és települések versenyképessége – szerk. Horváth Gyula. 2006 Pécs. 54. oldal.

A sikerességi faktorokat két csoportba sorolhatjuk, melyek két külön szintet alkotnak. A felső szint az EU-ban elvégzett, a hatodik regionális jelentésben is felhasznált empirikus vizsgálatból származó tényezőket tartalmazza. Ezek a faktorok szoros kapcsolatban állnak az alaptényezőkkel, mivel főleg gazdasági jellegű szempontokat fogalmaznak meg (Lengyel, 2006):

- *Gazdasági szerkezet:* a sikeres régiókban a foglalkoztatottak a gazdasági szolgáltatásokban és/vagy a feldolgozóiparban koncentrálnak. A magas hozzáadott értéket produkáló (informatikai, pénzügyi, hírközlési stb., avagy csúcstechnológiai) szolgáltató szektorokban egyaránt nő a termelékenység és a foglalkoztatottság, míg a feldolgozóipar sikeres ágazataiban magas és növekvő termelékenység mellett is általában csökken a foglalkoztatottak száma.
- *Innovációs kultúra és kapacitás:* a sikeres régiókban sok szabadalom születik, kiterjedt innovációs tevékenységek folynak, és hatékony az innovációk diffúziója. Az innovációs kultúra, készség szükséges ahhoz, hogy bármilyen műszaki, üzleti, környezeti stb. változásra a régió megfelelő adaptációs stratégiával válaszolhasson, az innovációs kihívásokat a maga javára tudja fordítani. Az innovációs kapacitás nemcsak kutató- és fejlesztő intézeti, egyetemi, hanem főleg vállalati kapacitást jelent, felkészült, innovatív KKV-kat az új piaci szektorokban, fellendülő üzletágakban.
- *Regionális elérhetőség:* a sikeres régiók megközelíthetősége, közlekedési kapcsolatai, földrajzi fekvése előnyösebb, mint a többieké. A földrajzi elhelyezkedés leszűkíti a lehetőségeket, befolyásolja az utazási idő- és költségigényt és a termékek piacra történő eljuttatását. Viszont a közlekedési (repülőtér, vasút, autópálya, kikötők stb.) és a kommunikációs (hírközlés, internet, adatátvitel stb.) infrastruktúra képes enyhíteni a földrajzi determináción.
- *A munkaerő felkészültsége:* a sikeres régiókban relatíve magas a kvalifikált munkaerő aránya a munkaképes korú lakosság körében. Nemcsak az oktatási rendszer hatékony és a tudásbázis magas szintű (amely általában a munkaerő viszonylag szűk rétegétől függ), hanem a munkakultúra, a munkafegyelem is. Továbbá a munkaerő képes tömegesen, rugalmasan alkalmazkodni a változásokhoz (tréningeken, tanfolyamokon az aktív munkaerő átképezhető), igényes a környezetével és önmagával (megjelenésével, egészségével stb.) szemben.

A fenti felsorolás szinte mindegyik részében fontos tényezőként jelenik meg a humántőke, a humántőke minősége. A magas hozzáadott érték, az innovációs készség, valamint a magasan kvalifikált munkaerő mind az emberi tőke minőségének ismérvei, és ezáltal egy régió sikerességének feltételei is.

Gazdaságon kívüli szempontokat kifejező faktorok is befolyásolják a regionális fejlődést. A sikerességi faktorok alsó szintje ezeket a regionális fejlődésre hosszabb időtávon keresztül ható társadalmi-környezeti-települési feltételeket fogja át: társadalmi szerkezet, döntési központok, a környezet minősége, valamint a régió társadalmi kohéziója.

A tudásalapú gazdaság az egy országon belül a különböző fejlettségű régiók közötti specializációt napjainkban erőteljesen átformálja, átalakítva a területi verseny korábbi jellemzőit is. Emiatt a kompetitív fejlődés három szakaszát a tudásalapú gazdaság folyamatai alapján célszerű pontosítanunk, felhasználva a posztfordista gazdaságban megfigyelhető specializációt. Így a tudásalapú régiók közötti eltérések alapján célszerű megkülönböztetnünk, hogy hol folyik a tudás teremtése és hol csupán az alkalmazása. A kompetitív regionális fejlődésnél is csak az innovációvezérelt szakaszban jelenthetjük ki egyértelműen, hogy a versenyelőnyök a tudásteremtésből származnak, míg a beruházásvezéreltben és a tényezővezéreltben csupán a tudás felhasználásából. A kevésbé fejlett, elmaradott régiók kiszolgáltatott helyzetben vannak, megfigyelhetők a tudásalapú gazdaság bizonyos jegyei, de döntőek a neofordista jellemzők. A kompetitív regionális fejlődés szakaszaival összhangban a posztfordista régiók három típusát célszerű megkülönböztetni:⁶

- neofordista régió: tényezővezérelt szakasz (alacsony jövedelmű régiók);
- tudásalkalmazó régió: beruházásvezérelt szakasz (közepes jövedelmű régiók);
- tudásteremtő régió: innovációvezérelt szakasz (magas jövedelmű régiók).

A következőkben a kutatásfejlesztés, valamint a humántőke jellemzőit tárgyalom a fentebb felsorolt három típus esetében.

A neofordista régióban kutatásfejlesztést nem igényelnek a helyi cégek, hanem mindegyikük külföldről vásárolja a technológiákat, amelyek általában nem a legújabbak.

⁶ Lengyel Imre: A területi versenyképesség elméleti alapjai. Régiók és települések versenyképessége – szerk. Horváth Gyula, 2006 Pécs, 61. oldal.

Emiatt ezeknél a cégeknél nincsenek K+F-részlegek, illetve nem állnak szoros kapcsolatban fejlesztő intézetekkel sem. Mivel nincsenek helyi vállalati megbízások, emiatt kormányzati támogatásokból kell a helyi egyetemi kutatásokat és az ezekhez kapcsolódó laboratóriumokat, műszerparkot finanszírozni. Ebben a régióban alapkutatásokat célszerű támogatni, főleg a helyi egyetemeken, illetve egy-egy kiemelkedő kutatóműhelyt segíteni alkalmazott K+F-részfeladatok megoldásában.

Ebben a régióban az *infrastruktúra és humántőke* alaptényező elemeinél fő cél a közlekedési hálózatok fejlesztése, amelyek kiépültsége és színvonala általában gyenge. Főleg autópályákat, repülőtereket, vasutakat, kikötőket, logisztikai központokat stb. kell építeni, amelyek szükségesek a költségelnyőkre törekvő globális cégek részlegeinek letelepedéséhez. Szintén célszerű koncentrált infrastruktúrát tartalmazó ipari hasznosítású területek (ipari parkok) kialakítása, részben környezetvédelmi okokból is. A szakképzést sem lehet speciális vállalati igények szerint átalakítani, hanem a meglévő intézményekben a széles alapképzést nyújtó, feladatorientált szakképzések színvonalát kell megerősíteni. (Lengyel, 2006)

A *tudásalkalmazó régióban a kutatásfejlesztés* iránti igények már megjelentek, a helyi termelő és kereskedő vállalatok is kialakítanak fejlesztő részlegeket, és egyre több alkalmazott kutatási részfeladattal keresik meg a helyi fejlesztő cégeket és kutatóintézeteket is. A gazdaságfejlesztés során ösztönözni kell a vállalatok és intézetek összehangolt, egymáshoz illeszkedő kutatási és fejlesztési tevékenységét. A kisebb cégek támogatására elő kell segíteni technológiatranszferekkel foglalkozó ügynökségek, intézetek stb. létrejöttét.

Az *infrastruktúra és a humántőke* viszonylag fejlett, a közlekedési hálózat kiépült. Az üzleti infrastrukturális háttér (képző intézmények, tanácsadó cégek stb.) azon intézményeit és ügynökségeit kell támogatni, amelyek konkrét vállalati elvárásokat elégítenek ki. A jelentkező K+F-igényekkel összhangban az innovációs képesség javulásához hozzájáruló létesítményeket (innovációs centrumok, inkubátorházak) kell létrehozni. Az erősödő helyi húzóágazatok pontosan meg tudják fogalmazni a munkaerő képzettségével szemben támasztott elvárásait, az ehhez igazodó speciális szakképzéseket kell fejleszteni.

A *tudásteremtő régiókban a kutatásfejlesztés* magas szintű, a kormányzati és üzleti K+F a klaszterek igényei szerinti összehangolt kutatásokat folytatja. Az innovációs miliő fejlett, az egyes kutatásokban folyó együttműködéseket az intézményrendszer és a helyi társadalom is kiemelten támogatja.

Az *infrastruktúra és humántőke* egyaránt az innovációs elvárásokhoz igazodik. A közlekedési és üzleti infrastruktúra fejlett, fő cél a tudományos infrastruktúra fejlesztése: tudományos parkok és kommunikációs hálózatok kiépítése. A traded szektorban a szakképzésnek, elsősorban az átképzéseknek a feladatorientáltról át kell térnie a problémaorientáltra, mivel egyre több innovatív, önálló döntéseket hozó, nem leszabályozható munkát végző munkatársra van szükség. (Lengyel, 2006)

A fenti felsorolás fontossága abban rejlik, hogy a régiók tipizálásának egyik formája épp a humántőke minősége alapján történik, vagyis a tudás a régiók esetében egy osztályozási kritérium lehet.

1.3. A humántőke helye a regionális elméletekben

A humántőke szerepe a regionális elméletek szinte minden szintjén megjelenik. A következőkben a neoklasszikus növekedési elmélet esetében térek ki az emberi tőke fontosságára.

A neoklasszikus növekedési elmélet szerint egy régió termelése és termelésítényező-ellátottsága között szoros kapcsolat áll fenn. Az elmélet szerint a különféle termelési tényezők közötti eltérések éppen mobilitásuk révén egyenlítődnek ki, azaz a régiók közötti jövedelmi különbségek alapvetően a kiegyenlítődés irányába hatnak. Richardson (1972), aki a régiók közötti tényezők mobilitásának elméleteként értelmezte ezt a növekedési teóriát, a következő feltételekből indult ki:

- teljes foglalkoztatottság;
- a verseny szabadsága;
- a termelési tényezők akadálytalan áramlása;
- a régiók között nincsenek szállítási költségek;
- az összes régióban azonos a termelési szerkezet;
- az egyes termelési tényezőket határértékük szerint értékelik a piacon;
- a bérszínvonal és a tőkehozadék nagysága a termelési tényezők felhasználásának mértékétől függ.

Ha két régióban azonos termékeket állítanak elő azonos termelési szerkezetben, a magasabb tőkeintenzitással rendelkező régió magasabb reálbéreket, de alacsonyabb tőkehozadékot produkál, míg az alacsonyabb tőkeintenzitást mutató régióban alacsonyabb reálbér, de magasabb hozadékszint alakul ki.

Az egyensúly helyreáll, mivel

- az alacsonyabb tőkehozadékat nyújtó régióból a tőke a magasabb tőkehozadékat kínáló régióba áramlik;
- a munka mozgása fordított irányú, vagyis az alacsonyabb reálbért kínáló régióból áramlik a magasabb reálbért nyújtó régióba.

A termelési tényezők ellentétes mozgásának hatására a regionális különbségek mérséklődnek, így az egyes térségekben a jövedelmek folyamatosan közelítenek egymáshoz. (*Rechnitzer, 2004*)

A feltételek ilyen megfogalmazása pontosan a területiséget küszöböli ki az elméletből. Még országokon belül sem akadálytalan a termelési tényezők áramlása, számos objektív és szubjektív gátló tényező lép fel. A termelési szerkezet nem azonos az egyes régiókban, a szállítási költségek a jóságok fizikai jellemzőitől, értéküktől és a szállítási technikától függően eltérő jelentőségűek. A feltételek teljesülése esetén ki sem tudnának alakulni a különbségek a régiók termelési színvonalában, mert bármilyen ilyen különbséget hamarosan megszüntetnének az automatizmusok. Az egyes régiók gazdasági növekedése egyenletes lenne, ha a régiók termelési színvonalában nem lenne különbség. (*Rechnitzer, 2004*)

Egy régión belüli technológiai fejlődésnek azonban nemcsak a legújabb technikai eszközök alkalmazása az egyetlen módja. *A neoklasszikus modell továbbfejlesztett változatában* is felismerték a humántőkét mint a gazdaság produktivitása növelésének egyik kulcstényezőjét.

A szellemi tőke két szempontból is fontos. Először a humántőke szintje határozza meg az új technológia gazdaságba integrálásának képességét. Ha az emberi tőke nagysága növekszik, akkor a gazdaság képes lesz a még fejlettebb technológiát befogadni, s így növekedni fog a gazdaság termelékenységére. Emellett, bár a technológia mindenki számára elérhető, a megfelelő használathoz megfelelően képzett munkaerőre van szükség. Másodszor, a szellemi tőke nagysága határozza meg azt, hogy egy régió mennyire képes új, saját technológiákat fejleszteni. (*Lengyel – Rechnitzer, 2004*)

A szellemi tőke gazdasági fejlődésben betöltött szerepének növekedése odáig vezetett, hogy az elméletek tárgyiasult és nem tárgyiasult technikai fejlődést különböztetnek meg. Ez a megkülönböztetés fontos a régiók közti termelékenységi egyenlőtlenségek megértéséhez. A technológia beépült a tőkejavakba, például ha egy régió megvásárolja ezeket a termékeket, automatikusan hozzájut az ezekbe beépített ismeretekhez, tehát a régió technológiai szintje a tőke felhasználásától függ.

A nem tárgyiasuló technikai fejlődés független a tőke állományától, és jelentős regionális különbségeket mutat: ez adja a régiók közti valódi egyenlőtlenséget. A nem tárgyiasuló technikai fejlődés jelentőségét először abban ismerték fel, hogy leginkább a tudásban gazdag és kreativitásra nyitott régiókban jelenik meg. Mivel egyes régiók több szellemi tőkével rendelkeznek és kreatívabbak, mint mások, ezért a nem tárgyiasuló technikai haladás lehet a technológiai fejlettségben megmutatkozó egyenlőtlenség előidézője. Azok a régiók, melyek tudásban gazdagok és viszonylag sok szellemi tőkével rendelkeznek, a kreativitást igénylő tevékenységekre fognak specializálódni, mint például a K+F, tudományos kutatóintézetek létrehozása, magas színvonalú szolgáltatások. Ezek a régiók fognak olyan új ötletekkel előállni, amelyeket be lehet építeni új termékekbe és új termelési eljárásokba. Következésképpen a humántőkével kevésbé ellátott régiók a rutintevékenységekre fognak szakosodni, amelyekhez a technikai know-how globálisan hozzáférhető. Ezek a területek erősen függni fognak attól, hogy az ár tekintetében versenyképesen termelnek-e a világpiacra.

A neoklasszikus modell modern változata tehát magyarázatot ad arra, hogy miért jöhet létre és maradhat fenn hosszú távon a régiók közti fejlődésbeli különbség. A hosszú távú különbségekre az az elsődleges válasz, hogy néhány régió képes erőteljesen motiválni saját technológiai fejlődését. Az új ötletek létrehozását és integrálását elősegítő intézményi környezettel rendelkező, szellemi tőkében gazdag régiók folyamatos előnnyel rendelkeznek azokkal szemben, amelyek nagymértékben függnek a más régiókból megvásárolt technológiai újdonságoktól. A kevesebb humántőkével rendelkező területeknek nincs alternatívájuk, ők csak a tárgyiasult technológiák megszerzésében bízhatnak, mivel a technológia létrehozására nem képesek. *(Lengyel – Rechnitzer, 2004)*

A fenti fejezetek mondanivalója számunkra az, hogy a humántőke mint a regionális fejlődés kulcstényezője egyértelműen egy versenyképességi tényező a regionális, a területi egységek közt folyó versenyben. Ugyanakkor különböző típusú és fejlettségi szinten lévő régiók egyaránt versenyeznek a képzett humántőkéért, hisz ez egyben egy sikerességi faktor is. Ezek tükrében a humántőke-beruházások mobilitása, térben máshol való megtérülése regionális problémaként fogalmazható meg, hisz a régiók közti verseny következtében a képzett munkaerő oda vándorol, ahol jobban megfizetik. Ennek a jelenségnek pedig mérhető regionális hatásai vannak.

A fentieket figyelembe véve, ha Erdélyről mint a határon túli magyarok lakta egyik legfontosabb régió fejlődési lehetőségeiről vagy ennek problematikájáról beszélek,

nem kerülhető meg a humántőke, valamint a hozzá kapcsolódó jelenségek problémaköre. A regionális verseny színpadán Erdély számára egy fontos sikerességi faktor a humántőke és annak minősége. Ez a történelem folyamán sokszor előnyt jelentett Erdélynek, hisz az erre a területre jellemző multikulturális közeg (magyarok-románok-szászok) mindig is pezsdítően hatott a gazdaság fejlődésére. Azonban ha a jólképzett munkaerő elvándorol, ez az előny megszűnik. Így válik a migráció a demográfiai, számbeli veszteségeken túl regionális sikerességi, gazdasági problémává.

2. AZ EMBER, MINT TŐKE

Miért is ennyire fontos tényező az ember a gazdasági fejlődésben? Miért szán ilyen fontos szerepet a humántőkének a regionális tudomány? Ezen kérdések megválaszolásához meg kell vizsgálni az embernek a gazdasági vérkeringésben betöltött kitüntetett szerepét. Mert az ember nem csak egy egyszerű számadat a gazdaság számára. A statisztikai hivatal demográfiai jelentéseiben szereplő pluszok és mínuszok mögött a háttérben komoly gazdasági jelenségek és következmények húzódnak meg. Mivel az ember beruházás. Humántőke-beruházás. Így az Erdélyből elvándorolt emberek is a demográfiai adatokon túl komoly humántőke-beruházást jelentenek. Minden elvándorolt személy egy elveszett beruházás, egy elveszett regionális sikerességi faktor. A következőkben ezt a folyamatot vizsgálom, vagyis hogy az ember miként is válik beruházássá.

2.1. A tudás beruházásként való megfogalmazása – alapfogalmak

Miután az előző fejezetben a humántőke fogalmának a regionális elméletekben való helyét és szerepét próbáltam felfedni, ebben a fejezetben magával a humántőkével, az emberi beruházással fogok foglalkozni. A fejezetben áttekintem a humántőkével foglalkozó fontosabb közgazdasági elméleteket, majd az emberi tőke mint beruházás fogalmát fogom tárgyalni. De mindenekelőtt tekintsünk át néhány alapfogalmat az emberi tőkére vonatkozóan.

2.1.1. Emberi tőke

A human capital – ma már a magyar szaknyelvben is elterjedt szóhasználat szerint emberi tőke – fogalma egyáltalán nem új keletű. Kialakulása leginkább a klasszikus közgazdaságtan úttörőire vezethető vissza. Már Adam Smith külön fejezetet szentel mindmáig citált munkájában, *A nemzetek gazdasága* című könyvében az oktatás szerepének a gazdasági-társadalmi fejlődésben. Rámutat, hogy az iskolázottságnak és az annak révén megszerzett tudásnak, képzettségnek döntő szerepe van mind az egyén, mind az ország jövedelmének alakulásában. Maga az elnevezés és a fogalom meglehetősen modern meghatározása Say Seniortól származik, aki már kimondja, hogy a munkás szaktudása a munkás tőkéje. Itt megemlíthetjük, hogy Marx is szükségesnek tartotta kihangsúlyozni: a tudás nem tőkéje a munkásnak, hanem vagyona. Nem kell külön magyarázni, hogy erre a megjegyzésre az értéktöbblet elméletéhez volt szüksége.

A modern human capital elmélet atyjának az amerikai Theodore W. Schultzot tartják, aki *Beruházás az emberi tőkébe* című munkájában elsőként kísérelte meg számszerűsíteni az USA emberi tőkéjének nagyságát. Megállapította, hogy ez nagyságrendileg azonos az USA hagyományos tőkéjével, sőt számításai szerint meg is haladja azt. Magyarországra vonatkozóan az első számszerű összevetést az 1960-as évek közepén kísérelték meg az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében, és hasonló eredményre jutottak, mint Schultz az USA-ra vonatkozóan.

Az ember mint beruházás

De hát mitől is beruházás a human capital? Attól, hogy időbe és pénzbe kerül, és ennek később meg kell térülnie. Feltevődik a kérdés, hogy kinek kell megtérülnie az emberi tényezőbe való beruházásnak. Erre a választ úgy kereshetjük, hogy megnézzük, valójában ki is ruház be. Ha ezt részleteiben vizsgáljuk, az derül ki, hogy a beruházások egy része a családokat (az egyént) terheli, más része az egész társadalmat, illetve az annak képviseletében fellépő államot. Ezért a megtérülésnek is két részre kell oszlania, egyrészt családi (egyéni) megtérülésre, másrészt egy társadalmi megtérülésre, ami a társadalom (állam) által való ráfordításokat teszi kifizetődővé.

Az egyéni megtérülés nem más, mint amit közönségesen bérnek nevezünk. A társadalmi megtérülés már jóval bonyolultabb dolog. Beletartozik mindaz, ami lehetővé teszi, hogy egyre hatékonyabb, modernebb termelési eszközök működésével, egyre jobban szervezett szolgáltatásokkal és infrastruktúrákkal tesszük mind hatékonyabbá a nemzeti jövedelem, a GDP termelését.

A társadalmi megtérülés lényegét legvilágosabban egy jól ismert példával lehet érzékeltetni. A második világháború utáni Németországban néhány év átmeneti nyomort követően alig 5 év alatt teljesen helyre lehetett állítani a termelési gépezetet, és a német lakosság életszínvonala is a kezdeti szegénységi szint után igen gyorsan utolérte a győztes szövetséges hatalmak lakosságának életszínvonalát. Ezt szokták „német gazdasági csodának” nevezni. Mert igaz, hogy a háború és annak pusztításai lerombolták a német üzemeket, utakat, építményeket, de nem tudták lerombolni a német lakosság képzettségében rejlő vagyont. Ez tette lehetővé (a Marshall-segély hozzájárulásával), hogy gyorsan helyre lehessen állítani az egész gazdaságot. (Kovács, 1998)

Az oktatásra fordított költségek megtérülése

Az oktatásra fordított költségeknek, mint tudjuk, két oldalon is meg kell térülniük. Először a család számára. De hogyan mérhető ez? Először a '20-as években kísérelt meg egy ilyen mérési eljárást az orosz közgazdász, Sztrumilin. Ő azt vizsgálta, hogy a munkások között mekkora jövedelemkülönbség mutatható ki aszerint, hogy hány osztályt végeztek. A problémát statisztikailag vizsgálva kimutatta, hogy egy egyszerű munkás számára – legalábbis átlagosan – minden további, tanulással töltött év jelentős többletjövedelmet, magasabb bért eredményez, többet, mint amennyit a többletiskolázásra ő, illetve családja fordított. A későbbi modern közgazdaságtannak a problémával foglalkozó kutatói valójában ezt a problémát általánosították oly módon, hogy megnézték, mennyivel nő az alapfokú képzettséggel rendelkező szakképzetlen munkásokhoz képest a középfokú szakképzettek jövedelme, illetve hozzájuk viszonyítva a felsőfokú végzettségűeké. (Kovács, 1998)

2.1.2. Az oktatási beruházások mérhetősége

Az oktatási beruházás mérhető. Ezt a következőképpen értelmezhetjük: ha egy bizonyos összeget elköltünk pl. szakmunkásoktatásra, annak lesz egy bizonyos hatása a termelékenységre, azaz a szakmunkások egy bizonyos volumenű nemzeti jövedelmet hoznak létre. Ha a szakmunkásképzésre fordított összegeket növeljük, a szakmunkások termelékenysége tovább nő. Ha a termelékenység nagyobb mértékben nő, mint a szakmunkásképzés költsége, akkor az oktatási ráfordításokat tovább növeljük. Egy bizonyos ponton túl azonban a költségtöbblet fajlagos eredménye a nemzeti jövedelemben már nem nő, hanem megáll, sőt csökken, feltéve, hogy az egyéb feltételek az egész folyamat alatt változatlanul maradnak.

Jövedelem – munkabér

A beruházásnak azt a részét, ami a családi költségvetésből tevődik össze, az egyénnek (a családnak) kell visszajuttatni. Ezt általában jövedelem (családi jövedelem) formájában kapja meg az egyén. A munkavállalók számára ez munkabér formájában jelenik meg. Ezért a munkabérnek elvileg arányosnak kell lennie azzal a költséggel, amit az egyén (a család) fiataljai oktatására, képzésére fordít.

Mi számít emberi beruházásnak?

Az emberi beruházás fogalomkörébe mindaz beletartozik, ami ahhoz szükséges, hogy valaki munkaerővé válhasson. Ugyanis munkaerő nélkül még a legautomatizáltabb társadalomban sem lehet termelni, a termelést és a társadalmat megszervezni, és semmilyen olyan tevékenységet folytatni, ami adott körülmények között az élethez szükséges. Ezért általában az emberi beruházás fogalomkörébe sorolják az alábbiakat: iskoláztatás, kutatás, nevelési költségek. Ez utóbbi óriási kört fed le az egészségügyi kiadásoktól a nevelési költségekig, a születéstől kezdve egészen addig, amíg valaki munkába nem lép.

Az iskoláztatás költségei

Az iskoláztatás költségei maguk is nagyon összetettek. Beletartoznak az iskola létrehozásának és fenntartásának költségei, a pedagógusbérek éppúgy, mint a tanulók létfenntartási (lakás, étkeztetés stb.) költségei, és általában – szerintünk is jogosan – ide sorolják azt az elmaradt jövedelmet is, amire az egyén szert tehetne, ha továbbtanulás helyett – igaz, hogy csak alacsonyabb keresettel – munkába lépne. Mindezeknek a költségeknek az összessége egy emberre számítva megadja az adott képzettségű személyre fordított „emberi beruházás” összegét, amely természetesen képzési szintenként és profilonként különböző. Ezek országos összessége adja az ország human capitalját, amely összevethető a gépekre, építésre stb. fordított anyagi költségekkel.

A képzési beruházások sajátosságai

Az emberi tőkébe való befektetés sajátossága, hogy szükségszerűen nagyon hosszú mind a befektetés időtartama, mind pedig a befektetés megtérülési ideje. Ha ugyanis a humántőkébe való befektetést úgy értelmezzük, mint azon költségek összegét, amelyeket az emberre munkaerővé válása érdekében kell fordítani, akkor beláthatjuk, hogy még a szakképzetlen munkaerő létrehozása is hosszú, évtizedes nagyságrendű befektetés. A ráfordítások már a születés (sőt, az ezt megelőző fogantatás) pillanatában elkezdődnek, és mindaddig tartanak, amíg a fiatal az iskolarendszerből kilépve a munkaerőpiacon megjelenik. Teljesen nyilvánvaló, hogy ennek időtartama már a szakképzetlen munkaerőnél is függ a kötelező iskoláztatás hosszától, amihez a szakképzett munkaerő esetében még hozzájön a különböző típusú (közép- és felsőfokú) szakképzés időtartama. Ez igen nagy ráfordítás. (Mint már említettük, ez egy ország teljes aktív népességét figyelembe véve nagyságrendileg a nemzeti vagyon anyagi részével egyenlő.)

Ennél az időtartamnál csak a megtérülés időtartama nagyobb. Ha meggondoljuk, hogy egy közepes fejlettségű országban a költségvetéshez való hozzájárulás időszaka egy ember tizenhat-tizennyolc éves korától (felsőfokú végzettségünél huszonöt éves korától) hatvan-hatvanöt éves koráig tart, nem nehéz megállapítani, hogy ennek a mintegy két évtizedes beruházásnak negyven-negyvenöt év alatt kell megtérülnie. És ekkor még nem beszéltünk arról, hogy ezeknek az embereknek még nyugdíjba menetelük után is meg kell élniük, és ennek költségei ugyancsak aktív korszakukban kell megtérüljenek. (Kovács, 1998)

2.2. Az ember és oktatás szerepe a gazdaságban – emberitőke-elméletek

Az emberi tőke gazdasági szerepével már régóta foglalkoznak mind az elméleti, mind a gyakorlati közgazdászok. A következőkben ezen elméletek fejlődését tekintem át röviden.

2.2.1. Az emberi tőke elméletének előzményei – a klasszikusok

A közgazdasági gondolkodás viszonylag korai szakaszában felbukkan a népesség – mint termelőképes emberek – szerepének hangsúlyozása, kezdetben elsősorban adózási és katonapolitikai okokból. A közgazdasági gondolkodásban és a gazdasági életben felismerték, hogy az emberi tudásnak gazdasági értelemben értéke van. A klasszikus közgazdászok egy része az oktatásnak számos közvetlen és közvetett hasznot tulajdonított, például a társadalmi osztályok közti mozgás elősegítését vagy a népességnövekedésre való korlátozó hatását stb., de csak néhányuk terjesztette ki a tőke fogalmát az emberekre is. (Polónyi, 2002)

Először *William Petty (1623–1687)* használta az emberi tőke (*human capital*) kifejezést, és tett kísérletet az emberi tőke értékének meghatározására.

A közgazdasági gondolkodás kezdeteinek, klasszikusainak legkiemelkedőbb egyénisége *Adam Smith (1723–1790)*, aki 1776-ban megjelent *A nemzetek gazdasága* című munkájában több helyen is foglalkozik az ember gazdasági szerepével. Smith az állótőke fogalmába az emberi tőkét is beleértette. „Az állótőke részének kell tekinteni a társadalom valamennyi tagjának minden gazdaságilag hasznos tudását és képességét. Az ilyen tudás és készség megszerzése tényleges kiadásokat jelent, mivel megszerzőjét neveltetése, tanulmányai vagy tanonckodása idején is el kell tartani: alapjában véve úgy kell felfogni őket, mint az illető személyben rögzült és megtestesült tőkét.”

Smith az egyes foglalkozási területeken dolgozók bérkülönbségeinek okait keresve az oktatási költségek nagyságában jelöli meg az egyiket: „Költséges új gépet azért állítunk üzembe, mert azt várjuk, hogy különleges munkájával, amit teljes elavulásig végez, nemcsak megtéríti nekünk a ráfordított tőkét, hanem ezen felül még meghozza legalábbis a szokásos profitot. Ilyen költséges géphez hasonlíthatjuk az olyan embert, aki sok munkát és időt áldoz, hogy kitanuljon valami különleges készséget és szaktudást igénylő mesterséget. Azt várjuk, hogy a munka, amit megtanult, az egyszerű munka bérén felül meghozza egy, a költségösszeggel egyenlő nagyságú tőkének legalábbis a szokásos profitját. [...] Ezen az elven alapul a szakképzett munka és a tanulatlan munka bére közötti különbség.” (Smith, 1992)

Minden nép életében az évről évre kifejtett munka az a tényező, amely az évente fogyasztott szükségleti és kényelmi cikket elsősorban szolgáltatja. Smith szerint: „A nép tehát aszerint lesz szükségleti és kényelmi cikkekkel bővebben vagy szűkösebben ellátva, hogy kisebb-e vagy nagyobb az az arány, amely a közvetlen munkatermékek, illetve az értük beszerezhető termékek mennyisége és a fogyasztók száma között fennáll. Ezt az arányt viszont minden népnél szükségképpen két körülmény szabályozza: először a munka kifejtése során általában megnyilvánuló gyakorlottság, szakszerűség és értelmesség, másodszor pedig a hasznos munkát végző és ilyen munkát nem végző egyének közötti számarány. Bármilyen legyen az ország talaja, éghajlata vagy területi kiterjedése, ellátottságának bőséges vagy szűkös volta adott helyzetében évről évre ettől a két körülménytől függ. Úgy látszik egyébként, hogy az ellátottság bőséges vagy szűkös volta inkább függ az első, mint a második körülménytől.” (Smith, 1992)

A klasszikus teoretikusok közül meg kell említeni *Robert Thomas Malthust* (1766–1834) is, akinek *Tanulmány a népesedés törvényéről* című munkája először 1798-ban jelent meg, amit azután több továbbfejlesztett kiadás is követett.

Malthus a harmonikus növekedés feltételeinek biztosítását az oktatásügy fejlesztésében látta, mivel a művelt és iskolázott népet sokkal kevésbé lehet félrevezetni. Malthus véleménye szerint tehát az oktatás elterjesztése az állampolgárok felvilágosításának, racionális szellemre nevelésének – ma úgy mondanánk, szocializálásának – eszköze, s ennyiben a társadalmi béke biztosítója. Malthus azért szorgalmazza a kötelező népoktatás bevezetését, mert az magával hozná a gyermekmunka felszámolását és a házasságkötések későbbre tolódását.

Fridrich List (1789–1846), a széttagolt és elmaradott Németország közgazdasági gondolkodója – akinek munkásságát az elmaradott német viszonyok felszámolására való törekvés jellemezte – azt írja, hogy „a nemzetnek anyagi javakat kell feláldoznia és nélkülöznie, hogy szellemi és társadalmi erőket megszerezzen, fel kell áldoznia jelenlegi előnyöket, hogy magának jövőbelieket biztosítson.” (*List, 1940*)

A gazdasági felzárkózáshoz szükséges szellemi erők közé tartozik az egyének műveltsége és szakképzettsége is. List szerint az oktatás olyan növekedési tényező, amelynek növelése érdekében akár nemzedékeken át le kell mondani bizonyos előnyökről, hogy azok később hatványozottan térüljenek meg.

Von Thünen (1783–1850) az emberitőke-elmélet későbbi alapfeltételezéseit pontosan megfogalmazta. „Teljesen egyértelmű a válasz arra a gyakran vitatott kérdésre, vajon a nem materiális emberi javak (szolgáltatások) a nemzetgazdaság részei, vagy sem. Mivel az iskolázottabb nemzetek ugyanolyan anyagi javakkal több jövedelmet hoznak létre, mint az iskolázatlanabb népek, és mivel a magasabb iskolázottság csak a több anyagi jószág elfogyasztásával járó oktatási folyamaton keresztül biztosítható, az iskolázottabb népek nagyobb tőkét birtokolnak, amelynek hozadéka a munka nagyobb termelékenységében fejeződik ki.” (*Thünen, 1875*)

A termelési költségeken alapuló megközelítés azt feltételezi, hogy az ember gazdasági értéke megegyezik mindazoknak az erőforrásoknak a költségével, amelyek a felnevelés során felmerülnek, születéstől addig az életkorig, amikor a nevelés befejeződik. E megközelítés alapján először *Ernst Engel (1821–1896)* számította ki az eltartási, nevelési költségeket a születéstől 27 éves korig – ő ugyanis erre az életkorra tette a nevelés befejeződését. Engel azt is feltételezte, hogy a nevelési költségek minden évben konstans összeggel növekednek.

2.2.2. Az emberi erőforrás fogalma és az azzal foglalkozó elméletek

Az emberi erőforrás gazdasági szerepével foglalkozó elemzések, kutatások a 20. században kaptak jelentős lendületet. Ekkor jelentek meg azok az úttörő munkák, amelyek mindmáig a kérdéskör alapvető teóriáit képezik.

Az ember gazdasági szerepével foglalkozó teóriákat *Frederick Harbison és Charles A. Myers* igen jól rendszerezik (*Harbison [1968] és Harbison – Myers [1966]*).

Meghatározásuk szerint az emberi erőforrások fejlődésén a tudás, a szakértelem és a társadalom minden tagja teljesítményének növekedése értendő. Közgazdasági megfogalmazásban ezt úgy írható le, mint az emberi tőke felhalmozódását és annak hatékony beruházását a népgazdaság fejlődésének érdekében.

Az emberi erőforrásokkal kapcsolatos teóriákat Frederick Harbison és Charles A. Myers négy csoportba sorolják (*Harbison – Myers, 1966*):

1. Az oktatási költségek és a jövedelemnövekedés vagy fizikai tőkeképződés közötti összefüggések meghatározása egy bizonyos országban és egy bizonyos időtartamra vonatkozóan.
2. Kizárásos megközelítés annak meghatározására, hogy az oktatás milyen arányban járul hozzá a nemzeti jövedelemhez.
3. Az oktatási költségek hozamának meghatározása.
4. Nemzetközi összehasonlítások készítése az iskoláztatási arányokra és a nemzeti jövedelemre vonatkozóan.

Más csoportosítások az emberi erőforrás gazdasági szerepével foglalkozó megközelítéseket három nagy vonulatba sorolják:

- a. Az egyik vonulat az emberi tőkeelmélet, amely szerint – mint fentebb láttuk – az (oktatási, egészségügyi stb. kiadásokból származó) emberitőke-felhalmozódás mind az egyén, mind a nemzetgazdaság számára megtérül.
- b. A másik a szűrőelmélet (screening), amely megközelítés szerint az oktatás nem járul hozzá a termelékenység növekedéséhez, viszont információkat szolgáltat a munkavállalókról. Így a munkáltatók az oktatási rendszer információi alapján szűrik ki a magasabb termelékenységű munkavállalókat.
- c. A harmadik a munkaerő-szükségleten alapuló megközelítés, amely szerint a gazdasági növekedéshez meghatározott foglalkoztatási és képzési jellemzőjű munkaerőre van szükség. (*Polónyi, 2002*)

Harbison és Myers – korábban említett – tanulmánya az emberi erőforrás fejlettségének mutatószámai és a gazdasági növekedés között igyekszik összefüggést keresni. Véleményük szerint az emberi erőforrások fejlesztése:

- elsősorban a gyermekek, fiatalok szervezett oktatása és nevelése útján megy végbe;
- másik formája a munka közbeni tapasztalat- és tudásszerzés;
- a harmadik pedig az önálló művelődés, tanulás;

- ezenkívül az emberi erőforrások kialakításához az egészségügy és a táplálkozás javítása is hozzájárul (de ezek csak közvetve hatnak a tudásra és a képzettségre, így elemzéseikben ezeket jórészt mellőzik). (Polónyi, 2002)

A szerzőpár megállapítása szerint a gazdaság és általában a társadalom fejlődése szoros oksági kapcsolatban áll a tudás felhalmozódásával, azonban számszerűsítésük csak igen pontatlanul valósítható meg. 75 ország adataival végzett korrelációs számítással határozták meg, hogy mely emberierőforrás-mutató mely gazdaságiszínvonal-mutatóval áll legszorosabb kapcsolatban.

Az emberi beruházás jövedelmekkel és fizikai tőkeképződéssel való összefüggésének legmarkánsabb teoretikusa az 1979-ben Nobel-díjjal kitüntetett *Theodore W. Schultz*.

Schultz a tőke fogalmának kiterjesztésére és strukturáltabb megközelítésére törekedett, melynek révén arra következtetésre jutott, hogy a technika nem több és nem kevesebb, mint a tőke egyik eleme és a technológiát alkotó technikák összessége, azaz egyfajta tőkeszerkezet – így a technikai változás tulajdonképpen a tőkeszerkezet módosulása.

Schultz megállapítja, hogy a munkaerő gazdasági szerepében meghatározó jelentőségű emberi tudás hosszú, költséges folyamat eredményeképpen alakul ki, amely inkább a beruházási folyamathoz hasonlít. Hangsúlyozza, hogy amit fogyasztásnak nevezünk, annak jó része az emberi tőkébe való beruházást jelenti (*Schultz, 1983*), és az emberi tőkébe eszközölt ilyen beruházások az egy dolgozóra jutó reáljövedelem növekedésének legnagyobb részét megmagyarázzák. Az összes tőke emberi összetevője igen nagy – írja –, ennek ellenére túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítanak a nem emberi tőkének, pedig ha az emberi képességek nem tartanak lépést a fizikai tőkével, ez a gazdasági növekedés korlátjává válik.

Az emberi tőke több különös és jellemző tulajdonsággal rendelkezik:⁷

- a) Az emberi tőke nem választható el az adott személytől, akié.
- b) Az emberi tőke az emberekbe történő befektetéssel szerezhető meg.

⁷ Polónyi István: Az oktatás gazdaságtana. 2002, Budapest, 43. oldal – Schultz alapján.

- c) Az emberi tőke két részből tevődik össze: az öröklött és a megszerzett képességekből. A gazdaságilag fejlett országokban az emberi tőke nagyobb része megszerzett képesség.
- d) Az emberi tőke nem látható (intangibile). Ami észlelhető, az az emberi tőke hatása, amelynek két általános formája van: belső és külső.
- e) Viszonylag sokat tudunk arról, amit az emberek megtanultak, azaz az emberi tőke belső hatásairól.
- f) Az emberi tőke külső hatásai eddig kisebb figyelmet kaptak. Az újabb tanulmányok megmutatták, hogy ezeknek jelentékeny pozitív hatásuk van a gazdasági növekedésre. Ilyenek a tovagyrúzó hatások (spill-over effects). Ezek az erős emberitőke-környezet következtében fellépő előnyös külső hatások. Ez azt jelenti, hogy egy termelékenyebb, magasabb emberitőke-környezetben az emberek jártasságának, tudásának, szakértelmének szintje magasabb, mint alacsonyabb emberitőke-környezetben. Az emberi tőke növeli mind a munka(erő), mind a fizikai tőke termelékenységét.

Ez utóbbival kapcsolatban fontos hangsúlyozni, hogy a szűkebb értelemben vett spill-over hatások mellett igen jelentős más külső hatásokat is szoktak az emberi tőkének tulajdonítani. Ezek alapján lehet az oktatás – az emberierőforrás-fejlesztés – társadalmi megtérüléséről beszélni.

A külső hatásokkal szokták az állam oktatási szerepvállalását indokolni, amelynek legfontosabb érveként azt hozzák fel, hogy az oktatás kvázi közjószág, és externális hozamokkal jár. Az emberi tőke aspektusából a következő fontosabb, úgynevezett externális hozamokat szokás az oktatáshoz kapcsolni, amelyek indokolhatják az állami szerepvállalást (*Varga, 1998*):

- a) Az oktatás következtében a demokratikus intézmények hatékonyan működtethetők.
- b) Az embereknek – illetve a munkaerőnek – megnő a technikai változásokhoz való alkalmazkodóképessége.
- c) Alacsonyabbak a szociális, munkanélküliséget kompenzáló és egészségügyi kiadások.
- d) Alacsonyabb a bűnözés, amely csökkenti a bűnüldözési és a büntetés-végrehajtási rendszer költségeit.
- e) Kevesebb tökéletlenség a tőkepiacon.
- f) Közösségileg előállított közszolgáltatások növekedése.

A tudásban való előrehaladás döntő faktora a gazdasági haladásnak. Növekedést hoz létre mind a fizikai, mind az emberi tőke minőségében. Az ember megszerzett képességei tükröződnek a munkabérekben, fizetésekben, az önfoglalkoztatók jövedelmében és a vállalkozók jutalékában. Az emberi tőke állománya magasabb rátával növekszik, mint a fizikai tőkéé.

Schultz nézeteiről értékes keresztmetszetet ad a Nobel-díj átvétele alkalmából tartott előadása, *A szegénység gazdaságtana* (Schultz, 1983).

Schultz nézeteit összefoglalva abban jelölhetjük meg munkásságának lényegét, hogy az emberi tényező gazdasági szerepének megalapozására a makro- és mikroökonómia-szemléletet egyaránt felhasználta. A gazdaság növekedésében az emberi (munkaerő) tényező szerepét három okra vezeti vissza:

1. a dolgozók számának növekedése;
2. az átlagdolgozó iskolában töltött éveinek száma;
3. az oktatási költségek.

E három tényezőtől az első mennyiségi, a másik kettő minőségi jellegű – amelynek megjelenési formája az emberi tőke.

Az emberitőke-teória jelentősen hozzájárult a közgazdasági gondolkodás fejlődéséhez azáltal, hogy az emberi erőforrás fejlesztésének, értékelésének a fizikai tőkével megegyező módszereit vezette be, továbbá hogy az emberi erőforrás gazdasági növekedésbeli szerepének elemzését jelentősen továbbfejlesztette, végül pedig azzal, hogy a munkaerőpiac elemzésében jelentős új aspektust hozott a munkajövedelmek különbségeinek – az egyének emberi tőkéjével összefüggő – magyarázatával. A teória híveinek nézeteit – a Schultz egyik beszédében mondottakkal – így lehetne összefoglalni: „A mi gazdasági rendszerünk legmegkülönböztetőbb vonása az emberi tőke növekedése. Enélkül csak kemény, kézi munka és szegénység lenne, kivéve azt, akinek a tulajdonából származik bevétele” (Schultz, 1993).

A „human capital” teoretikusai közül talán Gary Becker képviseli leginkább azt az irányzatot, amely emberi erőforrásba eszközölt befektetések kvantifikálásával, e befektetések hatékonyságával foglalkozik. Becker első kutatásaiban (Becker, 1962) a főiskolai és középiskolai képzés egyesült államokbeli megtérüléseivel foglalkozik. Tanulmányában igyekszik levezetni „az általános összefüggéseket a kereset, a megtérülési

ráta és a beruházott összeg között” és megmutatni, „hogyan lehet ezt az utóbbi kettőt közvetve kikövetkeztetni a keresetekből”.

Az emberi beruházást mikroökonómiai szinten vizsgáló elméletek legsúlyosabb problémája, hogy az egyén „önmagára” – oktatásra – fordított kiadásainak csak pénzbeli megtérülését tudja figyelembe venni. Kétségtelen, hogy a magasabb szintű oktatás valamilyen módon „megtérül” az egyénnek, de nem pusztán pénzben kifejezhető módon.

Az emberi erőforrás gazdasági szerepével foglalkozó teoretikusok között említést kell még tenni *Friedrich Edding* munkásságáról, aki az ez irányú német kutatások egyik jelentős alakja.

A magyar közgazdasági teoretikusok közül *Kozma Ferenc* foglalkozott a hazai emberi tőke vizsgálatával, illetve az emberi erőforrás gazdasági szerepével.

2.3. Az oktatási beruházások – motiváció és mérhetőség

„Amikor az emberitőke-elmélet értelmében az oktatási és képzési költségeket az emberi tőkébe fektetett beruházásként értelmezzük, akkor azt állítjuk, hogy a fizikai tőkejavakhoz hasonlóan az emberitőke-beruházás esetén is 1. a tőke nagysága a tőkejavak előállítására fordított kiadásokkal, 2. a beruházás jövedelmezősége pedig költség–haszon elemzéssel mérhető. Vagyis a standard tőkeelméletet alkalmazhatjuk az emberi tőkére is.”⁸

2.3.1. Az emberi tőke értékének mérése

Az emberi tőke elmélete arra a gazdasági tapasztalatra épít, hogy a magasabb iskolázottság magasabb keresetekkel jár együtt. Az elmélet képviselői szerint ennek oka az, hogy az emberi tőkébe eszközölt beruházások *növelik az egyén termelékenységét*. A magasabb iskolázottság tehát a nagyobb termelékenység következtében jár együtt nagyobb keresetekkel, a nagyobb termelékenység pedig a tanulás/taníttatás vagy az emberitőke-beruházás más formáinak következménye.

Az oktatás-gazdaságtannak tulajdonképpen megjelenése óta – az oktatás makro- és mikrogazdasági összefüggéseivel foglalkozó területei mellett – meghatározó problémaköre az oktatásra, illetve az oktatási rendszerre fordított erőforrások nagyságának, szerkezetének, gazdasági hatékonysági összefüggéseinek, a finanszírozás kérdéseinek stb. elemzése.

⁸ Varga Júlia: Oktatás-gazdaságtan. 1998 Budapest, 13. oldal.

Az oktatás költséghatékonysága annak elemzését jelenti, hogy egy adott célt mekkora költséggel lehet elérni, amihez nyilvánvalóan mérni szükséges az oktatási folyamat, illetve annak egy részének (pl. egy képzési program, tanfolyam stb.) eredményét és ráfordításait. A ráfordítások mérése általában nem okoz gondot, megfelelő statisztikai és/vagy költségvetési el/beszámolási rendszer esetében jól meghatározhatók az egy tanulóra jutó átlagos költségek, ráfordítások, és különböző programok esetében meghatározhatók a tanulókra jutó különböző ráfordítások.

Azonban komoly akadályok merülnek fel akkor, ha az oktatás eredményeinek a mérésével próbálkozunk. Addig nincs probléma, amíg az eredményt egyszerű formális mutatókkal mérjük (pl. elvégzett osztály, befejezett tanfolyam stb.), lényegesen nagyobb nehézséget jelent, ha az eredmény minőségét (pl. az elért tanulmányi eredményt vagy a képzési programok szakmai, tartalmi sajátosságait) is mérni szeretnénk valamilyen módon, vagy ha az oktatási folyamat tényleges eredményét, a „hozzáadott” eredményt akarjuk meghatározni (figyelembe véve pl. a tanulók hozott ismereteit). Még nehezebb gondjaink lesznek, ha olyan, az eredményt befolyásoló tényezők hatását szeretnénk vizsgálni, mint pl. az egy pedagógusra jutó tanulók száma, az egy osztályteremre jutó tanulók száma, vagy a pedagógusok keresete, vagy a tanfolyam, program dologi ellátottsága stb.. Ez esetben arról van szó, hogy az oktatásnak nem is ismerjük – vagy alig ismerjük – a termelési függvényét. Az oktatás termelési függvénye alatt az oktatás (pontosabban annak egy folyamateleme, szervezete, rendszere: pl. az oktatási program, iskola vagy oktatási rendszer) inputjai és outputjai közötti kapcsolatot értjük (Varga, 1998).

Az egyik legismertebb kísérlet az oktatási termelési függvény meghatározására a *Coleman-jelentés* (Coleman, 1966), amely 700.000 tanuló (iskolai és iskolán kívüli) teljesítményének mérésére épült.

Végül az oktatás finanszírozásával foglalkozó elképzelések és vizsgálatok olyan kérdésekre keresnek választ, mint 1. az oktatás költségmegoszlása az egyén és a közösség között, 2. az oktatás tervezésének és közösségi finanszírozásának döntési szintjei, 3. a közösségi forráselosztás a különböző oktatási szintek, iskolák, programok között, 4. a finanszírozás módszerei, formái. (Varga, 1998)

2.3.2. Az emberitőke-beruházás alapmodellje. Motivációelemzés.

Más jellegű beruházásokhoz hasonlóan, az emberi tőkére is az jellemző, hogy létrehozása különböző időpontokban jár költségekkel, és ezektől különböző időpontokban ad hozamot.

Az egyének emberitőke-beruházásokkal kapcsolatos döntéseit először egy egyszerű modell segítségével vizsgáljuk, amelyben az egyének arról határoznak, hogy meddig járjanak iskolába. Feltevésünk szerint döntéseikben az egyének csak az iskolázáshoz kapcsolható pénzbeli hasznot veszik számításba, ezt szeretnék maximalizálni. Azt is feltételezzük, hogy az egyéneknek nincsenek információs problémáik, ismerik a döntéshez szükséges változók értékeit, és iskolai tanulmányaik alatt nem folytatnak keresőtevékenységet. (Varga, 1998)

Az egyén számára az iskolázás hozama az iskolázottság következtében megnövekvő kereset életpályája elkövetkező részében, tehát a teljes pénzbeli hozam az életkereset-növekmény. Az emberitőke-beruházási költségek egyrészt a közvetlen beruházási ráfordítások költségei (tandíj, beiratkozási díj stb.), másrészt annak az időnek az értéke, amit az egyén az emberitőke-beruházással tölt el. Feltettük, hogy az emberitőke-beruházás ideje alatt az emberek nem folytatnak keresőtevékenységet. A tanulás miatt elmaradt jövedelem az iskolázás közvetett költsége.

A beruházási döntés meghozatalakor az egyén a költségeket és hozamokat veti össze. A költségek és a hozamok nem egy időpontban jelentkeznek, a különböző időpontokban felmerülő költségeknek és hozamoknak viszont különböző az értékük. A jelenlegi jövedelem értékesebb, mint a jövőbeli, ezért racionális döntés meghozatalához a jövőbeli időszakok jövedelmét a döntés időpontjának megfelelő értéken kell számításba venni, jelenlegi értékre kell hozni, azaz valamilyen kamatlábbal diszkontálni. A beruházási döntés meghozatalához a költségeket és hozamokat valamilyen kamatláb felhasználásával diszkontálni kell. Ha a tőkepiac tökéletes, akkor a piaci kamatláb a megfelelő a költségek és hozamok diszkontálásához. (Varga, 1998)

Az egyének oktatási ráfordításainak motivációi

Amikor az egyén döntést hoz arról, hogy beruházzon-e az emberi tőkébe, akkor a jelenlegi és a jövőbeli fogyasztás között választ. Ha úgy dönt, hogy beruház, akkor jelenlegi fogyasztását csökkenti, hogy finanszírozhassa a beruházást, és jövőbeli fogyasztását növeli, mivel magasabb keresetekhez fog jutni.

Az egyéni döntéshozó, mint korábban megállapítottuk, nem egyszerűen pénzbeli keresetének nettó jelenlegi értékét kívánja maximalizálni. Az emberitőke-beruházás esetén számos más szempont is vezérelheti. Kedveli a nyugalmasabb munkakörülményeket, nem szeret korán felkelni stb. A pénzbeli kereset maximalizálása helyett az emberi tőkéjéből származó összes haszon maximalizálását kívánja elérni.

Az egyén, ha oktatásról beszélünk, azért fektet pénzt saját (illetve családtagja) képzésébe, mert ezen ráfordításai megtérülnek. Ez egyaránt igaz mind az emberi tőke, mind a szűrő-, mind a tervezési elmélet aspektusából. Az oktatás egyéni hozama az a keresetnövekedés, amelyet iskolázottságának megnövekedése következtében – tanulmányai befejeztével – életpályája során elér a munkapiacra. Az egyén oktatási beruházásának megtérüléséhez egybeveti a beruházás ráfordításait és hozamait; pontosabban, miután ezek nem egyidőben jelentkeznek, a jelen értéken számított összegeket. Az egyén oktatási beruházásának ráfordításai mindazon közvetlen és közvetett kiadások, amelyek az oktatási folyamat során felmerülnek (tandíj, tankönyvvásárlás, oktatás miatti utazás, elmaradt kereset stb.), hozama pedig az életkereset növekedése. Az általánosan elfogadott megközelítés szerint az emberitőke-befektetés során az egyén nem egyszerűen profitmaximalizálásra törekszik, hanem hozammaximalizálás – azaz pénzbeli és nem pénzbeli haszon maximalizálása – a célja. (Varga, 1998)

A munkaadó oktatási ráfordításainak motivációi

Az alkalmazottainak oktatására sok vállalat komoly összegeket költ. Nyilvánvaló, hogy a profitmaximalizálásra törekvő munkáltatók akkor fognak az oktatásra költeni, ha az oktatási kiadásukból származó jövőbeni haszon megfelelően nagy lesz.

A munkáltatók képzési ráfordításainak elemzése során megkülönböztetik az általános és a speciális képzést. Általános a képzés, ha az a résztvevők termelékenységét oly módon növeli, hogy az nemcsak a képzést nyújtó vállalatnál érvényesül, hanem más vállalatoknál is. Speciális a képzés, ha az általa elérhető termelékenység-növekedés csak az oktatást biztosító vállalatnál érvényesül. Racionális vállalat csak akkor nyújt általános képzést, ha a képzés költségeit nem ő fizeti.

Speciális képzés esetében viszont a vállalatnak kellene a teljes képzési költséget fizetnie. Ha azonban a vállalat fizet minden oktatási költséget, akkor a munkavállaló esetleges munkahely-változtatása esetében a vállalat ráfizetne. Ezért a vállalat akkor jár el ésszerűen, ha mind az oktatási költségeknek, mind azok hasznainak egy részét megosztja a munkavállalóval. (Varga, 1998)

Az állam oktatási ráfordításainak motivációi

Minden országban az állam a legfontosabb beruházó az oktatás területén. Az oktatási rendszer egy részét mindenhol kormányzati forrásokból tartják fenn, és a kormányzatok más módon is költenek emberitőke-beruházásokra, például a képzési és

álláslehetőségekkel stb. kapcsolatos ingyenes vagy csökkentett árú információkkal. A kormányzatok kétféle beruházási döntést hoznak. Egyrészt maguk is munkáltatók, munkáltatókként beruházási döntéseikben a vállalatok beruházási szempontjai vezetik őket. Másrészt az egyéni és vállalati beruházási döntések befolyásolására törekszenek.

Amennyiben az állam oktatási beruházásainak pénzbeli motivációját, megtérülését keressük, akkor az egyének által befizetett adókról és illetékekről beszélünk. Azonban az állam részvétele a humántőke-fejlesztésben sokkal összetettebb. Az állami szerepvállalás mellett legfontosabb érvként azt szokták felhozni, hogy az oktatás nemcsak az abban részt vevő egyéneknek hoz hasznót, az oktatás nem egyszerűen magánjóság, hanem úgynevezett kváziközjóság, *externális hozamokkal jár*. Az állam oktatási szerepvállalását közgazdasági szempontból elsősorban ezzel, az oktatás externális hatásaival szokták indokolni. Mindemellett számos egyéb indok is felmerült, így az oktatási *piac tökéletlensége*, az oktatást igénybe vevők rendelkezésére álló információk tökéletlensége. Ugyancsak az állam oktatásban betöltött szerepe melletti érv, hogy a társadalomnak lehetnek preferenciái a kívánatos jövedelemelosztásról. Ha a szegénység mérséklése a cél, az emberitőke-beruházások támogatása olcsóbb eszköz lehet a kívánt hatás eléréséhez, hiszen egyszeri beruházásról van szó, amely hosszú időre megváltoztatja a jövedelemelosztást. Más megfogalmazásban ezt szokták az *esélyegyenlőség megteremtésén érteni*. (Varga, 1998)

2.3.3. Az oktatás nem pénzbeli hozama

Mivel egyre fontosabbá vált az oktatás nem pénzbeli haszna, az utóbbi években számos kísérlet történt ezen externális hozamok mérésére. A nem pénzbeli hasznok egy része olyan *járulékos haszon*, amely a magasabb iskolázottsággal megszerezhető állásokkal együtt jár. Ilyen járulékos haszon lehet például a fizetett vagy fizetetlen szabadság hosszúsága, a közlekedési vagy étkezési hozzájárulás és más természetbeli juttatások. A járulékos haszon pénzben viszonylag egyszerűen mérhető, és ezekkel a pénzbeli keresetek korrigálhatók.

A munkafeltételekhez is kapcsolható haszon, amelynek mérése nehezebb. Ilyen haszon például, ha a magasabb iskolázottsággal olyan állások tölthetők be, melyeknek munkakörülményei kedvezőbbek. Például a munkavégzés kevésbé káros az egészségre, a munkakörhöz nagyobb autonómia kapcsolható stb.

Az oktatás kváziközjóság jellege – externális hatások

Ha az oktatásból csak a közvetlen felhasználónak származna haszna, akkor – tökéletesen kompetitív piacot feltételezve, és a gazdaságon kívüli szempontokat figyelmen kívül hagyva – nem lenne indokolt az állam oktatási szerepvállalása, mivel az egyének optimális mennyiséget vásárolhatnának a magánpiacon. Az oktatást azonban általában kváziközjóságnak vagy vegyes jóságnak tekintik, mivel externális hozamokat kapcsolnak hozzá.

„Externáliáknak (külső gazdasági hatásoknak) azokat a gazdasági hatásokat tekintjük, amelyek nem a döntéshozó egységnél jelentkeznek, és amelyek közvetlenül érinthetik a döntésben részt nem vevő egységeket, személyeket.”⁹ Az oktatás osztható haszna mellett azonban olyan externális haszonnal is jár, melyet a társadalom minden tagja vagy nagyobb számú – de az oktatásban közvetlenül részt nem vevő – csoportjai élveznek. A csoport minden tagja előnyökre tesz szert abból, hogy vannak jól képzett emberek.

A kváziközjóságok vagy vegyes jóságok részben magán-, részben kollektív természetűek. A haszon egy része osztható, ennyiben magánjóságok, ugyanakkor kollektív természetűek is, mivel a haszon egy másik része oszthatatlan. Az oktatási beruházások közvetlen haszonélvezői a képzésben részt vevők és családjaik. Az oktatás ilyen értelemben osztható, és hasonló más magánjóságokhoz. A csoport minden tagja előnyökre tesz szert abból, hogy jól képzett emberek körében él. A kormányzat megfelelő szerepvállalása az oktatás esetében attól függ, hogy az milyen mértékben tekinthető köz-, illetve magánjóságnak.

A következő fontosabb externális hozamokat szokták az oktatáshoz kapcsolni:¹⁰

- Az oktatás következtében a demokratikus intézmények hatékonyan működtethetők, az oktatás következtében az állampolgárok tájékozottsága olyan szintet ér el, hogy a demokratikus intézmények működőképesek lesznek (*McHahon, 1987*).

- A technikai változásokhoz való alkalmazkodóképesség megnő. Schultz szerint ez az oktatás legfontosabb externális hatása. Az oktatás révén az emberek egyensúlytalanság idején is képesek alkalmazkodni a változásokhoz, és ezzel elősegítik, hogy a piacok gyorsabban egyensúlyba kerüljenek. (*Schultz, 1983*)

- Alacsonyabb bűnözés, amely kisebb bűnüldözési és büntetés-végrehajtási rendszer fenntartását jelenti. Az elgondolás abból indul ki, hogy az iskolázottabb

⁹ Polónyi István: Az oktatás gazdaságtana. 2002 Budapest, 250. oldal.

¹⁰ Varga Júlia: Oktatás-gazdaságtan. 1998 Budapest, 35. oldal.

embereknek kedvezőbb munkaerőpiaci kilátásaik vannak, ezért kevésbé válnak bűnelkövetőkké. Így az iskolázottság emelkedésével a bűnözés csökken. Számos empirikus vizsgálat készült az iskolázottság és a bűnözés kapcsolatáról [Ehrlich (1975)]. A bűnözés és az iskolázottság között másfajta kapcsolat is megfigyelhető, bizonyos típusú bűncselekmények elkövetéséhez magasabb iskolázottságra van szükség. Ekkor az iskolázásnak negatív externáliái vannak a társadalom számára, s azt, hogy e kétféle externális hatás közül melyik nagyobb, nehéz eldönteni.

– Alacsonyabb szociális, munkanélküliség-kompenzációs és egészségügyi kiadások abból adódóan, hogy az iskolázottság növekedésével csökken a munkanélkülivé válás valószínűsége, és javul az emberek egészségi állapota.

2.4. Az oktatási beruházások hatékonysága és az oktatás finanszírozása

Amennyiben az oktatást beruházásként fogalmazzuk meg, ennek a beruházásnak kell legyen egy megtérülése, mely a beruházás hatékonyságát mutatja meg. A beruházók csak abban az esetben hajlandók finanszírozni egy projektet, ha az hatékony. A hatékonyság és a finanszírozás közti összefüggés mérésére használják a költség–haszon elemzést. A következőkben ennek a módszernek az oktatási beruházások területén való alkalmazásáról fogok beszélni.

2.4.1. Költség–haszon elemzés az oktatásban

Azáltal, hogy az oktatás beruházás, az oktatási befektetések jövedelmezőségét hasonló módszerekkel vizsgálják, mint a más beruházásokét. Az oktatásra vonatkozó költség–haszon elemzések az emberitőke-elméleten alapulnak, és feltételezik, hogy az oktatási ráfordítások megtérülése – legalább részben – közvetlen, s mind az egyéni, mind a társadalmi megtérülés mérhető. (Varga, 1998)

Az *egyéni megtérülés* vizsgálatakor arra a kérdésre keressük a választ, hogy mennyire jövedelmező az egyén számára a tanulás. Az egyéni megtérülés alakulását az oktatás iránti kereslet változásának magyarázatához szokták felhasználni.

A *társadalmi megtérülés* elemzésekor azt vizsgáljuk, hogy a társadalom számára mennyire jövedelmező az oktatásra, egyes oktatási fokozatokra vagy a különböző oktatási programokra költeni. A társadalmi megtérülési számításokat annak vizsgálatára szokták használni, hogy hatékonyan osztják-e el a rendelkezésre álló erőforrásokat az oktatási és más célok, illetve az oktatáson belül a különböző programok között.

A költség–haszon elemzés alkalmazásának az a feltétele, hogy mind a költségek, mind pedig a haszon *pénzben mérhető* legyen. Korábban tárgyaltam, hogy az oktatásnak számos olyan haszna is van, ami pénzben nem – vagy csak nehezen – mérhető. Az egyéni megtérülés számításához figyelembe kellene venni a nem pénzbeli előnyöket, a társadalmi megtérülés számításakor pedig az externális hozamokat. A fogalmi és mérési nehézségek miatt azonban általában csak a pénzbeli hasznokat vesszük számításba.

Költség–haszon elemzéskor vagy az úgynevezett *belső megtérülési rátát* vizsgálják, vagy a *nettó jelenérték* alakulását. Bármelyik módszert használjuk is, először meg kell határozni és meg kell mérni a költségeket és a hozamokat. Az oktatás egyéni és társadalmi költségei, illetve az egyéni és társadalmi hasznok különböznek egymástól.

Az oktatás költségei

Azok a közvetlen pénzbeli kiadások, amelyeket az egyének az oktatásban való részvétel miatt fizetnek, a *közvetlen egyéni költségek*. Az oktatás állami támogatása miatt az oktatás közvetlen költségeinek jelentős része nem az egyéneket terheli, egy részük viszont egyéni költség. Ezek:

- a tandíj, beiratkozási díj, térítési díj;
- az iskolázáshoz kapcsolható szállás, ruházkodás stb. költségei;
- az iskolázáshoz kapcsolható utazási költségek;
- az iskolázási felszerelések költségei.

Az oktatás haszna

Az oktatás *egyéni és társadalmi hasznát* is rendszerint az oktatáshoz kapcsolható *többllet-életkeresetekkel* mérik. Az iskolázottsághoz tartozó többlletkereseteket rendszerint az adott, *h* iskolai végzettségűek átlagos kereseteinek és a megelőző, *h-1* végzettségűek átlagos kereseteinek különbségeként számolják ki.

Problémák az oktatás költségeinek és hasznának mérésekor

Az oktatás gazdasági megtérülésére vonatkozó vizsgálatokat általában *keresztmetszeti kereseti adatok* alapján végzik. Ez azt jelenti, hogy egy adott évre vonatkozóan megfigyeljük a különböző életkorú, iskolázottságú személyek keresetét, és ennek felhasználásával számítjuk ki az iskolázottság szerinti várható kereseti különbségeket az életpálya egészére. Vagyis azt feltételezzük, hogy a keresztmetszeti kereseti *arányok* változatlanok maradnak az idő múlásával. (Varga, 1998)

A másik lehetőség az életpálya- vagy kohorsz módszer, amely ugyanazon személyek vagy csoportok *longitudinális jövedelmi adatait* használja az elemzéshez, vagyis ugyanazokat a személyeket vagy csoportokat követjük nyomon életpályájuk során. Mindkét módszernek vannak előnyei és hátrányai. *A keresztmetszeti adatok alkalmazásának problémája, hogy időben változatlan viszonyt tételez fel a kor, az iskolai végzettség és a keresetek között.* Azt feltételezi tehát, hogy nem fognak változni azok a kereseti arányok, amelyek az adott időpontban a különböző végzettségűek és életkorúak kereseteiben megfigyelhetők. (Varga, 1998)

A longitudinális módszer alkalmazását egyrészt általában akadályozza az adatok hiánya, mivel legtöbbször nincs lehetőség teljes életkereseti görbéket összeállítani ugyanazokról az egyénekről vagy csoportokról. Másrészt a longitudinális adatok alkalmazása esetén a jövedelmi adatokat korrigálni kell az árváltozásokkal. Minél hosszabb időszakra alkalmazzuk azonban az árindexet, annál kevésbé megbízható a korrekció. Ráadásul a longitudinális adatokra befolyást gyakorolnak a konjunktúraciklusok, a válságok, amelyek hatását nem könnyű elkülöníteni. (Varga, 1998)

A kereseti adatok kiigazítása

A hozamok és a közvetett költségek (elmulasztott keresetek) kiszámításakor is kereseti adatokat használunk. Keresztmetszeti adatok használatakor a jelenlegi kereseti különbségek segítségével próbáljuk megbecsülni a jövőbeli hozamokat. Azért, hogy a várható hozamok alakulásának előrebecslése megbízhatóbb legyen, a kereseti adatokat korrigáljuk. A korrekciók az inaktivitás, a halandóság, a munkanélküliségi valószínűség, a gazdasági növekedés, vagyis a reálkereset-növekedés és a képességkülönbségek hatását próbálják meg figyelembe venni.

2.4.2. A megtérülési ráta számításának módszerei

A költség-hozson elemzés leggyakrabban használt módszere a *belső megtérülési ráta elemzése*. A belső megtérülési ráta az a diszkontráta, amely a költség- és a hozamáramlást egyenlővé teszi. Az oktatás megtérülési rátáinak számítására három módszer alakult ki: a *részletes, a rövidített és a kereseti függvény* módszer.

A nettó jelenérték vizsgálata

Az oktatási befektetések jövedelmezőségét a nettó jelenérték vizsgálatával is szokták becsülni a megtérülési ráták vizsgálata mellett. Ez azt jelenti, hogy egy előzetesen kiválasztott diszkontráta felhasználásával kiszámítják az adott emberi tőke nettó jelenértékét, és ha pozitív értéket kapnak, akkor a befektetést jövedelmezőnek ítélik meg. A diszkontráta kiválasztásának problémáját korábban már tárgyaltuk. A gyakorlatban a diszkontráta megválasztásának nehézségeit úgy próbálják meg áthidalni, hogy úgynevezett érzékenységi vizsgálatot végeznek, vagyis különböző diszkontrátákkal több nettó jelenértéket számolnak, melyeket aztán rangsorolják. Minél magasabb diszkontrátát választunk, annál kisebb lesz a nettó jelenérték.

Kockázat és bizonytalanság

Beruházási döntések meghozatalánál mindig jövőbeli költségeket és hasznokat vetünk össze. Előfordulhat, hogy a haszon nem realizálódik, vagy pedig nagysága eltér a várakozásoktól. A költségek alakulása is eltérhet az előre jelzettől. Ha az események bekövetkezése véletlen, de ismerjük előfordulásuk valószínűségi eloszlását, akkor *kockázatról*, ha pedig a valószínűségi eloszlást sem ismerjük, akkor *bizonytalanságról* beszélünk. *Az emberi tőke esetében a kockázat és bizonytalanság jóval nagyobb a fizikai tőkével kapcsolatos beruházások esetében felmerülő kockázatnál és bizonytalanságnál.* Ennek magyarázata a következő:¹¹

- Nagy a bizonytalanság az élettartamot illetően, amely jelentősen befolyásolja a hozamokat.
- Az emberek nem ismerik biztosan képességeiket, különösen a fiatalabb emberek, akik a beruházási döntések zömét hozzák (vagyis az emberek nem ismerik saját „termelési függvényüket”).
- Az emberi tőke hozamának begyűjtéséhez hosszú időszakra van szükség. Míg a fizikai tőkébe fektetett beruházások általában 5–10 éven belül megtérülnek, az emberi tőke esetében ez az időszak sokkal hosszabb. Ezért kevesebb a rendelkezésre álló információ arról, hogy milyen lesz a gazdasági környezet a haszon begyűjtésének időszakában. (Varga, 1998)

¹¹ Varga Júlia: Oktatás-gazdaságtan. 1998 Budapest, 21. oldal.

Nettó jelenérték (Net Present Value -- NPV) – azt fejezi ki, hogy a beruházás teljes időtartama alatt képződő pénzáramok diszkontált összegéből levonva a kezdő pénzáramot mekkora nettó jövedelem képződik.

E szabály alkalmazásakor azon beruházások fogadhatók el, amelyek nettó jelenértéke pozitív. (*Brealy – Myers, 2005*)

Előnye: figyelembe veszi mind a pénzáramok nagyságát, mind időbeni alakulását (időérték); kizárólag a beruházásokból várhatóan visszaáramló jövedelmektől és a befektetéseknek a tőkepiacon kialakult jövedelmezőségi szintjétől függ; különböző beruházások pénzáramai összeadhatók.

Belső megtérülési ráta (Internal Rate of Return – IRR) – az a kamatláb, amellyel a beruházás révén képződő pénzáramokat diszkontálva azok együttes összege éppen egyenlő a kezdő pénzárammal, tehát $NPV = 0$.

Kiszámításához a legáltalánosabb módszer a lineáris interpoláció.

Azok a beruházások fogadhatók el, melyeknek belső kamatlába magasabb, mint a beruházástól megkövetelt hozam, tehát $IRR > r$.

Előnye: figyelembe veszi mind a pénzáramok nagyságát, mind azok időbeni alakulását a beruházás egész időtartamára; épít az elemzők intuícióira; könnyen értelmezhető. (*Brealy – Myers, 2005*)

2.4.3. A humántőke szerepe a vállalkozások esetében

Egy vállalkozás esetében legalább annyira fontos a humántőkébe való beruházás, mint az egyén vagy az állam esetében. A munkaerő minősége meghatározó tényező a hozzáadott érték, ezáltal a termelékenység számára, így a vállalat nyereségessége szempontjából is. A munkaerő minősége pedig a munkaerőbe való beruházás mértékétől, a munkaerő képzésére fordított erőforrások mennyiségétől függ.

A foglalkoztatás hatékonyságáról

A hatékonyság a gazdálkodási tevékenység minőségi jellemzője, az erőforrás-ráfordítások értékének és az elért eredmény értékének az aránya két lehetőség összehasonlítása során. Relatív kategória, mert meghatározásakor legalább két változat összehasonlítása

szükséges. Hatékonyabb például az a változat, amely ugyanazt az eredményt kisebb ráfordítással érte el, mint egy másik stb.

A gazdasági rendszerbe gazdasági értékkel rendelkező inputokat viszünk be, ezek a gazdasági tevékenységben mint átalakítási folyamatban részt vesznek, és gazdasági értékkel rendelkező outputokat hoznak létre. (Ambrus, 2006)

input => átalakítás (transzformáció) => output

Ebből következik a hatékonyság következő meghatározása:

output érték > input érték.

Mindig el kell dönteni, milyen szempont szerint minősítjük a hatékonyságot. Viszonyítási alap lehet a vállalat korábbi hatékonysága vagy a versenytársak átlaga, esetleg legjobbjá is. A hatékonyság javításának az a feltétele, hogy a korábbiakat meghaladó output elérése (árbevétel, termelési érték, eredmény stb.) mellett lehetőség szerint kevés inputot (erőforrások) használjunk fel. Az a cél, hogy az output/input arány minél nagyobb legyen. (Ambrus, 2006)

Hatékonysági (egyenes) mutató = Output / Input

A vállalati szinten történő tudásba való beruházásról

A tőkebefektetéssel járó „emberi erőforrásba történő befektetések” és azok megvalósítása alapos előkészítést igényel. Ehhez nyújt segítséget az emberi erőforrásba történő befektetés-gazdaságossági számítás és a költségekkel nem számszerűsíthető kritériumok esetén a haszonérték-elemzés (kemény-puha adatok).

Az emberi erőforrásba történő befektetés nem más, mint adott ismeret, tudás beszerzése és/vagy saját vállalkozásban történő előállítás, beleértve a tudás vállalaton belüli felhasználását (implementálás), valamint a tudás alkalmazásáig az ésszerűen végzett tevékenységek összességét (képzés szervezése, oktatók, tananyagok, oktatásszervezési eszközök biztosítása, a munkából képzésre fordított idő mérése, ideértve a tervezést, az előkészítést, a lebonyolítást és a forrásbiztosítást is). A fenti tényezők hatékonyságának mérésére használják a humáncontrollingot. (Ambrus, 2006)

Az emberi erőforrásba történő befektetés méréséhez a humáncontrolling legfontosabb adatai: a képzés mennyisége, ideje és költségei, valamint a követelmény- és teljesítményadatok. Az emberi erőforrásba történő befektetésszámítás és -tervezés közép-pontjában a képzésre fordított kiadások, a többlettudásból adódó bevétel (többslet) és azok kamatozása, valamint a nem számszerűsíthető kritériumok (kultúra, magatartás, együttműködés, tapasztalat stb.) értékelése áll.

Az emberi erőforrásba történő befektetés hatékonyságának számítása és tervezése – csakúgy, mint a többletteljesítmény tervezése – a vállalati tervezés része, amelyet ezért nagymértékben befolyásol a vállalati politika. Egy emberi erőforrásba történő befektetést nemcsak gazdaságossági kritériumok alapján valósíthatnak meg, hanem törvényes előírások, munkafeltételt és szociális ellátást javító követelmények, illetve egyéb követelmények alapján is. Elsősorban a vállalat nagyságától függ, hogy a humáncontrolling területen dolgozó szakembert mennyire vonják be az emberi erőforrásba történő befektetések döntéselőkészítésébe. Közismert az a tény, hogy a közép- és kisvállalkozásokban még mindig elég ritkán végeznek emberi erőforrásba történő befektetés-hatékonysági számításokat (megtérülés, bevételek, kiadások számbavétele és azok jelenre vetített értéke). Ennek oka nem az, hogy az emberi erőforrásba történő befektetésszámítás nehezen érthető vagy nehezen alkalmazható. A probléma inkább a szükséges adatok beszerzésében rejlik, aminek előfeltétele a vállalati körülmények és a környezet alapos ismerete. Az emberi erőforrásba történő befektetés-hatékonysági számítás alapadatainak beszerzése, elemzése és értékelése a humáncontroller fontos feladata. (Ambrus, 2006)

A vállalati szinten zajló emberi erőforrásba történő befektetés célszerűsége

Az emberi erőforrásba történő befektetés számításának célja, hogy értékelni tudják az illető befektetés hatékonyságát. Az emberi erőforrásba történő befektetés akkor hatékony, ha hozzájárul a vállalat gazdasági (objektív) és nem gazdasági (szubjektív) céljainak eléréséhez.

Az emberi erőforrásba történő befektetés számítása vállalkozások esetében

Az emberi erőforrásba történő befektetés számításának módszerei két csoportra oszthatók:¹²

1. Statikus módszerek: az idő múlásával – a pénz időértékével – nem számoló módszerek, gazdaságossági és költségösszehasonlító eljárások, például: melyik képzés a költséghatékonyabb? A befektetések hozama azt a tényleges értéket jelenti, amely a program költségeinek és nyereségének összevetéséből származik. A leggyakoribb mérési mód a befektetésihozam-számítás (ROI).

¹² Ambrus Tibor, Lengyel László: Humán controlling számítások. 2006 Budapest, 119. oldal.

Az oktatási befektetések hozamát a program nettó haszna és a költségek hányadosaként számítjuk ki: Képlete:

$$ROI = a \text{ program nettó haszna} / a \text{ program költsége} \times 100$$

2. Dinamikus módszerek: az idő múlásával – a pénz időértékével – számoló módszerek, például ma van a képzés, ennek megtérülése azonban csak a jövőbeni hatékonyságnövekedéssel várható, de a jövőben képződő jövedelem értéke nem egyezik meg a ma befektetett jövedelemmel. Az idő múlásával a pénz jelenértéke változik, ez az ún. NPV vagy nettójelenérték-számítás. A dinamikus eljárásnál – a statikussal szemben – figyelembe veszik, hogy az emberi erőforrásba történő befektetés hosszabb időtartam alatt kiadásokat okoz és bevételeket hoz. A kiadások és bevételek felmerülésének időbeli különbségét értékelik.

A dinamikus módszerrel számított emberi erőforrásba történő befektetés meghatározásának alapgondolata tehát, hogy az emberi erőforrásba történő befektetéssel kapcsolatos összes kiadást és bevételt a képzés hasznosításának kezdeti, a befektetés végső időpontjára kell vetíteni. Hasznosítási időnek az emberi erőforrásba történő befektetés célszerű vállalati alkalmazásának időfutamát nevezik. A hasznosítási idő – elméletileg – olyan hosszúnak tekinthető, amíg az emberi erőforrásba történő befektetés még bevételi többletet hoz.

Az emberi tőkébe fektetett ilyen beruházások a dolgozóra jutó reáljövedelem növekedésének legnagyobb részét megmagyarázzák. Az oktatás egy olyan beruházás, amelyet a jövőben elérhető jövedelmek alapján lehet meghatározni. A képzés költségeit és a kieső munkaidőt befektetett tőkeként összesítik, és ezt állítják szembe azzal a jövedelemtöbbséggel, amelyet a már magasabb képzettségű (tudású) dolgozók teljesítenek korábbi énjükhöz képest (teljesítménynövekmény). (Ambrus, 2006)

Az ember minél képzetebb, annál nagyobb hozzáadott értékű munkát képes megvalósítani. És ennek a nagyobb hozzáadott értéknek az eredményeit nemcsak az egyén, hanem az egész társadalom élvezi. Így nemcsak az egyénnek, hanem az egész társadalomnak érdeke a jól képzett személyek megléte. Azonban ezt a képzettséget csak komoly erőfeszítések árán lehet megszerezni, mely erőfeszítés mind az egyén, mind a közösség számára komoly pénzkidrással jár – így válik az oktatás, és ezáltal az ember is, beruházássá.

3. OKTATÁS-GAZDASÁGTANI ELEMZÉSEK

Az előző részben beszéltem arról, hogy az ember beruházás, és hogy a jól képzett ember munkája során nagyobb hozzáadott értéket hoz létre, mely értéktöbbletnek az egész társadalom a haszonélvezője. És ezáltal válik az ember egy sikerességi faktorrá a regionális fejlődés szintjén.

Annak ellenére, hogy az ember egy hosszú tavú, kései megtérülésű beruházás, a humántőke képzésének fontosságát az egyes országok vezetői egyre komolyabban veszik. És a kormányzatok ennek megfelelően fektetnek be hol többet, hol pedig kevesebbet az oktatásba.

A következő részben olyan elemzéseket végzek, mutatok be, melyek segítségével arra keresem a választ, hogy van-e összefüggés a gazdasági fejlődés és az oktatás, a humántőke minősége között, ezáltal is arra az eredeti kérdésre térve vissza, hogy Erdély számára is ténylegesen olyan fontos sikerességi tényező-e az ember.

3.1. Az elemzések fontossága

A következőkben azt vizsgálom, hogy gazdasági valóság alátámasztja-e a humántőkének az előző fejezetekben bemutatott kitüntetett szerepét. Ennek érdekében néhány oktatás-gazdaságtani elemzést végeztem el.

Az elmúlt években végzett nemzetközi és hazai elemzések egyaránt azt mutatták, hogy azoknak az országoknak sikerült a gazdasági növekedésben felzárkózniuk a korábban évtizedeken át előttük járókhoz, amelyek egy viszonylag hosszú távú és anyagiakban, valamint időben ráfordításigényes, oktatási célra fordított beruházást előtérbe helyeztek.

A fenntartható növekedés érdekében nemcsak a gazdaságilag elmaradott, hanem az élenjáró országok is az *élethosszig tartó tanulás folyamatát* tekintették az elmúlt évtizedben a legmegfelelőbbnek, és ezt erősítették. Természetesen ez azt is jelenti, hogy az országok nagy hányadában nőtt az *oktatásban töltött évek száma*. Az OECD erre vonatkozó felmérése azt mutatta, hogy eléggé általánossá vált a 17–18 éven át tartó tanulmányi időszak (Kanadában, Dániában, Spanyolországban, Finnországban, Hollandiában, Norvégiában, Új-Zélandon és az Egyesült Királyságban).

Tény az is, hogy azok az országok, amelyek bruttó nemzeti termékük nagyobb hányadát fordítják oktatásra, általában hosszabb távon jelentősebb és tartósabb gazdasági

növekedést érnek el. Ezek közül kiemelkedik Írország és Finnország. A tapasztalatok azt mutatják, hogy e téren jól érzékelhető a fáziseltolódás, hiszen az oktatásra fordított beruházás viszonylag hosszú idő után „térül meg”. Az OECD országainak nagy részében a bruttó nemzeti termék 6%-át vagy annál nagyobb hányadát fordítják oktatásra, Magyarország ezt az arányt az 1995–1997-es évek átlagában még nem érte el, itt a GNP 4,6%-át képviselték az oktatásra fordított kiadások. (Nyitrai, 2001).

A képzésbe történő befektetés megtérülésének szempontja a politikai döntéshozók számára növekvő jelentőségű, különösen a közkiadások mérséklésére irányuló politikai törekvések közepette. Az oktatás képviselőinek megbízható érveket és tényeket kell felmutatniuk annak az állításnak az alátámasztására, hogy az oktatás megtérülő befektetést jelent nem csupán az egyéneknek, de a társadalom egészének is, ezért indokolt jelentős költségvetési forrásokat e célra fordítani.

Az utóbbi években két átfogó elemzés készült az OECD műhelyeiben: *Human Capital Investment: An International Comparison* (Befektetés az emberi erőforrásokba. Nemzetközi összehasonlítás) és *The Well-being of National: The Role of Human and Social Capital* (A nemzetek jóléte. Az emberi és társadalmi tőke szerepe) címmel. A két elemzés az emberi tőke és az oktatási célú kiadások kapcsolatának stratégiai kérdéseit tekinti át. E stratégiai jelentőségű kérdések: Milyen módon kerüljenek megosztásra az emberi tőke fejlesztésének költségei a családok, a képzésben részt vevő egyének, a munkaadók és a kormányzat között? Milyen arányban szükséges elosztani a ráfordításokat az oktatás egyes szintjein az optimális kimeneti teljesítmény és a társadalmi méltányosság biztosítása céljából? Hogyan lehet a munkaadókat a jelenleginél nagyobb mértékben bevonni a munkaerő fejlesztésébe? Milyen mértékben tud a képzés hozzájárulni a gazdasági növekedéshez és a társadalom biztosításához? Milyen mértékben magyarázzák az országok közötti fejlődésbeli különbségeket az emberi erőforrásaikban mutatkozó különbségek? Milyen szerepük van az infrastrukturális tényezőknek, illetve a kormányzati politika egyes lépéseinek az oktatási célú befektetések megtérülésében? Milyen különbségek mutathatók ki ebben a tekintetben az országok között?

A felzárkózás oktatási alátámasztásáról képet adnak az *egy tanulóra fordított költségek* (USA-dollárban, az OECD valutakulcsra épülő átszámítása szerint). Átlagosan több mint tízezer USA-dollárnak megfelelő összeget fordítottak egy főiskolai és egyetemi hallgatóra Ausztráliában, Kanadában, Svédországban és az Egyesült Államokban, tehát a leggazdagabb és oktatási infrastruktúrával legjobban alátámasztott országokban. 8 001–10 000 USA-dollárt fordítottak Dániában, Japánban, Hollandiában, Norvégiában és Új-

Zélandon. Ennél lényegesen kevesebb jutott erre a célra a többi OECD-országban, és e téren is az utolsók között van Magyarország, valamint Csehország. Mindez azt eredményezte, hogy az ezredfordulóhoz közelítve, 1998-ban az OECD-országokban a fiatal (25–34 éves) népességnek átlagosan 25%-a rendelkezett főiskolai és további 16%-a egyetemi végzettséggel. Magyarországon ezek az arányok kisebbek: mind az egyetemet, mind a főiskolát végzettek az adott korcsoport létszámának 14–14%-át képviselik, tehát jól érzékelhető az átlagtól való lemaradásunk. (KSH)

„A XXI. században a tudásorientált társadalom szerepének a világ fejlett országaiban való gyors ütemű terjedése azt jelenti, hogy csak akkor tud egy ország lépést tartani a gazdasági és társadalmi fejlettségben előtte járókkal, vagy akkor tudja behozni a tőlük való lemaradást, ha az emberi tényezők tekintetében erre alaposan felkészül.”¹³ Nemcsak az ez irányú kutatások, hanem a gyakorlat tapasztalatai is azt jelzik azonban, hogy a felkészülés e tekintetben egyáltalán nem mondható gyorsnak, sőt talán a fenntartható növekedés tényezői közül a viszonylag leginkább időigényes az oktatás, képzés terén való felzárkózás. Ezt ugyanis már kora gyermekkorban kell elkezdni, és a felsőfokú oktatás kapuinak szélesre tárásával korántsem fejeződik be a folyamat, hiszen az állandó képzés, továbbképzés, az élethosszig tartó tanulás szerepe ma nemcsak a világ vezető hatalmaiban, hanem a hozzánk hasonló fejlettségű országokban is egyértelmű. (Nyitrai, 2001)

3.2. Vizsgálatok az oktatás megtérülési rátájáról

Az oktatás megtérülési rátáinak vizsgálata Gary Becker és Theodore Schultz munkáival kezdődött. Az 1960-as években a részletes módszerrel készültek a számítások, majd az 1970-es évektől, Jacob Mincer munkái nyomán, keresetfüggvény-módszerrel is. Azóta több száz felmérést végeztek, legalább ötven országra vonatkozóan, az oktatás megtérülési rátáiról. Mivel már elegendő összehasonlítható számítási eredmény áll rendelkezésre, összefoglaló munkák is készültek, amelyek a megtérülési ráták alakulásának főbb jellemzőit kísérlik meg leírni. Az eddigi legfontosabb tapasztalatok a következők: ¹⁴

- az oktatás állami támogatásának következtében az egyéni megtérülési ráták nagyobbak, mint a társadalmi megtérülési ráták;
- a fejlődő országokban az oktatás megtérülési rátái rendszerint magasabbak, mint a fejlett országokban;

¹³ Nyitrai Ferencné: Az oktatás szerepe a gazdaság és a társadalom fejlődésében. 2001, Budapest, 9. oldal.

¹⁴ Varga Júlia: Oktatás-gazdaságtan. 1998 Budapest, 62. oldal.

- a megtérülési ráták az egy főre jutó jövedelem nagyságának növekedésével csökkennek;
- az egyes iskolázási befektetések társadalmi megtérülése (a megelőző fokozathoz képest) a magasabb végzettség felé haladva általában csökken;
- az oktatás kiterjesztése nem jár együtt a megtérülési ráták nagyarányú visszaesésével, de az idősoros adatok azt mutatják, hogy az idő előrehaladtával valamelyest csökken az oktatás megtérülési rátája.

1. táblázat: Az oktatás egyéni és társadalmi megtérülési rátái oktatási fokozatonként egyes OECD-országokban

Ország	Férfiak		Nők		Fizikai tőke megtérülési rátája
	középiskola	egyetem	középiskola	egyetem	
Ausztrália	7,5	10,4	12,5	6,7	13,6
Cseh Köztársaság	22,0	8,7	13,8	7,0	-
Dánia	10,4	11,0	11,8	9,2	10,7
Egyesült Államok	26,3	12,6	22,9	12,6	18,3
Egyesült Királyság	14,3	12,7	19,1	19,1	11,8
Finnország	10,4	14,8	8,1	14,3	9,4
Franciaország	14,2	14,1	14,1	12,7	15,0
Hollandia	14,1	10,8	24,4	10,5	17,9
Írország	18,6	14,0	28,8	17,4	14,4
Kanada	12,5	16,5	16,1	28,5	19,3
Németország	5,7	10,9	5,5	8,2	13,7
Norvégia	11,3	11,6	17,3	13,3	7,0
Olaszország	10,4	9,9	9,5	4,6	15,9
Svájc	19,0	5,5	22,1	5,2	4,2
Svédország	10,9	8,2	9,9	5,3	14,2
Új-Zéland	12,8	11,6	11,2	10,3	18,5
Az előző országok átlaga	14,9	12,4	16,4	12,5	13,6
Szórás	0,46	0,36	0,44	0,56	0,30

Forrás: Human Capital Investment, OECD, 1998¹⁵

¹⁵ Ehhez a témához ebben a kontextusban kapcsolódóan ezek voltak az elérhető legaktuálisabb adatok.

Az OECD-országokra vonatkozó legújabb számítások eredményeit az 1. táblázat közli. Az eredmények azt mutatják, hogy az oktatási befektetések jövedelmezősége a fizikaitőke-befektetések jövedelmezőségével összevetve még mindig kedvező. Az átlagos OECD-országban a középiskolai végzettség megtérülési rátája valamivel nagyobb, a felsőoktatás megtérülési rátája valamivel alacsonyabb, mint a fizikai tőkéé. A különbség a fizikai és emberi tőke megtérülése között kicsi.

3.3. Az oktatás és a gazdasági növekedés

Az oktatásnak a gazdasági növekedést elősegítő hatása volt az egyik oka annak, hogy a közgazdaságtan érdeklődése az oktatás gazdasági szerepe felé fordult. Az 1950-es években a gazdasági növekedéssel foglalkozó kutatók úgy találták, hogy ha a növekedés vizsgálatakor csak azokat a termelési tényezőket tekintik magyarázó változónak, amelyeket a közgazdaságtan hagyományosan figyelembe vett, tehát a homogénnek tekintett munkát, a földet és a tőkét, akkor a növekedés jelentős hányada megmagyarázatlan maradt. A „maradék” forrást először a műszaki fejlődésben jelölték meg, majd később a munka összetételében és minőségében bekövetkezett változásban. Ekkor merült fel először, hogy a hagyományos tőkefogalmat ki kell szélesíteni, és az oktatásra, szakképzésre fordított összegeket beruházásnak kell tekinteni: ez volt az emberitőke-elmélet kidolgozásának kiindulópontja. A munka minőségének javulását tehát részben az iskolázottság növekedésére vezették vissza, és a gazdasági növekedés vizsgálatakor olyan változókat is bevontak az elemzésbe, amelyek figyelembe veszik az iskolázottság növekedését. Denison és Schultz első vizsgálatait után számos tanulmány jelent meg, amelyek hasonló módszerrel vizsgálták az oktatásnak a gazdasági növekedéshez való hozzájárulását más országokban. A 3. táblázat összefoglalja az előbbi módszerek alkalmazásával kapott eredményeket, és azt mutatja, hogy ezek a vizsgálatok a gazdasági növekedés hány százalékát magyarázták az oktatással. (Varga, 1998)

Az iskolázottság növekedése átlagosan a növekedés 9 százalékát magyarázta meg. Azokban az országokban, ahol a gazdasági növekedés üteme gyors volt, a meg nem magyarázott maradék is nagyobbban bizonyult. Például 1955 és 1985 között Japánban az éves átlagos növekedési ütem 10 százalék volt, és ennek csak 39 százalékát lehetett a termelési tényezők növekedésével magyarázni, az iskolázottság növekedése pedig a növekedés 3,3 százalékát magyarázta

2. táblázat: Az oktatás hozzájárulása a gazdasági növekedéshez (százalék)

Ország	Az oktatás hozzájárulása a gazdasági növekedéshez	Ország	Az oktatás hozzájárulása a gazdasági növekedéshez
<i>Észak-Amerika</i>		<i>Latin-Amerika</i>	
Kanada	25,0	Chile	4,5
Egyesült Államok	15,0	Argentína	16,5
		Kolumbia	4,1
<i>Európa</i>		Brazília	3,3
Belgium	14,0	Ecuador	4,9
Dánia	4,0	Honduras	6,5
Franciaország	6,0	Peru	2,5
Németország	2,0	Mexikó	0,8
Olaszország	7,0	Venezuela	2,4
Görögország	3,0	<i>Ázsia</i>	
Izrael	4,7	Japán	3,3
Hollandia	5,0	Malajzia	14,7
Norvégia	7,0	Fülöp-szigetek	10,5
Egyesült Királyság	12,0	Dél-Korea	15,9
Szovjetunió	6,7	<i>Afrika</i>	
		Ghána	23,2
		Kenya	12,4
		Nigéria	16,0

Forrás: Psacharopoulos (1992)

3.4. Az iskolai végzettség szerepe a fenntartható növekedésben

A nemzetközi szervezetek és elsősorban az OECD 1998–2000 között végzett tanulmányai azt állapították meg, hogy a munkaerőpiacon egyre nagyobb az igény a magasabb képzettséget, iskolai végzettséget szerzett dolgozók iránt. A globalizációval bekövetkezett nemzetközi munkamegosztás, amely korántsem zárult le napjainkban, sőt az Európai Unió határainak bővítésével a következő években valószínűleg tovább fog erősödni, azt is jelenti, hogy a fejlett országokban elsősorban az igényes munkát végezni képes, jól képzett munkaerőt alkalmaznak. Ugyanakkor a viszonylag egyszerű, betanított munkát, amely

legfeljebb középfokú iskolai végzettséget vagy még annyit sem igényel, kiadják a kevésbé fejlett országokba.

A fenntartható növekedéshez az is szükséges, hogy azok a felnőttek, akik korábban végeztek el iskolai tanulmányaikat, munkájuk mellett hajlandók legyenek tovább folytatni a tanulást, és erre munkáltatójuktól megkapják a megfelelő ösztönzést. Ugyancsak az OECD 1998-as jelentése jelezte, hogy a továbbtanulás terén elsősorban a kevésbé képzett munkanélküliek aránya jelentős, az általános tapasztalat az, hogy a munkanélküli férfiak zöme hajlandó (vagy kénytelen) további két év tanulásra, a nők inkább választják az egyéves továbbképzési formát annak érdekében, hogy a gazdaságban újra el tudjanak helyezkedni. (Nyitrai, 2001)

Az oktatásra fordított kiadások és az oktatás színvonala

Bár – mint a nemzetközi összehasonlítások és a hazai tapasztalatok egyaránt jelzik – a fenntartható növekedés tényezői közül az egyik legjelentősebb az oktatás, a humán háttér biztosítása, az is kétségtelen, hogy ez egyike az igencsak ráfordításigényes tényezőknek, amelyeknek megtérülési ideje korántsem gyors. Éppen ezért célszerű azt is szemügyre venni – és ezt tette az OECD is –, hogy a közösségi (kormányzati és önkormányzati) kiadások, valamint a magánszektor milyen mértékben tudta biztosítani az oktatás színvonalának emelkedését.

A nemzetközi összehasonlításoknál általában a GDP (vagy a GNP) százalékában fejezik ki az oktatásra fordított költségek arányát, de emellett rendszeresen vizsgálják azt is, hogy a költségvetés milyen hányadát fordítják oktatásra (4. táblázat). Figyelemre méltó, hogy az OECD-átlagban (ahol az igen fejlett és nagy országok, amelyeknek GDP-értéke is igen magas, együtt szerepelnek a jóval kevésbé fejlett és felzárkózó országokkal) átlagosan a GDP 6,1%-át és a kormányzati kiadások 14%-át fordították az oktatási intézményekre.

A GDP átlagos 6%-án belül az oktatásra fordított közvetlen kormányzati és önkormányzati kiadások aránya 5,1%-os volt, tehát a közvetett kiadásoké és a magánszféráé együttesen a GDP 1%-át jelentette, és ez bizony nem csekély az országok többségében.

3. táblázat: Oktatási kiadások a GDP, illetve a GNP százalékában

Ország	Az oktatási kiadások aránya (1995–1997-es évek átlaga)		A GDP éves átlagos növekedése (1991–1998)
	A GNP-ben	A költségvetésben	
Ausztria	5,4	10,4	2,1
Belgium	5,1	9,8	1,7
Csehország	5,1	13,6	-
Dánia	8,1	13,1	2,5
Egyesült Államok	5,4	14,4	2,6
Egyesült Királyság	5,3	11,6	1,8
Finnország	7,5	12,2	1,4
Franciaország	6,0	10,9	1,6
Görögország	3,1	8,2	1,9
Hollandia	3,6	9,9	2,5
Írország	6,0	13,5	6,8
Kanada	6,9	12,9	2,1
Lengyelország	7,5	24,8	3,9
Magyarország	4,6	6,9	0,3
Németország	4,8	9,6	1,4
Norvégia	7,4	15,8	3,7
Olaszország	4,9	9,1	1,1
Portugália	5,8	11,7	2,4
Spanyolország	5,0	11,0	2,1
Svájc	5,4	15,4	0,4
Svédország	8,3	12,2	1,0

Forrás: Human Development Report, 2000, UNDP, New York, International Financial Statistic, Word Economic and Social Survey, 1999

Ha a költségek összetételét vizsgáljuk aszerint, hogy az általános és a középiskolára milyen hányadot fordítanak a GDP-ből, és milyen hányad kerül a felsőoktatásra (főiskolai és egyetemi szinten együttesen), akkor elsősorban az a feltűnő, hogy a felzárkózó országok esetében a főiskolai és egyetemi kiadások aránya

számottevően nőtt a kilencvenes évek során, és különösen az alapozó időszakban, 1990–1995 között. Ez azért is fontos, mert ezek a kiadások az ezredforduló tájékán kezdenek megtérülni, hiszen az egyetemek, főiskolák képzésének átfutási ideje, a végzettek elhelyezkedése körülbelül erre az időszakra biztosítja a nemzetgazdaságba való beilleszkedésüket. (Nyitrai, 2001)

Ami a kiadásokból a *magánszektor* (cégek, háztartások, alapítványok, egyéb nonprofit szervezetek) költségviselését illeti, országonként eléggé eltérő kép alakul ki. Ha az oktatás minden szintjét – a legalsóbb fokozattól az egyetemig – figyelembe vesszük, akkor a privát szférából származik a kiadásoknak mintegy 20–30%-a Japánban és az Egyesült Államokban, 10–20%-a Kanadában, Csehországban, Spanyolországban, Magyarországon, Írországon és 0–10% körüli hányad Ausztriában, Dániában, Franciaországban, Olaszországban, Hollandiában, Svédországban és Törökországban. Az egyes csoportokon belül igencsak eltérően fejlett országok találhatók. E téren tehát nem elsődlegesen a gazdasági fejlettség, hanem a privát szféra affinitása vagy a tradíció dominál.

Merőben más a helyzet akkor, ha a magánszférának a felsőoktatásban viselt költséghordozó szerepét elemezzük. Itt meg kell jegyezni, hogy két országban van óriási súlya a magánszektornak, és ez Japán és az Egyesült Államok. Mindkét országban hagyományosan 50–60% körüli (évenkénti ingadozásokkal) a magánszektor aránya a felsőfokú oktatás költségeinek vállalásában. Jóval kisebb, mindössze 20–30% között van a magánszektor felsőoktatásbeli költségviselése Ausztráliában, Csehországban és Spanyolországban; 10–20% között Kanadában, Franciaországban, Magyarországon és az Egyesült Királyságban, és alig 0–10% között Ausztriában, Dániában, Olaszországban, Hollandiában és Svédországban. Kétségtelen, hogy a magánszektor azokban az országokban képes és hajlandó nagyobb szerepet vállalni a felsőoktatás költségeiből, ahol a gazdaság és a társadalom olyan fejlettségi színvonalon van, hogy ez a befektetés viszonylag rövid idő alatt térül meg. Ez az Egyesült Államokban és Japánban mint lehetőség még akkor is fennáll, ha a gazdaság növekedésének ingadozásai éppen 2001 körül mindkét országra jellemzőek. (KSH)

Annak érdekében, hogy egy tanulóra jutó relatíve összehasonlítható adatokat biztosítsanak, az OECD számításokat végzett USA-dollárra átszámítva az egyes országok egy tanulóra jutó kiadásait illetően is. A számításokat nem tudták minden OECD-országra elvégezni, és amelyekre elvégezték, ott is meglehetősen fenntartásaink lehetnek, hiszen az USA-dollárra való átszámítást a valutakulcsok alapján készítették. Nagyságrendi

információkra azonban kétségtelenül alkalmasak ezek az adatok. Az eredmények a következők (Nyitrai, 2001):

- A kilencvenes évek második felében átlagosan több mint tízezer USA-dollárnak megfelelő összeget fordítottak egy főiskolai és egyetemi hallgatóra Ausztráliában, Kanadában, Svédországban és az Egyesült Államokban.
- 8001–10 000 USA-dollárt fordítottak egy hallgatóra a felsőoktatás területén Dániában, Japánban, Hollandiában, Norvégiában és Új-Zélandon.
- 6001–8000 USA-dollárnak megfelelő összeg jutott egy tanulóra a középfokú oktatásban Ausztráliában, Csehországban, Dániában, Franciaországban, az Egyesült Államokban; ugyanilyen összeg jutott a felsőoktatásban egy hallgatóra Ausztráliában, Belgiumban, Csehországban, Finnországban, Franciaországban, Írországon, Portugáliában és az Egyesült Királyságban.
- 4001–6000 USA-dollár az, amit átlagosan nyolc ország fordított az alsófokú oktatásban egy tanulóra, kilenc ország fordított a középfokú oktatás egy tanulója és öt ország fordított átlagosan egy egyetemi, főiskolai hallgatóra.
- 2001–4000 USA-dollár között jutott egy alsófokú oktatásban részt vevő diákra az OECD vizsgált országai közül tizenben, a középfokú oktatásban négy országban és a felsőfokú oktatásban mindössze Görögországban, és ez a legalacsonyabb érték.
- 2000-nél kevesebb USA-dollárt az alsófokú oktatásban három ország fordított egy tanulóra, köztük van Magyarország és Csehország, ugyanilyen összeg jutott egy középfokú oktatásban tanulóra három országban.

Az egyes országok népességének legmagasabb iskolai végzettségéből is fontos következtetések vonhatóak le (5. táblázat). Az összehasonlíthatóság problémái ellenére nagyságrendi szempontból jól értékelhető helyzetkép olvasható le a táblázatból:

- A gazdaságilag fejlett országokban a lakosságnak legalább fele, sok esetben nagyobb hányada rendelkezik már napjainkban középfokú végzettséggel. Van azonban e téren néhány kiugró adat, például Csehországban, ahol ez az arány közel 75%-os, vagy ennek ellentéte Portugália, Törökország, Spanyolország 11–13% körüli arányával. Nem hagyható figyelmen kívül az, hogy itt teljes népességről van szó, tehát azokról is, akik nem végeznek aktív keresőtevékenységet, és mint korábban már említettük, több ország esetében hagyományos az, hogy a nők elég jelentős hányada nem dolgozik, nem is szerzett ehhez még iskolai végzettségben sem megfelelő szintet.

- Már lényegesen jellemzőbb az egyetemet és főiskolát végzettek aránya (e kettőt nemcsak azért vizsgáljuk együtt, mert több ország csak együttesen tudott adatot adni e témáról, hanem azért is, mert országonként eléggé eltérő az, hogy milyen iskolatípust minősítenek főiskolának és melyeket akkreditálják egyetemi szintűeknek). A táblázatban markánsan kirajzolódik, hogy az amerikai kontinensen van a legnagyobb szerepük az egyetemet, főiskolát végzetteknek, hiszen ma a népesség 38,8%-a rendelkezik ilyen iskolai végzettséggel Kanadában és 34,9%-a az Egyesült Államokban. Ezt követi a sorban a skandináv országok tábora, élen a finn 29,5%-os aránnyal, majd a svéd 28,0%-kal és a norvég 25,8%-kal. A többiek közül említésre méltó a belga 25,3%-os arány, a dán 25,2%-os és az egyesült királyságbeli 23,6%-os végzettség.
- A fejlődőben lévő országok az egyetemi és főiskolai végzettségű népesség aránya tekintetében ettől eléggé leszakadtak, közülük a legkedvezőbb a spanyol helyzet, ahol a főiskolát és egyetemet végzettek a lakosság 19,8%-át teszik ki, Portugáliában ez az arány mindössze 9,2%, Magyarországon 13,2%, Lengyelországban pedig 10,9%. Nem esett szó Írországról, ahol a helyzetkép viszonylag kedvező, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a nők foglalkoztatása tekintetében tradicionálisan nagy az elmaradottság, és ez az iskolai végzettség színvonalára is hatott. Ennek ellenére az egyetemet, főiskolát végzettek aránya Írországból az ezredfordulóhoz közelítve már elérte a 21,1%-ot, és ez a gazdasági növekedés fenntarthatóságának egyik biztosítéka marad a jövőben is. (KSH)

A keresetek színvonala iskolai végzettség szerint

A dinamikus növekedés a középiskolát végzettek, valamint a főiskolát vagy egyetemet befejezettek létszámában nem csupán a gazdaságban való elhelyezkedés érdekében történt, hanem a jobb keresetek megszerzése is jogos igény volt. Nyilvánvaló, hogy azokban az országokban kell kevésbé ösztönözni a diákokat és szüleiket arra, hogy a fiatalok továbbtanuljanak, ahol a magasabb iskolai végzettséget jobban meg is fizetik (6. táblázat). „Egyértelműen pozitív tehát a kapcsolat az iskolai végzettség szintje és a kereseti lehetőségek között, azonban túlzottan szoros korrelációról nem beszélhetünk, hiszen a keresetek sok minden mástól is függnek, például attól, hogy milyen szakmai, tevékenységi körben való elhelyezkedést tett lehetővé az iskolai végzettség.”¹⁶

¹⁶ Nyitrai Ferencné: Az oktatás szerepe a gazdaság és a társadalom fejlődésében. 2001, Budapest, 47. oldal.

4. táblázat: A 25–64 éves népesség összetétele a legmagasabb iskolai végzettség szerint, 1998

Ország	Legfeljebb elemi (4 általános) iskola	Alsó közép- iskola	Felső közép- iskola	Középfok utáni iskola ^{a)}	Főiskola	Egye- tem
Ausztria	b)	26,7	57,0	5,7	4,5	6,2
Belgium	20,3	23,0	31,4	-	13,5	11,8
Csehország	b)	14,7	74,9	-	c)	10,4
Dánia	0,1	21,4	53,2	-	19,8	5,4
Egyesült Államok	5,0	8,6	51,6	-	8,3	26,6
Egyesült Királyság	b)	19,2	57,3	-	8,2	15,4
Finnország	b)	31,7	38,9	-	16,7	12,8
Franciaország	21,1	18,2	40,0	0,2	10,1	10,5
Görögország	45,4	9,0	26,1	3,9	4,2	11,3
Hollandia	12,5	23,2	40,1	-	c)	24,2
Írország	23,1	25,6	30,2	-	10,5	10,6
Kanada	b)	20,3	27,9	12,9	20,2	18,6
Lengyelország	b)	21,7	64,4	3,1	c)	10,9
Magyarország	4,3	32,4	50,1	-	c)	13,2
Németország	2,1	14,1	56,3	4,4	9,0	14,0
Norvégia	0,2	16,7	56,2	1,0	2,1	23,7
Olaszország	25,5	30,9	30,3	4,6	c)	8,7
Portugália	67,7	12,2	10,8	-	2,7	6,5
Spanyolország	44,5	22,2	13,4	-	5,8	14,0
Svájc	b)	18,5	58,5	-	9,0	14,0
Svédország	11,8	12,1	48,1	-	15,4	12,6
Törökország	74,3	8,0	11,6	-	c)	6,1
OECD-átlag	24,4	19,4	59,9	5,4	9,4	13,6

(25–64 évesek összesen = 100,0)

a) Középfok utáni oktatás, ami még nem éri el a főiskolai szintet. b) Az alsó középfokúval együtt van. c) Egyetemmel együtt.

Forrás: Education at a Glance 2000, OECD Paris 2000

Kétségtelen, hogy még napjainkban is a gazdaság és a társadalom legnagyobb részében függnék a keresetek a nemektől is (ami egyértelműen azt jelenti, hogy a nőket kevésbé jól fizetik meg a szakmák nagyobb hányadában, és azt is, hogy kialakulnak relatíve rosszabbul fizetett, tipikusan női foglalkozási ágak). Végül a munkahely jellegétől és nem kis mértékben az egyes országok tradícióitól is függ a keresetek színvonala. A táblázatból az is világosan látszik, hogy az egyetemet és erre ráépülő valamilyen posztgraduális kurzust végzettek átlagos kereseti színvonala, nagyon csekély kivételtől eltekintve, lényegesen meghaladja a mindössze középiskolai végzettségűekét (Nyitrai, 2001).

Azt is vizsgálták a fiatal korcsoportban (ebből a szempontból a 26–35 év közöttieket vették figyelembe), hogy mennyire érvényesül *a szülők iskolázottsági színvonala*. A tanulmány azzal az érdekes eredménnyel zárult, hogy azokban a családokban, ahol a szülők felsőfokú végzettséggel rendelkeztek, azok gyermekei 5–7-szer nagyobb számban végeztek ugyancsak főiskolát vagy egyetemet, mint a szegény szülők és a kevésbé képzettek gyermekei. Nem ilyen jelentős, de három-négyszeres különbség tapasztalható Hollandiában, az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban is.

Az iskolázottság és a keresetek szintje valamennyi országban pozitív összefüggést mutat, azaz a magasabb szintű iskolázottság magasabb kereseti szinttel társul. Ezen belül a keresetek és az iskolázottság kapcsolatában fontos határvonalat jelez a felső középfokú szintű végzettség: a magyar fogalmak szerinti középfok, illetve a posztszekunder szint. E szint fölött válik jól érzékelhetővé az oktatási befektetések egyéni megtérülése. A felsőfokú és a középfokú végzettséggel rendelkezők között jóval nagyobb a kereseti különbség, mint a középfokú és az annál alacsonyabb végzettséggel rendelkezők között.

5. táblázat: A 25–64 éves, ezen belül a 30–44 éves foglalkoztatottak keresete a középiskolát végzettek keresetének százalékában

Ország	Év	Legfeljebb a középiskola alsó tagozatát végzettek		Főiskolát végzettek		Egyetemet és posztgraduális kurzust végzettek	
		25–64	30–44	25–64	30–44	25–64	30–44
Csehország	1998	68	70	150	150	180	182
Dánia	1997	85	85	115	110	140	142
Egyesült Államok	1998	70	68	116	116	184	184
Egyesült Királyság	1998	64	63	125	125	168	172
Finnország	1996	97	96	121	117	186	173
Franciaország	1998	84	85	126	132	169	171
Hollandia	1996	84	84	a)	a)	137	132
Írország	1997	76	80	117	122	183	184
Kanada	1997	82	79	107	109	151	149
Magyarország	1998	68	70	a)	a)	179	173
Németország	1997	81	82	108	106	163	153
Norvégia	1997	85	87	a)	a)	138	138
Portugália	1997	62	59	139	144	192	201
Spanyolország	1995	76	71	96	104	161	151
Svájc	1998	74	79	137	140	162	156
Svédország	1997	90	89	a)	a)	129	128

a) Főiskolát és egyetemet végzettek aduta együtt

Forrás: Education at a Glance 2000, OECD Paris 2000

Az EAG 2002-es kötetében kétféle megközelítésben kísérelték meg mérni az oktatás megtérülését. Az emberi tőke és a gazdasági növekedés kapcsolatának elemzése jelenti az egyik, az oktatási kiadások egyéni és társadalmi megtérülése, valamint annak meghatározó tényezői pedig a másik megközelítést. Az oktatás egyéni hasznosulásának mérése során a képzésben töltött idő hosszát, az adófizetés mértékét és a munkanélküliségi rátaát – a felsőfokú végzettségűek esetében pedig a tandíjat, illetve a képzés során kapott támogatás mértékét – vették számításba. A viszonyítás alapja a befektetés szempontjából

hosszú távon kockázatmentesnek tekinthető ingatlanbefektetés, amelyhez képest az oktatás – például az elérhető jövedelem mértékében mért – egyéni megtérülési szintje magasabb. (Imre, 2003)

A pénzforrások biztosítása és elosztása fontos oktatáspolitikai eszközt jelent az oktatás eredményességének javítására. Az emberi készségek fejlesztésébe való befektetés képes elősegíteni a gazdasági növekedést, a termelékenység javulását, a személyes és társadalmi fejlődést, illetve mérsékelni a társadalmi egyenlőtlenségeket. Ahhoz, hogy az oktatási intézmények hatékonyan tudják szolgálni ezeket a célokat, rendelkezniük kell a rátermett és képzett személyzet, megfelelő épületek, berendezések, felszerelések és szolgáltatások, valamint a tanulásra kellően motivált tanulók megfelelő együttesével, amit a különféle ráfordítások, kiadások biztosítanak.

Oktatáspolitikai szempontból a minőségi oktatás iránti igény magasabb ráfordítást feltételez, azonban az is fontos, hogy ne háruljanak túl nagy szükségtelen kiadások az adófizetőkre. Nincsenek abszolút mértékei annak, hogy mekkora, egy tanulóra jutó ráfordítás szükséges az egyéni és társadalmi szempontból optimális eredmény biztosításához, de a tényleges adatok nemzetközi összehasonlítása alapul szolgálhat az oktatási ráfordítások terén az OECD-országok között mutatkozó szóródás és tendenciák kiértékeléséhez és az egyes oktatási modellek hatékonyságának megítéléséhez.

Az egy tanulóra jutó oktatási kiadások indikátora az oktatási intézményekre fordított összes (közösségi és magán) ráfordításokat a tanulók létszámához viszonyítva és ezzel egységnyi, fajlagos értéket mutat be országonként. E mutató érdekességét, szemléletességét az adja, hogy abszolút értékben (dollarban számított) teszi lehetővé az egy tanuló oktatására fordított nemzeti befektetések összehasonlítását (7. táblázat).

Az egy tanulóra jutó oktatási kiadás értékei annyira különbözőek az oktatás egyes szintjein, hogy ezt a mutatót kevésbé érdemes az oktatási rendszer egészére összesíteni, inkább csak az iskolai szintek szerint célszerű vizsgálni. Megjegyzendő, hogy az OECD a különböző országok oktatási kiadásainak közös valutában kifejezett abszolút értékét nem valutaárfolyamokkal, hanem vásárlóerő-arányokkal (Purchasing Power Parity, PPP) számolja.

6. táblázat: Az egy diákra vetített, oktatási intézményekre fordított kiadás 1999, USD-ben

Ország	Alapfokú oktatás	Középfokú oktatás	Felsőfokú oktatás
Ausztrália	4.858	6.850	11.725
Ausztria	6.586	8.504	12.070
Belgium	3.952	6.444	9.724
Csehország	1.769	3.449	5.688
Dánia	6.721	7.626	10.657
Egyesült Államok	6.582	8.157	19.220
Egyesült Királyság	3.627	5.608	9.554
Finnország	4.138	5.863	8.114
Franciaország	4.139	7.152	7.864
Görögország	2.176	2.904	4.260
Hollandia	4.162	5.670	12.285
Írország	3.018	4.383	9.673
Japán	5.240	6.039	10.278
Kanada	-	5.981	15.211
Korea	2.838	3.419	5.356
Lengyelország	1.888	1.583	3.912
Magyarország	2.179	2.368	5.861
Mexikó	1.096	1.480	4.789
Németország	3.818	6.603	10.393
Norvégia	5.920	7.628	12.096
Olaszország	5.354	6.518	7.552
Portugália	3.478	5.181	4.802
Spanyolország	3.635	4.864	5.707
Svájc	6.663	9.756	17.997
Svédország	5.736	5.911	14.222
Szlovákia	-	2.163	5.325

Forrás: OECD EAG 2002

Az egy tanulóra jutó oktatási kiadások mutatója arra is alkalmas, hogy képet adjon az erőforrások iskolai fokozatok közötti elosztásáról. Ha az alapszintű (ISCED 1)

oktatásban jelentkező egy tanulóra jutó kiadást 100-nak tekintjük, ennek arányában kifejezhető az óvodai, az alsó és felső középfokú és a felsőoktatási fajlagos kiadás értéke. Azonban az egy tanulóra jutó költségeket bemutató indikátor az egy főre eső költségeket nemcsak reálértékben, hanem a fajlagos GDP arányában is bemutatja. Az egy főre jutó GDP-hez viszonyított egy tanulóra jutó oktatási intézményi kiadásban tükröződik az országok közötti gazdasági fejlettségi különbség is. Az alap- és középfokú oktatás esetében, amelyben szinte a korosztály egésze részt vesz, ez a mutató úgy is értelmezhető, mint a fiatalok oktatására fordított összegnek az ország anyagi lehetőségeihez való viszonyítása. A nem teljes körű felsőoktatás esetében e mutató értéke függ még a felsőfokon tanulók arányától is.

Az EAG 2002 szöveges elemzése összegzően megállapítja, hogy pozitív összefüggés áll fenn az egy tanulóra jutó oktatási kiadás és az egy főre jutó GDP között, vagyis a szegényebb országok többnyire kevesebbet, a gazdagabb országok tanulónként többet költenek az oktatásra.

A különböző ágazatok nemzetközi összehasonlításaiban az egyik legtöbbet használt mutató az oktatási kiadások aránya a bruttó hazai termékben (GDP) belül. Az EAG B2 indikátora az oktatási intézményekre fordított kiadások GDP-hez viszonyított arányát elemzi. Ez a mutató azt fejezi ki, hogy a nemzetgazdaság összteljesítményéből mekkora hányadot használnak fel az oktatási intézményekben. A mutató figyelmen kívül hagyja a családok oktatással összefüggő, de az oktatási intézményeken kívüli kiadásait (tanszerek, magánórák, a tanulók megélhetési költségei).

Az OECD-országokban általában a GDP-n belül az összes oktatási intézményi kiadás mértéke 5,8%. Ez kismértékben eltér az egyes országokban mért értékek átlagától, ami 5,5%. E kiadási tétel önmagában is – az oktatás alapvető gazdasági és társadalmi hatásaitól eltekintve is – jelentős gazdasági tényező.

Ha az időbeni változási tendenciákat vizsgáljuk, megállapítható, hogy az 1990-es évek második felében, 1995 és 1999 között az OECD-országok többségében mérséklődött az oktatási intézményi kiadások aránya a GDP-n belül, legnagyobb mértékben Írországon (0,7 százalékponttal), Csehországban és Norvégiában (0,6 százalékponttal). Az oktatási intézményekre fordított kiadások csökkenésének oka általában a GDP oktatási kiadásokat meghaladó ütemű növekedése. A GDP-hez viszonyított arány csak Törökországban nőtt jelentősen (1,4 százalékponttal); Svédországban, Ausztráliában és Portugáliában kisebb mértékben (0,2–0,4 százalékponttal) emelkedett.

7. táblázat: Felsőfokú végzettségi arányok egyes országokban (2002)

Ország	B-típusú felsőfokú	A-típusú felsőfokú
Ausztrália	-	36,3
Ausztria	-	16,0
Csehország	4,8	13,6
Dánia	24,5	9,2
Egyesült Államok	8,3	33,2
Finnország	14,3	36,3
Franciaország	18,3	24,6
Írország	15,2	31,2
Japán	28,8	30,9
Kanada	-	27,9
Lengyelország	-	34,4
Németország	10,7	19,3
Olaszország	0,6	18,1
Spanyolország	7,8	-
Svájc	-	10,4
Szlovákia	2,2	-

Forrás: OECD EAG 2002

A népesség iskolai végzettsége az a mutató, amelyet a leggyakrabban használnak a társadalom emberi tőkéjének mérésére. Ez az indikátor a népesség iskolai végzettségének megoszlását mutatja be az iskolai végzettség szintjei szerint, valamint az adott végzettségű népesség korcsoportonkénti arányát. A népesség iskolázottságából következtethető a gazdaság és a társadalom számára rendelkezésre álló tudás és szakértelem mértéke. A jól képzett munkaerő egyaránt fontos az országok társadalmi, gazdasági jóléte és az egyének életszínvonala szempontjából. Az iskolai végzettség szintje jelentős szerepet játszik abban, hogy az egyének – megfelelő tudás és szakértelem birtokában – hatékonyan vehessenek részt a társadalomban és a gazdaságban. A munkanélküliség és az iskolai végzettség közötti összefüggés vizsgálatából az derül ki, hogy a diplomások körében általában jóval kisebb a munkanélküliség (3,5%), mint az alacsonyabb végzettségűeknél: a középiskolai végzettségűek között 6,6%, az alacsonyabb végzettségűeknél 11,3% (OECD 1997b). A

keresetek és az iskolai végzettség adatainak összevetése is azt mutatja, hogy a magasabb végzettségűek magasabb keresettel rendelkeznek. A középiskolai végzettségű nők keresetéhez viszonyítva a diplomás nők 61%-kal többet, míg a középfokúnál alacsonyabb végzettségűek 23%-kal kevesebbet keresnek. (Imre, 2003)

3.5. Oktatás és gazdasági fejlődés – korrelációs számítások

Az eddigi OECD-jelentésekből is levonhatók azok a következtetések, melyek szerint szoros összefüggés van a humántőke minősége és a gazdasági fejlettség között. Ebben a részben azonban számszerűsíteni is szeretném ezt az összefüggést. A számszerűsítéshez két mutatót használtam, és pedig az egyes országok esetében az egy lakosra jutó GDP-t, valamint a GDP-ből az oktatásra fordított kiadások részarányát. Az elemzéshez 15 európai ország 2006-os adatait használtam. (9. táblázat). Az elemzés elvégzése érdekében a 15 ország adatainak átlagát elneveztem 100-nak, mind az egy főre jutó GDP, mind a GDP-ből az oktatásra fordított kiadások arányát tekintve, majd az adatokat grafikusán ábrázoltam (4. ábra). A grafikonokból kitűnik, hogy létezik összefüggés a két jelenség között. Azon országok esetében, ahol magas az oktatásra fordított kiadások aránya, ott az egy személyre jutó GDP is magas, illetve fordítva.

Ezen vizuális bizonyítás mellett azonban szerettem volna számszerűsíteni a két jelenség közti kapcsolatot. Ehhez pedig a korrelációs együtthatót hívtam segítségül. A korrelációs együttható azt méri, hogy két jelenség között milyen szoros összefüggés tapasztalható. S a könnyebb értelmezés érdekében ezen összefüggésnek az erősségét mínusz 1 és plusz 1 közé szorítja. Tehát a korrelációs együttható két jelenség közötti kapcsolat irányának és szorosságának relatív mértéke. Pozitív kapcsolat esetén a jelenségek hajlamosak az együttmozgásra, negatív korreláció esetén viszont a jelenségek egymással ellentétes irányban változnak, viszont ha a korrelációs együttható zéró, az azt jelenti, hogy a jelenségek egymástól függetlenül változnak.

8. táblázat: Az egy lakosra jutó GDP, valamint a GDP-ből az oktatásra fordított kiadások részaránya különböző európai országokban (2006)

Ssz.	Ország	Egy lakosra jutó GDP (EUR)	Oktatási kiadások részaránya a GDP-ből
1	DÁNIA	35.002,00	8,60
2	Svédország	30.090,00	7,70
3	Hollandia	29.363,00	5,20
4	Ausztria	27.595,00	5,80
5	Finnország	27.586,00	6,40
6	Belgium	26.468,00	6,20
7	Németország	26.217,00	4,80
8	Franciaország	25.650,00	5,60
9	Olaszország	22.584,00	4,80
10	Spanyolország	18.582,00	4,50
11	Csehország	7.867,00	4,60
12	Magyarország	7.259,00	5,80
13	Szlovákia	5.381,00	4,40
14	Románia	2.420,00	3,00
15	Bulgária	2.266,00	3,60
	A 15 ország átlaga	19.622,00	5,40

Forrás: Román Statisztikai Évkönyv

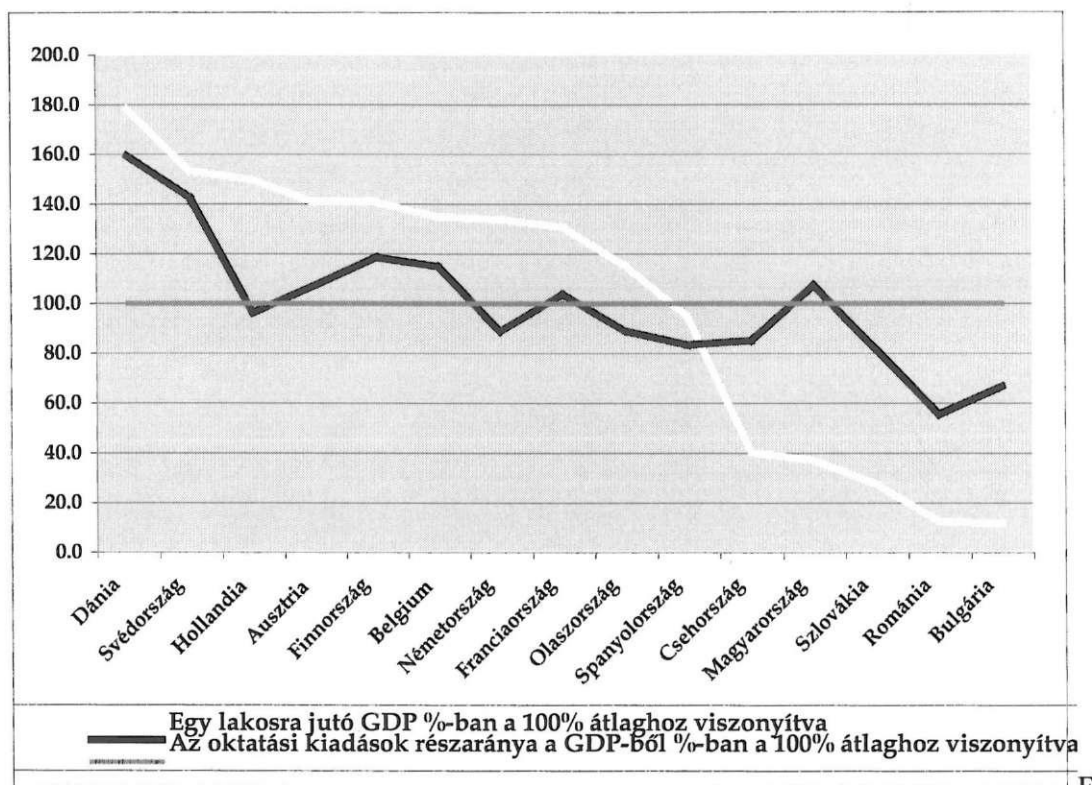
A mi esetünkben a kérdés az, hogy mennyire szoros az összefüggés az egy lakosra jutó GDP és a GDP-ből az oktatásra fordított kiadások aránya közt. A számításhoz a következő képletet használtam:¹⁷

$$\rho(\text{GDP} / \text{lak}, \text{oktat} / \text{GDP}\%) = \frac{\text{COV}(\text{GDP} / \text{lak}, \text{oktat} / \text{GDP}\%)}{\rho_{\text{GDP} / \text{lak}} \cdot \rho_{\text{oktat} / \text{GDP}\%}}$$

¹⁷ Bodie – Kane – Marcus: Befektetések. 1996 Budapest, 145. oldal.

Számításaim során a következő eredményekre jutottam: a fenti két jelenség közti korrelációs együttható 0,76, ami egy nagyon szoros összefüggést jelez a két jelenség között.

4. ábra: Az egy lakosra jutó GDP, valamint a GDP-ből az oktatásra fordított kiadások részaránya közti összefüggés az egyes országok esetében

Forrás: saját szerkesztés

A fent bemutatott számítások is alátámasztják az oktatási beruházások fontosságát. Tehát az egyes országok kormányzatainak fel kellene ismerniük, hogy a Schultz által mondottak megállják helyüket, vagyis legalább annyira fontos a humántőkébe ruházni egy nemzetgazdaság szintjén, mint a fizikai tőkébe, hiszen az egyik fejlődése a másik fejlődésével ok-okozati viszonyban áll.

Mivel a gazdasági fejlődés több tényező együttes hatásának eredménye, merész gondolat volna egyértelmű ok-okozati viszonyt feltételezni a gazdasági fejlettség és az oktatás minősége között. A fenti elemzésekből azonban egyértelműen megállapítható, hogy a két jelenség nem semleges egymás számára. És annak érdekében, hogy valamiféle

magyarázatot kapjak a két jelenség közti összefüggésre, többféle szempontból is elemeztem az oktatást és annak a gazdaságra gyakorolt hatásait. Természetesen nehéz precíz, pontos számításokat végezni ezt illetően. Azonban a „képzettebb munkaerő nagyobb hozzáadott értéket teremt” elv alapján mindenképp elfogadhatónak találom azt, hogy a humántőkének kitüntetett szerepe van a gazdasági fejlődésben. És ezt a fenti statisztikai mutatók is egyértelműen megerősítik.

4. MIGRÁCIÓS HATÁSOK

A migrációt leginkább mint szociológiai jelenséget tarják számon, melynek értelmében egyes személyek lakóhelyet változtatnak. Azonban az előző fejezetekben is láthattuk, hogy ezek a személyek többet jelentenek, mint a statisztikai jelentésekbe bejegyzett plusz vagy mínusz számok. Ezek az emberek komoly humántőke-beruházást képviselnek, hisz a társadalom, ahol ezen személyek születtek, nevelte, oktatta, képezte őket. És az illető terület, régió számára egy sikerességi faktorrá válhattak volna, hisz képzettségük eredményeként hozzáadott érték révén emelték volna az illető régió gazdasági fejlettségét, jólétét. Azonban ha ezek a személyek elvándorolnak, a képzettséget is magukkal viszik, ezáltal a sikerességi faktor és vele együtt a gazdasági jólét is elvándorol.

Erdélyből az elmúlt 30 év során nagyon sok ember vándorolt el, magával víve az itt kapott képzettséget mint humántőke-beruházást, és ezáltal egy kis részt is az itteni gazdasági jólétből. Ez az elvándorlás főleg a magyar nemzetiségű személyekre volt jellemző, és ezáltal a magyarok lakta területek versenyképessége is csökkent.

4.1. A migráció

A disszertáció témája a migráció humántőke-beruházásokra gyakorolt hatásának vizsgálata. Az előző fejezetekben a humántőke-beruházások elméleti kérdéseit tekintettem át. Annak érdekében, hogy a fent említett hatásmechanizmust elemezni tudjam, a jelenség másik összetevőjét, nevezetesen a migráció elméleti kérdéseit is meg kell vizsgálnom. Ebben a fejezetben térek ki a migráció jelenségére mint szociológiai terminusra, ugyanakkor a határon túli magyarság számbeli alakulását is elemezni fogom. Munkám témája esetében külön fontossággal bír az erdélyi magyarság migrációjának alakulása.

4.1.1. A migráció fogalma és típusai

A migráció meglehetősen sokrétű és összetett fogalom, amely a legkülönbözőbb megjelenési formákat takarja: az egyes személyek vándorlásait, de a kisebb csoportok vagy egész népek vándorlásait is. Embereket jelent, akik csak hazájuk határain belül mozognak, de másokat is, akik ezeken a határokon túl, távolabbi régiókban vagy másik kontinensen keresnek új hazát. Embereket takar, akik hagyományos lakóhelyüket örökre feladják, miként másokat, akik ezt csak ideiglenesen teszik, azzal a határozott elképzeléssel, hogy valamikor hazatérnek, néhány év múlva vagy csak sokkal később,

nyugdíjasokként. De olyan embereket is jelent, akik kalandvágytól hajtva mennek előre, hogy az idegenben találják meg szerencséjüket, és ismét másokat, akik csupán a politikai és a gazdasági körülmények nyomásának engednek, és végül olyan embereket, akik a polgárháborúk veszélyei és kilátástalanságai elől menekülnek, vagy akik az üldözöttségtől való megalapozott félelemből – fajuk, vallásuk, nemzetiségük vagy politikai nézeteik miatt – országukon kívül találhatók. (Cseresznyés, 2005)

„Migrációnak nevezik azt a folyamatot, melynek során egyes személyek vagy csoportok úgy váltanak lakóközösséget, illetve társadalmat, hogy ez a váltás időlegessé váljon, tartóssá, huzamosná válik.”¹⁸

A népességmozgás tipikus esete az évszázadok óta szinte észrevétlenül folyó munkaerő-migráció. A munkavállalási szándék mellett számos egyéb körülmény is növeli-növelheti a migrációs potenciált. Ugyancsak évszázados, ha éppen nem évezredes múltat tekint vissza a vallási, etnikai és politikai okokból üldözött személyek migrációja.

Az utóbbi időben mind gyakrabban keverednek egymással a migrációs motivációkban a gazdasági és politikai jellegű tényezők. Ennek ellenére a politikai és a jogi megkülönböztetés mellett a vándorlásszociológiában is használatos a két alapesetet elkülönítő fogalomhasználat. A „push”-faktorok a taszító erőket, a „pull”-faktorok a vonzó tényezőket foglalják össze.

Migrációs tipológiák (Cseresznyés, 2005):

- a. Térbeli szempontból megkülönböztetünk belső vándorlást (vidékről városba), valamint nemzetközi vándorlást.
- b. Időtartam szempontjából megkülönböztetünk korlátozott (időszakos) és tartós (folyamatos) vándorlást.
- c. A migrációs döntést kiváltó okok alapján létezik önkéntes vándorlás és kényszervándorlás.
- d. Terjedelem szempontjából megkülönböztetünk egyes (egyéni) vándorlást, valamint csoportos (kollektív) migrációt.

4.1.2. Migrációt előidéző tényezők

A migráció kiváltó okai sokfélék. Az Európai Közösség országain belül például szabadon mozoghat a munkaerő. A globális méretűvé szélesedett nemzetközi gazdasági munkamegosztás egyfelől munkaerőhiányt idézett elő a fejlett ipari országokban, másfelől

¹⁸ Cseresznyés Ferenc: Migráció az ezredfordulón. 2005 Pécs, 21. oldal, Anette Treibel alapján.

bizonyos régiókat a perifériára szorított, és ezekben munkaerő-felesleget hozott létre. Kissé másként fogalmazva úgy is mondhatnánk, hogy óriási gazdasági és társadalmi szintkülönbségek alakultak ki nyugatról keletre haladva, amelyek még nagyobbak, szinte áthidalhatatlanok északról délre tekintve. A nehézségeket fokozta az ún. fejlődő országok túlnépesedése, az egyes régiókban bekövetkezett demográfiai robbanás. Ehhez társul a ma már kiterjedt kommunikáció, amely megkönnyíti az emberkereskedők számára, hogy bevándorlókat toborozzanak a gazdag országokba.

A menekülés és a migráció posztmodern megindulásának alapja az a tény, hogy a világ több régiójában az emberek növekvő mértékben gyökértelenekké válnak. Ennek sok előidézője van; különösen fontos az említett régiók gazdasági eltartóképességének csökkenése, illetve megszűnése. A gazdaságtalanná válás is különböző, egymást kölcsönösen erősítő folyamatoknak az összegződése. Közülük ötnek van jelentősége (Cseresznyés, 2005):

- a) Szétestek azok a multikulturális és több nemzetiségű birodalmak, amelyek a 16. század óta a nemzetközi rendszer központi elemét képezték. Területeiken számtalan új nemzetállam alakult ki több egymást követő függetlenedési folyamat eredményeként. Itt mindenekelőtt az Oszmán Birodalomról és a Habsburg Monarchiáról, később Nyugat-Európa államainak hatalmas gyarmatbirodalmairól, legutóbb pedig a Szovjetunió, az orosz gyarmatbirodalom utódállamának széteséséről kell említést tenni.
- b) A tudományos-technikai forradalom bázisán kialakult – a 16. századtól kezdődően – modern világgazdasági rendszer és a belőle fejlődő ipari termelési mód.
- c) Ennek a világgazdasági rendszernek a következményeként a környezet jelentős része egyre növekvő mértékben pusztul. A folyamat előidézésében nagy szerep jutott többek között a természeti környezet kirablásának, a fejlett országok növekvő életszínvonalának, a magas fegyverkezési kiadásoknak, a környezetet tönkretévő káros anyagok túlzott kibocsátásának stb.. E tényezők halmozódása megzavarja a kényes ökológiai egyensúlyt, és gyakran jótételezhetetlen kárt okoz.
- d) A migrációt előidéző negyedik folyamatként említhető a higiénia és egészségügyi feltételek javulásának következményeként a Föld népességének robbanásszerű növekedése. Nagyságrendekkel csökkent a szegényövezetek hagyományosan magas halálozási rátája, miközben az ugyancsak magas termékenységi, illetve születési ráta csökkentésére tett kísérletek jóval szerényebb eredményeket hoztak. Az ENSZ Népesedési Bizottságának számításai szerint a Föld lakossága a jelenlegi 6,4 milliárdról 2025-ig 8,5 milliárdra növekszik. Közülük azonban csak 1,4 milliárd személy él majd az úgynevezett

jóléti övezetekben, 7,1 milliárd ember a krízisövezetekben, a lepusztult régiókban küzd a mindennapi túlélésért. (Amennyiben helyben marad.)

e) Az ötödik processzus, amely minőségileg új migráció elindítója lett, a hagyományos világnézetek, értékminták és életstílusok eróziójának következménye. Helyükbe új emancipációs és fogyasztásorientált életstílusok és életminták léptek, amelyek a nyugati ipari államokban fejlődtek ki, és amelyek a modern kommunikációs eszközök révén terjedtek el széles körben.

4.1.3. A nemzetközi migráció megindulását tárgyaló modellek

Az elmúlt harminc évben világszerte erőteljesebb lett a nemzetközi migráció. A hagyományos emigránsbefogadó országokban, így Ausztráliában, Kanadában és az Egyesült Államokban nőtt a bevándorlás nagyságrendje, és döntő változás következett be összetételében is: a történelmileg meghatározó forrást jelentő Európából eltolódott Ázsia, Afrika és Latin-Amerika felé. Ezzel egyidejűleg bevándorlókat befogadó társadalmakká váltak azok az európai országok, amelyek évszázadokon keresztül kibocsátó országok voltak. 1945 után Nyugat-Európa jóformán valamennyi állama jelentős számú külföldi munkavállaló számára jelentett vonzerőt. Ez a hatás az első időkben főleg a Dél-Európa felől érkező migrációban öltött testet, az 1960-as évek végén már többnyire Afrika, Ázsia, a karibi térség és a Közel-Kelet fejlődő országaiból érkeztek a migránsok.

A nemzetközi migrációnak ma nincs egységes, átfogó elmélete, csak elmélettöredékek léteznek, amelyek nagyrészt egymástól elszigetelten jöttek létre. A bevándorlásban érvényesülő minták és tendenciák viszont azt jelzik, hogy a jelenlegi migrációs folyamat megértéséhez nem hívható mindössze egyetlen tudomány eszköztárát segítségül, nem szabad csak az elemzések egyetlen szintjére összpontosítani. A téma átfogó, sokoldalú természete olyan árnyalt megközelítést követel meg, amelyben megjelenik a távlatok, szintek és feltételezések sokfélesége. *(Sík, 2001)*

Elméleti modellek sora foglalkozik azzal, milyen okokra vezethető vissza a nemzetközi migráció, és – bár a magyarázatot végső soron mindegyik hasonló dologban véli megtalálni – alapvetően különböző fogalmakat, feltételezéseket és vonatkoztatási rendszereket használnak.

A neoklasszikus közgazdaságtan a bérek és a foglalkoztatás országok közötti eltéréseire, valamint a migráció költségeire összpontosít; a mozgást általában a jövedelem maximalizálására vonatkozó egyéni döntésekre vezeti vissza. Ezzel szemben a migráció

„új közgazdaságtana” nemcsak a munkaerőpiac, hanem más piacok hatását is figyelembe veszi. Ez az elmélet olyan háztartási döntésnek tekinti a migrációt, amelynek célja a családi jövedelmi kockázatok minimalizálása vagy a család termelő tevékenységére nehezedő töketerhektől való megszabadulás. A duális munkaerőpiaci elmélet és a világrendszerek elmélete általában mellőzi az ilyen mikroszintű döntési folyamatokat, inkább a magasabb szinten aggregált erők működésére koncentrálnak. Az előző gondolkodásmód a bevándorlást a modern ipari gazdaságok strukturális szükségleteiből vezeti le, az utóbbi pedig a gazdasági globalizáció és a nemzetközi határokon átlépő piac természetes következményének tartja. (Sík, 2001)

a. Neoklasszikus közgazdaságtan: makroelmélet

A nemzetközi migráció legrégebbi és legismertebb elméletét eredetileg feltételezhetően azért dolgozták ki, hogy magyarázatot adjanak a gazdasági fejlődés folyamatát kísérő munkaerő-vándorlásra. Az elmélet és az arra épülő magyarázatok szerint a nemzetközi migráció (csakúgy, mint országokon belüli megfelelője) a munkaerő-kereslet és -kínálat területi különbségeire vezethető vissza. Azokban az országokban, amelyek (a tőkéhez képest) jelentős munkaerőforrással rendelkeznek, alacsonyak az egyensúlyi piaci bérek, ott pedig, ahol (a tőkéhez képest) korlátozottak a munkaerőpiaci tartalékok, magas piaci béreket találunk. (...) A bérkülönbségek hatására a munkások az alacsony bérű országból átmentek oda, amelyben magasabbak a fizetések. A mozgás következményeként a tőkeszegény országban csökken a munkaerő-kínálat és növekednek a bérek, míg abban, amelyik gazdag tőkében, a munkaerő-kínálat növekszik és a kereseti színvonal kezd visszaesni. Ez a folyamat olyan egyensúlyi állapot kialakulásához vezet, amelyben a nemzetközi bérkülönbségek csak az országok közötti mozgás anyagi és pszichikai költségeit fejezik ki. (Sík, 2001)

b. Neoklasszikus közgazdaságtan: mikroelmélet

A makrogazdasági modellhez hasonlóan a mikrogazdasági modell is az egyéni választásra épül. E rendszerben az ésszerűen viselkedő egyén azért dönt a migráció mellett, mert költség-haszon-számítások alapján úgy véli, hogy a mozgás számára nettó hasznot hoz. Ez az irányzat a nemzetközi migrációt az emberitőke-beruházás egy formájaként határozza meg. Az emberek annak megfelelően választják meg a mozgások irányát, hogy (adott képzettség mellett) hol tudják a legnagyobb jövedelmezőséget elérni.

A potenciális migránsok becsléseket végeznek arra vonatkozóan, hogy az alternatív nemzetközi helyszínre költözködésükkel mekkora nyereségre tehetnek szert, illetve milyen költségeik lehetnek, és abba az irányba indulnak el, ahol egy bizonyos időhorizonton belül a legnagyobb a várható korrigált nettó hozam.

c. A migráció új közgazdaságtana

Az utóbbi években megerősödött „új közgazdaságtan” a neoklasszikus elmélet számos előfeltevését és következtetését megkérdőjelezi. Az új megközelítés kulcseleme, hogy a migrációs döntéseket nem elkülönült egyének hozzák, hanem általában családok vagy háztartások, tehát közösen cselekvő emberek, akik nem csupán remélt jövedelmük maximalizálására törekednek, hanem arra is, hogy csökkentsék a kockázatokat, enyhítsék a kudarcok esetleges következményeit.

A fejlett országokban a háztartások jövedelmi kockázatát általában magánbiztosítással vagy kormányzati programokon keresztül minimalizálják, a fejlődő országokban azonban tökéletlen a kockázatkezelés intézményi mechanizmusa, vagy elérhetetlen a szegény családok számára, ami arra ösztönzi őket, hogy kockázataik csökkentésére kihasználják a migrációban rejlő lehetőségeket. Emellett a fejlett országokban viszonylag jól fejlett hitelpiac létezik, amely lehetőséget ad a családoknak arra, hogy olyan új befektetéseket finanszírozzanak, mint amilyenekre például az új termelési technológiákhoz való alkalmazkodás során lehet szükségük. Ezzel szemben a legtöbb fejlődő területen alig vannak hitelek, vagy azok csak igen magas költséggel szerezhetők meg. Az elérhető állami, illetve a finanszírozható magánbiztosítás és megszerezhető hitelek hiánya okozta kudarcok erős nyomást gyakorolnak a nemzetközi mozgásra.

A migráció új közgazdaságtana azt a feltételezést is megkérdőjelezi, hogy a jövedelemnek változatlan a hasznossága, akármilyen is legyen az érintett szereplő szociálökonomiai helyzete – vagyis: egy személy számára ugyanazt jelenti a 100 dolláros reáljövedelem-növekedés, tekintet nélkül a helyi közösségi viszonyokra és függetlenül jövedelmi helyzetétől. Az új közgazdasági elméletek ezzel szemben úgy érvelnek, hogy a háztartások nemcsak azért küldik külföldre tagjaikat, hogy abszolút értékben emeljék jövedelmüket, hanem hogy más háztartásokhoz képest növeljék azt, és ezáltal mérsékeljék relatív deprivációjukat, lecsúszásukat a többi viszonyítási csoporthoz képest. (Sik, 2001)

d. A duális munkaerőpiac elmélete

Ezen elmélet szerint a bevándorlás nem indokolható a küldő országokban működő tolóerőkkel (az alacsony bérekkel vagy a magas munkanélküliséggel), arra a fogadó országokban kialakult húzóerők adnak magyarázatot (a külföldi munkavállalók iránti krónikus és csillapíthatatlan kereslet). A bevándorlók munkája iránti, a belső működésből fakadó kereslet az ipari társadalmak és gazdaságaik négy alapvető jellegzetességéből következik.

e. Világrendszer-elmélet

A világrendszer-elmélet szerint a migráció természetes következménye azoknak a töréseknek, amelyekhez a tőkés fejlődés elkerülhetetlenül vezet. Ahogy a kapitalizmus a világ egyre nagyobb részét és a népesség növekvő hányadát olvasztotta be, a világhatása alá került, szükségszerűen megindultak a migrációs áramlások, és ezek egy része külföldre vezetett. (Sík, 2001)

4.1.4. A nemzetközi migráció fennmaradásával foglalkozó elméletek

Mint láthattuk, a migráció megindulásának különféle okai lehetnek: az egyéni jövedelemszerzés vágya; törekvés a háztartási jövedelmi kockázatok szétterítésére; a munkaadók alacsony bérű munkavállalók iránti keresletének kielégítését szolgáló toborzó programok; a paraszti gazdálkodásnak a piaci terjeszkedése miatt bekövetkező nemzetközi méretű visszaszorulása a perifériális régiókban, vagy ezeknek a tényezőknek a kombinációja. „Egészen más körülmények magyarázhatják a nemzetközi mozgás megindulását és megint mások az időbeni és térbeni fennmaradását. Bár a bérkülönbségek, a relatív kockázatok, a toborzási szándékok és a piaci terjeszkedés továbbra is mozgásra készíti az embereket, az új, a migráció során kialakuló feltételek maguk is önállóan ható tényezőkké válnak. Ilyen tényezők a migráns hálózatok kiépülése, a nemzetek közötti mozgást elősegítő intézmények fejlesztése és a munka átalakulásának társadalmi hatása a fogadó országokban. Ezen változások együttes hatására nő a migráció fennmaradásának valószínűsége. Ez a folyamat kumulált (halmozott) oksággént vált ismertté”.¹⁹

¹⁹ Sík Endre: A migráció szociológiája. 2001 Budapest, 25. oldal.

a. Hálózatelmélet

A migráns hálózatok olyan interperszonális kapcsolatok láncolatát jelentik, amelyek a migránsok, korábbi migránsok és a nem migránsok között szövődnek a származási és a célországban, a rokonsági, barátsági kötelékeken és a kibocsátó, eredeti közösséghez fűződő szálakon keresztül. Ezek fokozzák a nemzetközi mozgás valószínűségét, mert csökkentik a költözködés költségét és kockázatát, és növelik a migráció várható nettó hozamát. A hálózati kapcsolatok a társadalmi tőke egyik formájává válnak, amelyre támaszkodhatnak azok az emberek, akik külföldi foglalkoztatási lehetőséget kívánnak szerezni.

b. Intézményelmélet

Amikor a migráció megindult, magánintézmények és önkéntes szervezetek alakultak, hogy kielégítsenek egy keresletet, amely abból az egyensúlytalanságból fakad, hogy sok ember szeretne belépni a tőkében gazdag országokba, miközben ezek az országok csak kisszámú beutazóvízumot adnak ki.

A nyereségérdekelte szervezetek és magánvállalatok egy sor szolgáltatást nyújtanak a migránsoknak a feketepiacon, díjazás ellenében: tiltott embercsempészetet, titkos beléptetést a célországba, munkaszerződést a munkaadók és a migránsok között; hamis dokumentumokat és belépési engedélyeket; névházasságokat migránsok és a célországban letelepedési engedéllyel vagy állampolgársággal rendelkezők között; szállást, kölcsönt vagy más segítséget a célországban. A humanitárius csoportok tanácsadást, szociális szolgáltatásokat, menedékhelyet nyújtanak, jogsegélyt a törvényes papírok megszerzéséhez és védelmet a bevándorlási törvény végrehajtásáért felelős hatóságokkal szemben.

c. Kumulált okság

A hálózatok bővülése és a migránsokat támogató intézmények fejlődése mellett a nemzetközi migráció más módon is fenntartja magát, mégpedig azáltal, hogy a további mozgások valószínűsége az időben előrehaladva folyamatosan nő. Ezt a folyamatot kumulált okságnak nevezték el. Az indítékok összegződnek, amikor minden egyes migrációs művelet módosítja azt a társadalmi összefüggést, amelyben a következő, migrációra vonatkozó döntést meghozzák, méghozzá úgy, hogy nő a további migráció valószínűsége. Mindeddig a társadalomkutatók hat olyan társadalmi-gazdasági tényezőről szóltak, amelyek potenciálisan hatást gyakorolnak a migrációra, ilyen kumulált formában:

a jövedelemeloszlás, a föld eloszlása, a mezőgazdasági termelés szerkezete, a migráció kultúrája, a humántőke regionális eloszlása és a munka társadalmi címkézése. Lehetséges, hogy más változókon keresztül is sor kerül visszacsatolásra, de módszeres feldolgozásuk nem történt meg.

d. A migrációs rendszer elmélete

A világrendszer-elmélet, a hálózatelmélet, az intézményelmélet és a kumulált okság elméletének különféle állításai mind azt sugallják, hogy a migrációs áramlások meghatározott helyen és időben bizonyos mértékű stabilitásra, struktúrára tesznek szert, amit migrációs rendszereknek nevezünk. Ezekben viszonylag intenzív az árunak, a tőkének és az embereknek a mozgása bizonyos országok között, míg mások között gyengébb a forgalom. Egy nemzetközi migrációs rendszerhez általában egy központi helyzetű fogadó régió – amely lehet egy ország vagy országcsoport – és a speciális küldő országoknak egy – a másikhoz a bevándorlók szokatlanul nagy áramlásával kapcsolódó – csoportja tartozik. (Sík, 2001)

4.2. A migráció hatása a regionális fejlődésre

Az előző fejezetekben tárgyaltak alapján a munkaerő a gazdasági fejlődés kulcsfontosságú tényezője egy régió számára. Azonban ennek a tényezőnek van egy fontos jellemzője, nevezetesen a mobilitás, vagyis a migráció, mely nagymértékben befolyásolhatja egy régió fejlődését.

A fejlődést alakító tényezők azonban egy zárt régióban behatároltak, hiszen a rendelkezésre álló erőforrások kimerülhetnek, azok megújításának lehetősége korlátozott, sőt esetleges lehet. Ha feloldjuk a régió zártságát, akkor a más régiókkal kialakult interakciók már új dimenziókat nyújthatnak a rendelkezésre álló erőforrásoknak. Hiszen a belső (intern) növekedési tényezők mellett külső (extern) növekedési faktorok is megjelenhetnek, éppen az erőforrások régióközi (interregionális) áramlásával, miközben természetesen akadálytalanul megvalósul a javak és szolgáltatások régiók közötti mozgása. A régió termelési potenciálját fokozza, s ezzel gazdasági növekedését serkenti, a mobil termelési tényezők (munkaerő, tőke, technikai haladás) beáramlása, míg ugyanezt csökkenti a munkaerőnek, a tőkének és az innovációknak az elvándorlása. (Lengyel – Rechnitzer, 2004)

4.2.1. A munkaerő mobilitása

Egy régió termelési potenciálja a helyben rendelkezésre álló termelési tényezők mennyiségétől és minőségétől függ, azaz a termelési potenciál változása a termelési tényezők függvénye. Egy kétrégiós modellben a munkának mint termelési tényezőnek az I. régióban való változása ($L1$) függ a régióon belüli munkaerő-mobilitástól (amit a tényleges szaporodással jellemezhetünk – $L11$), valamint az interregionális munkaerő-vándorlástól, amit egyrészt meghatároz a II. régióból az I. régióba beáramló munkaerő mennyisége ($L21$), másrészt a munkaerő kiáramlása a II. régióból az I. régióba ($L12$):

$$L1 = L11 + L21 - L12$$

A munkának mint termelési tényezőnek régióon belüli változását mennyiségi és minőségi tényezők határozzák meg. Adott régióban a népesség számszerű alakulását a népességmozgás (a bevándorlók száma (I) és a kivándorlók száma (E)) és a természetes szaporodás (a születések száma (Sz) és a halálozások száma (H)) együttes nagysága alapján állapíthatjuk meg. Egy $t1$ időpontban tehát a népesség száma ($Nt1$) az úgynevezett demográfiai alapegyenlőségből adódik, amelyben a térbeli és a természetes népességmozgás egyenlegét adjuk a népesség $t0$ időpontban regisztrált értékéhez:

$$Nt1 = Nt0 + (Sz - H) + (I - E)$$

A népesség számán kívül a munkaerő-kínálat is döntő tényező: a lakosság kor és nemek szerinti megoszlása, a lakosság iskolázottságának színvonala, az aktív (munkaképes korú) és az inaktív (nem munkaképes korú) népesség aránya, a munkaképes korú népességnek a munkavállalókhoz mért aránya, a munkanélküliek száma, azok összetétele, a munkában eltöltött idő nagysága és a nyugdíjrendszer egyaránt meghatározó, de nem elhanyagolhatók az egyéb, a munkavállalás jellegét befolyásoló tényezők (pl. munkaidő nagysága, szabadság mértéke stb.) sem.

A munkaerő térbeli (interregionális) mobilitása alatt a munkának mint termelési tényezőnek a tér egyik pontjáról (régió) a tér másik pontjára (régió) történő áramlását értjük. Ennek a mozgásnak két formája lehetséges. Vándorlásról (migrációról) beszélhetünk, amikor a térbeli munkaerőmozgással egyidejűleg a lakóhely is megváltozik.

A másik esetben a térbeli munkaerőmozgáshoz nem kapcsolódik a lakóhely áthelyezése, ezt nevezzük ingázásnak. (*Lengyel – Rechnitzer, 2004*)

Az interregionális munkaerő-mobilitás-elméletek arra keresik a magyarázatot, hogy milyen okok hatnak a munkaerő vándorlására, milyen tényezők befolyásolják annak intenzitását, irányát és hatósugarát, illetve a munkaerő mozgása miként hat a regionális fejlődésre.

A munkaerő döntéseit, hogy az egyik régióból a másikba áttelepüljön, vagy oda ingázzon, számos tényező befolyásolja, így magának az egyénnek a karaktere, jelleme, képességei, továbbá a cél és a származási régióban uralkodó gazdasági és nem gazdasági feltételek, valamint az ezen régiók közé beékelődő akadályok. A munkahelynek – s egyben a lakóhelynek – a változása társadalmi-gazdasági aktusok sorozata. A térbeli mobilitás feltétele, hogy az egyén vagy egy adott csoport a tér bizonyos pontjának (régió) gazdasági és társadalmi helyzetével elégedetlen legyen, továbbá az, hogy ismeretekkel rendelkezzen az alternatív térbeli helyekről, az ott várható más – az előzőhöz képest jobb – igényszintről, annak elérhetőségi feltételeiről. Ezeknek a tényezőknek az ismerete alapvetően függ az egyén vagy a csoport informáltságától, amit viszont a kommunikációs rendszerek befolyásolnak. Ebben is kettős funkció jelenik meg. Egyrészt az, hogy az egyén vagy a csoport képes-e a mobilitás releváns információit befogadni, vagyis képes-e felmérni, hogy mobilitása milyen feltételek között valósítható meg (pl. vándorlás vagy időszakos ingázás), illetve hogy milyen körülmények közé kerül a célrégióban (pl. munka- és lakáslehetőségek, elérhető jövedelem). Másrészt függ a mobilitásra irányuló döntés a kommunikációs csatornák teljesítőképességétől, vagyis azokon keresztül a más régiókból érkező információs impulzusok erősségétől (pl. már letelepedett ismerős, rokon tájékoztatása, személyes élmények).

Alapvetően igaz, hogy a tér adott helyén minél nagyobb az elégedetlenség a munka- és életkörülményekben, s minél nagyobbak a felismerhető interregionális haszonkülönbségek, annál nagyobb a térbeli mobilitás valószínűsége. Az interregionális haszonkülönbségeket a számos elméleti és gyakorlati vizsgálat az alábbi változókkal jellemezte (*Lengyel – Rechnitzer, 2004*):

- a jövedelmek és a bérszínvonal;
- a létfenntartási költségek;
- a foglalkoztatási szerkezet;
- a rendelkezésre álló munkahelyek;
- a vállalkozási potenciál;

- a városiasodás foka;
- a lakáshelyzet;
- a kulturális és szociális infrastruktúra és szolgáltatások;
- az elérhető társadalmi pozíció stb..

Az interregionális munkaerő-mobilitást a *közgazdasági elméletek* kimondottan a bérszínvonalra és a rendelkezésre álló munkahelyek számában meglévő különbségekre vezetik vissza. A neoklasszikus egyensúlyi elmélet azt mondja, hogy a munkaerő-vándorlás addig tart, amíg a reálbérekben fennálló interregionális különbségek meg nem szűnnek, azaz az alacsonyabb bérű régiókból addig vándorol a magasabb bérű régiókba a munkaerő, amíg a reálbérek nem kompenzálódnak. Tehát minél *nagyobbak az interregionális különbségek a bérekben, annál nagyobb a térbeli mobilitás várható intenzitása.* (Lengyel – Rechnitzer, 2004)

4.2.2. A migráció és a regionális fejlődés

A migráció, a vándorlás hatással van a regionális fejlődésre. Ennek jellege és mértéke más és más a fejlett és a periférikus régiókban. A periférikus származási régióban a munkaerő többségében munkanélküli, vagy bizonyos mértékig alulfoglalkoztatott, így kivándorlása következtében a helyi önkormányzatoknál csökkennek a szociális költségek (pl. szociális segély, lakástámogatás és fenntartás). Ha lehetséges a jövedelmek átcsoportosítása, akkor a felszabaduló támogatások fejlesztésre fordíthatók.

Gyakran felmerül a kérdés, vajon a származási régió migránsainak termelési teljesítménye tőkeberuházások révén technológiailag helyettesíthető-e. Elfogadható, hogy egy ilyen jellegű helyettesítés a személyi adottságok és adott gazdasági szerkezet mellett akkor lehetséges technológiailag, ha a termelésben részt vevő munkaerő képzettsége alacsony. Általában azonban érvényes, hogy a magasan képzett munkaerő nehezebben pótolható tőkeberuházás révén, mint az alacsonyan képzett. Továbbá a periférikus régiókra nem jellemző, hogy gazdasági szerkezetükben a magas tőkeigényű, s ennek megfelelően fejlett technológiák jelennek meg. Éppen ellenkezőleg, ezekbe a régiókba az alacsonyabb technológiai szint és a nagyobb élőlómunkát foglalkoztató ágazatok települnek, így az élőlómunka helyettesítése kevésbé valósul meg.

Tételezzük fel azonban, hogy a kivándorolt munkaerő (mivel a megfelelőnél alacsonyabb képzettséggel rendelkezik) a periférikus származási régió termelésében tőke-

beruházások vagy intézményi reformok (pl. központi támogatások) útján mégis helyettesíthető, ebben az esetben a periférián nőhet az átlagos munkatermelékenység és az átlagjövedelem. Ellenben az átlagos munkatermelékenység és az átlagjövedelem csökkenni fog, ha a kivándorolt munkaerő a származási régióban nem helyettesíthető tőkeberuházások vagy intézményi reformok útján. Ebben az esetben ugyanis a pótolhatatlan munkaerő elvesztése miatt fel kell adni bizonyos termelési tevékenységeket, ami oda vezethet, hogy az érintett szektorokban elbocsátások lesznek, ami aztán növeli a munkanélküliséget. Megállapítható, hogy a periférikus térségekben a megtelepedett munkaerő munkahelyei annál inkább veszélyeztetettek, minél magasabb az elvándorlók szakképzettségi szintje, illetve minél kisebb azok lokális vagy regionális szintű helyettesíthetősége. (Lengyel – Rechnitzer, 2004)

Bevándorlás esetén a munkaerőt jobb feltételek között foglalkoztatják a célrégióban, mint a származási régióban. A befogadó, fejlett régiónál is felmerül a kérdés, hogy miként hatnak a migránsok a termelésre, annak alakulására és egyben a régió további fejlődésére. Ha a bevándorlók által kiváltott termelés növeli a termelési potenciált a célrégióban, akkor a régió össztermelése növekedni fog. Minél magasabb a bevándorolt munkaerő képzettsége, annál valószínűbb a kiegészítő foglalkoztatás (alternatív foglalkoztatási lehetőségek esetén a relatív jobban képzettet alkalmazzák). Minél magasabb a bevándorolt munkaerő képzettsége, annál nagyobb az illető önkormányzatok relatív szociális nyeresége például a képzési költségek megtakarításában, és ezzel nő az önkormányzat saját teljesítménye, amivel szolgáltatásait szélesítheti. A magasabb képzettségi szint azt jelenti, hogy további, fejlettebb technológiát lehet telepíteni a célrégióba, amivel viszont magasabb teljesítményeket lehet realizálni mind a vállalati, mind az önkormányzati szférában. G. Myrdal értelmezése szerint az ilyen esélyek megnövelik a bevándorlók áramlását, és kumulatív hatásokhoz vezetnek. (Lengyel – Rechnitzer, 2004)

4.3. A romániai magyar lakosság számbeli alakulása. Migrációs hatások

4.3.1. Migráció Székelyföldön. Történelmi áttekintés.

Mivel a disszertáció a határon túli magyarság elvándorlásának problematikájával foglalkozik, a következőkben a székelyföldi migráció tipológiáján keresztül próbálom meg bemutatni ezen népesség vándorlási motivációit.

A székelyföldi migráció makrotársadalmi kontextusáról

A szabad, egyéni döntésen alapuló tömeges el- és visszavándorlásnak a székelyföldi lokális társadalmakban másfél évszázados múltja van. Migráción ezúttal csak az olyan népmozgásokat értjük, amelyekre jellemző, hogy a migráns egyének eredeti lakhelyeiket véglegesen vagy időszakosan elhagyó döntéseit nem befolyásolta külső hatalmi kényszer. Jóllehet századunkban gyakran előfordult, hogy külső beavatkozásra jelentős létszámú népesség kényszerült helyváltoztatásra (háborús helyzetek, hadifogság, kényszermunka stb.), e népességmozgás nem helyi „társadalmi termék” volt, és a külső erőszakkal együtt megszűnt. A migráció mint folyamat az egymást követő nemzedékek által újratermelt társadalmi gyakorlat értelmezéséhez fontos lenne az egykori cselekvőknek, a jelenség tényleges résztvevőinek tapasztalatát is megismerni. (Oláh, 1996)

A történettudomány részletesen feltárta a XIX. század közepétől az első világháborúig terjedő korszak gazdasági és társadalmi változásait, melyek interpretációi szerint hozzájárultak a székelyföldi migrációs potenciál képződéséhez. E tényezőegyüttesből elsőként a székelyföldi jobbágyi kötöttségek felszámolásának negatív hatásait hangsúlyozza mint a székelység gazdasági helyzetét hátrányosan érintő társadalmi változást. Míg a vármegyékben a XIX. századi jobbágyfelszabadítás terheit az állam viselte, addig Székelyföldön csaknem teljes egészében saját erőből történő önmegváltás volt, ami azt jelentette, hogy a jobbágyoknak maguknak kellett előteremteniük birtokaik váltságdíját. A költséges, visszaélésektől sem mentes folyamat elhúzódott egészen 1896-ig, összességében 14.400 székelyföldi kisgazdaságot érintett. Sok család a megváltott birtok egy részét kénytelen volt eladni, hogy a felszabadulás költségeit fedezze.

A székely háziipari termékek fő piaca Románia volt. A nyolcvanas évek közepének vámháborúja az Ókirályság és a Monarchia között súlyosan visszavetette a székely háziipart: lezárult a romániai felvevő piac a székelyföldi termékek előtt, az itthoni piacokról pedig az olcsóbb gyári termékek, használati cikkek fokozatosan kiszorították a parasztiipart. A XIX. század második felében a „falusi népesség elvándorlása hovatovább mindennapi jelenséggé vált”. (Egyed 1981:249)

A társadalomkutatók szerint a népesség demográfiai viselkedése sem elhanyagolható tényezője a székelyföldi migrációs potenciál konstituálódásának. E régióban jelentős volt a természetes szaporodás. Venczel József elemzései szerint Székelyföld hosszú ideje túlnépesült: népsűrűsége magasan az országos átlag fölötti. Számításai szerint hat évtized alatt (1880–1940) 140.000 fő vándorolt ki Székelyföldről. A

túlnépesültséget nemcsak az elvándorolt, mozgó népfelesleg, hanem a helyben maradt „s ott nyomorgó további százezer főt kitevő álló népfelesleg” jelentette (Oláh, 1996).

A kommunista hatalom színrelépésével egymásba csúszott a társadalom két fontos alrendszere: a politika és a gazdaság. A rurális és az urbánus régiók, illetve a mezőgazdaság és az ipar vonatkozásában gyakorolt diszkriminatív állampolitika hátrányosan érintette a falusi lakosságot. Az addigi életvezetési gyakorlat kialakult mintáit olyan erőszakos hatalmi beavatkozások zavarták meg, mint a negyvenes évek végétől kezdődő, kötelező terménybeszolgáltatások, a „falusi” osztályharc gerjesztése, a társadalmi diszkrimináció különböző formái (kulákosítás), a lokális társadalmak régi gazdasági intézményeinek felszámolása, majd az erőszakos TSZ-esítés és a TSZ-tagság jövedelmének adminisztratív szabályozása. A fentiekhez még hozzászámítva a gépi munka egyre szélesebb körű alkalmazásával növekvő mezőgazdasági munkaerő-felesleget a gazdasági-társadalmi szféra olyan új tényezőcsoportja körvonalazódik, amely egyértelműen kiszélesítette, felfokozta e környezetben a taszító erők hatását. Másrészt az országos méretű szocialista iparfejlesztéssel születő új városi munkahelyek, az erőltetett urbanizációval felfutó építkezések munkaerőigénye, az ipari és mezőgazdasági munkahelyek jövedelemkülönbsége az ipari munkavállalás és a városi életforma vonzerejét növelték. Ebben a korszakban a székelyföldi migrációban kétféle modell érvényesült: migráció a távoli országrészek felé és faluról városra vándorlás Székelyföldön belül. A kétféle irány az 1968-as közigazgatási átszervezést követő gyorsított székelyföldi ipar- és városfejlesztéshez kapcsolódik.

Az országhatárokon kívüli vándorlás

Az első világháború előtt Székelyföldről véglegesen vagy időszakosan kivándorló népesség útirányáról a korabeli közéleti, politikai sajtó és néhány néprajzi, társadalomtudományi munka tudósít. Az akkori országhatárokon kívüli népmozgás térbeli főirányát tekintve két, időben jól elkülöníthető korszakról beszélhetünk:²⁰

- a) a XIX. század közepétől 1901-ig tartó időszakban döntően Románia felé irányult a székelyföldi migráció;
- b) 1901-től az első világháborúig Amerika volt a székelyföldi migráció vonzásközpontja, de nem szünetelt a Románia felé tartó vándorlás sem. Emellett az egész első világháború

²⁰ Oláh István: A székelyföldi migráció előtörténetének áttekintése. 1996 Csíkszereda, 19. oldal.

előtti korszakban jelentős volt az akkori országhatárokon belüli népmozgás is. (Oláh, 1996)

Románia felé irányuló migráció

A korabeli szakértők egyetértének a századforduló előtti székelyföldi migráció elsődleges célországát, Romániát illetően. Nemcsak a székelyföldi, hanem az akkori Magyarország más megyéinek migráns népességére is vonzereje volt Romániának, pl.: Arad, Csanád, Torontál megye népességére (Rácz 1980:122). A történettudomány szerint „1860-ban 12.000 magyar élt Bukarestben, a hetvenes évek végén pedig a hatóságok 40.000-re tették a romániai magyar alattvalók számát. 1880 és 1900 között közel 70.000-en vándoroltak ki oda, jó harmadrészt székelyek.” (Oláh, 1996)

A hazinál jobb kereseti lehetőségek mellett feltehetően fontos volt a munkavégzés kedvező kontextusa is. Romániába „azért szeretnek menni, mert ott napszámra szoktak dolgoztatni, s a napszámber is elég magas, de még a napszamos munka mellett való felügyelet sem oly szigorú, mint nálunk, Magyarországon. Ezért az ország belseje felé nem nagy kedvvel vonulnak.” (Oláh, 1996)

Az amerikai kivándorlás

Ismeretes, hogy az amerikai kivándorlás a 19. század közepétől összeurópai társadalmi jelenség. Magyarország nyugati és felvidéki részei a hetvenes évektől kapcsolódtak be a tengerentúli kivándorlásba. Erdélybe a századfordulóra érkezett el „az európai kivándorlási övezet nyugatról keletre történő fokozatos eltolódásával (...) az amerikai kivándorlás kora. (...) A Maros, a két Küküllő és az Olt vize közé ékelt területen valóságos kivándorlási központ alakult ki” (Oláh, 1996). Az amerikai kivándorlás az országos közéleti-politikai viták homlokterébe került, de a társadalomvizsgáló tudományok, így sem a kortárs néprajz, sem az akkor kibontakozó szociológiairodalom nem követte figyelemmel. A székely megyékből véglegesen Amerikába távozók létszáma 1901–1913 között 6 753 fő. (Oláh, 1996)

Migráció 1989 után

A nyolcvanas években illegális menekülthullám indult Magyarország felé Romániából. 1989 nyarán Magyarországon 14.000 romániai – szinte kizárólag magyar nemzetiségű – menekültet tartottak nyilván. Pontos adatokat a székelyföldi menekültek létszámáról nem ismerünk, empirikus tapasztalat, hogy a legális és illegális Magyarországra vándorlás itt is

általános volt. 1989 után megszűntek az országból való kiutazást nehezítő adminisztratív korlátozások. A külföldi (elsősorban magyarországi) kereseti lehetőségek Székelyföldről is tízezreket indítottak útnak. (Oláh, 1996)

4.3.2. Az erdélyi magyarság természetes szaporulata 1956–1992 között

A nemzetiségek népmozgalmáról a II. világháború óta nem áll rendelkezésünkre hivatalos kimutatás. „A magyarság természetes szaporodására vonatkozóan általában az erdélyi részek átlagmutatóját szokás irányadónak venni, sőt egyes nézetek szerint a romániai magyarság szaporulata egyenesen az országos átlagok értéksávjában mozog”.²¹ Ez utóbbi vélemény képviselői többnyire két, hangsúlyozottan magyar többségű székelyföldi megye (Hargita és Kovászna) természetes szaporulatának országos átlag feletti, illetőleg a szép számban magyarok által is lakott Maros és Szatmár megyék országos középmezőnyben szóródó értékeire alapoznak.

Az etnikailag is színezett egyenlőtlen gyarapodás különbségeit országosan nivelláló, egyoldalú és túlzó általánosításokat azonban illuzórikusnak kell tekintenünk, hiszen Erdélyben a természetes szaporodás aránya a század eleje óta kimutathatóan mindig alacsonyabb volt, mint a Regátban. A románság és a magyarság természetes népmozgalmi arányszámainak erdélyi szintű egybemosása már kevésbé kifogásolható, mivel azok, az itteni részek összesített eredményeit tekintve, a két világháború között még valóban nagyjából azonosak voltak. Néhány töredékesen közzétett nemzetiségi részadat alapján azonban a románság javára bekövetkezett eltolódások lehetőségével Erdélyben is számolni kell. 1966-ban például a születési arányszám országosan 14,3, Erdélyben 13,9, míg a magyar nők élveszüléseinek számaránya itt is, ott is csupán 12,8 ezrelék volt. Ugyanez az érték a románok esetében (a hivatalosan mindmáig egyetlenként közölt 1965-ös adatokat az 1966. évi népszámlálási eredményekre vetítve) mind az ország területének egészén, mind pedig Erdélyben 14,7–14,8 ezrelék körül mozgott. Hasonló tendencia feltételezhető 1966–1977 között, amikor a nyers élveszületési arányszám a magyar családokban évi átlagban 1,4 ezrelék volt az országos 20,8 és az erdélyi 19,4 ezrelékes értékkel szemben. (Varga, 1998)

Mint arra Semlyén István több alkalommal rámutatott, népesedési szempontból két részre lehetne osztani az országot: az alacsonyabb termékenységgű délnyugati-déli és a legutóbbi időkig hagyományosan gyarapodó keleti-északkeleti övezetre. (Ez az övezet

²¹ Varg E. Árpád: Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. 1998 Budapest, 241. oldal.

Máramaros, Szatmár, Beszterce-Naszód, Hargita és Kovászna megyékre, ezen felül Moldvára és a vele határos Tulcea megyére, erdélyi viszonylatban tehát 60 százalékban román lakosságú, összességében pedig döntően Kárpátokon túli régiókra terjed ki.) Demográfiai szempontból az egész ország ez utóbbi – keleti – országrész népességfőlőslegéből él. A népességi tartálékokat számba véve, területi eloszlásukat feltérképezve belátható, hogy a hagyományosan városlakó magyarság természetes gyarapodásának csökkenését csak kis mértékben ellentételezhette a városok szűkebb vonzáskörzetéből történő beköltözés, illetőleg a földrajzi távolság növekedésével arányosan gyérülő székelyföldi „kirajzás”. Ezzel szemben az újonnan és gyorsan városiasodó románságnál – még az egyébként alacsony reprodukciós mutatókkal jellemezhető Dél-Erdélyben is – jó ideig a tömegesen (s köztük szép számban a Regátból) beköltöztek magasabb termékenysége dominált. Ettől az átmeneti népesedési előnytől „a nagyobb városokban élő magyarság a régebbi urbanizáltság, a magyar beköltözők csekélyebb száma és ezeknek a városi magyar etnoszba való gyorsabb integrációja miatt elesett”.

9. táblázat: A természetes szaporulat Erdélyben, 1956–1991

Időszak	Abszolút számban (ezer fő)	A gyarapodás évi átlagos üteme (ezrelék)	A magyarság feltételezett természetes szaporulata (ezer fő)	
			Nemzetiség	Anyanyelv
1956–1965	481,5	7,5	105,0	110,0
1966–1976	715,4	9,1	155,0	160,0
1977–1985	374,4	5,7	75,0	80,0
1985–1991	181,8	3,6	25,0	30,0
1956–1991	1753,1	7,0	360,0	380,0

Forrás: Varga, 1998

A természetes szaporulat Erdélyben 1956-tól követhető folyamatosan nyomon: az idevonatkozó források 1956–1966 között 7,7, 1966–1977 között 10,7, 1977–1985 között 5 százalékos gyarapodást regisztrálnak. Ez az egyes időszakok végeredményeinek középarányosához viszonyítva évi átlagban 7,5, 9,1, illetve 5,7 ezreléknek felel meg. 1989-ben ez az érték már csupán 4,2 ezrelék volt, 1991-ben pedig az előzőnek a felét sem

érte el. Az erdélyi magyarság gyarapodása az előbbieket szerint (hipotetikusán 1 ezrelékkal csökkentett arányszámokkal), a nemzetiségi és anyanyelvi értékeket egyaránt továbbgörgetve 1956–1966 között 105–110 ezer, 1966–1977 között 155–160 ezer, 1977–1985 között 75–80 ezer, a továbbiakban még mintegy 25–30 ezer, összesen 360–380 ezer főnyire becsülhető. (Ugyanezek a számok az átlagmutató 1 ezrelékes csökkentése nélkül 435–450 ezer körül alakulnának.)

A magyar nemzetiségű lakosok lélekszáma Erdélyben 1956-ban 1 millió 558 ezer volt, a magyar anyanyelvűeké pedig 1 millió 616 ezer. Az erdélyi magyarok számának tehát – optimális körülmények között – az 1992. évi népszámlálás időpontjában a nemzetiségi ismérv alapján el kellett volna érnie az 1 millió 920 ezret, anyanyelv szerint pedig a kétmilliót. (*Varga, 1998*)

4.3.3. Az elvándorlás – szociológus szemmel

Nagyon drámai a tömeges méretű kivándorlás folytán elszenvedett veszteség. Ez elsősorban az elmúlt közel fél évszázad fejleménye. A tömegével elmenők között elsőként említhetjük azokat az illegálisan nyugatra távozókat, akik 1985 júniusától 1986. október 28-áig, az egész világra érvényes román útlevéllel kezükben, a magyar határőrség által nem akadályozva Ausztria érintésével hagyták el szülőhazájukat. Korabeli hivatalos osztrák adatok szerint 2.329 romániai állampolgár élt ezzel a lehetőséggel, más forrás 16.000 embert említ, akiknek 75 százaléka erdélyi magyar volt. 1987 nyarán néhány hónapig sokan a jugoszláv–magyar határon át próbálkoztak hasonló módon.

Az országot hivatalos úton elhagyni szándékozók többsége a magyarországi letelepedést célozta meg. Jóllehet a hetvenes-nyolcvanas évek emigrációja még korántsem volt tömeges, a magyar kormányzóvivő által kiszivárogtatott adatokból következtetve már 1987 végén 14.000-re becsülhettük a Romániából Magyarországra települtek, illetve áttelepedési kérelemmel jelentkezők számát. A kivándorlás ütemének felgyorsulását jelzi, hogy az 1980–1989 között áttelepült 22.500 személy közül 18.000-en az utolsó két esztendőben érkeztek Magyarországra. Román belügyi közlés szerint 1990–1991 folyamán további 18.534 magyar nemzetiségű távozott hivatalosan az országból. E részleges adatok ismeretében hihetőnek tűnik a bukaresti népszámlálási bizottság főigazgatójának – ugyancsak a román Belügyminisztérium információira alapozott – állítása, mely szerint tizenöt év alatt több mint 60.000 magyar hagyta el véglegesen Romániát. E tájékoztatás a népszámlálás előzetes adatait ismertető sajtóértekezleten az

MTI tudósítójának kérdésére hangzott el, kiegészülve azzal, hogy a valós szám ennél feltehetően jóval nagyobb; magyarországi források például legalább 120.000 áttelepült romániai magyar állampolgárról tesznek említést. Ez a köztudatban is meggyökeresedett szám azokra a – meglehetősen bizonytalan – becslésekre utal, melyek (esetenként többszöri átfedéssel) a kivándoroltak mellett a végleges letelepedés szándékával, menekültként, illetve menedékesként (menekült státusért folyamodóként) vagy pedig csupán ideiglenesen, például vendégmunkásként vagy turistaként, de nem turistacéllal Magyarországon tartózkodókat is magukban foglalják. Annyi bizonyosan tudható, hogy a BM Menekültügyi Hivatalának nyilvántartása szerint 1988–1991 között a hivatal helyi szervei és befogadó állomásai 51.682 Romániából érkezettet regisztráltak. Legalább háromnegyedük magyar nemzetiségű volt. A hivatal vezetője egy interjúban arról tájékoztatót, hogy 1990. május közepéig 60–70 ezer – 75–80 százalékban magyar nemzetiségű – romániai menekült lépte át Magyarország határait, és nagy részük azóta már letelepedett.

Ugyancsak magyarországi (az ORFK-tól származó) információ szerint több mint 70.000 legális bevándorló él Magyarországon; döntő többségükben magyar nemzetiségűek, és nagyjából Romániából érkeztek. Emellett – 1991. III. negyedév végi adat szerint – 25.580 román állampolgár kapott munkavállalói engedélyt Magyarországon. Tegyük hozzá, hogy becslések szerint ekkor az illegálisan Magyarországon tartózkodók száma legalább duplája volt a legálisan ott tartózkodókéknak. A közvélekedést neves személyiségek megnyilatkozásai is alakítják. Kreczinger István, az Erdélyi Világszövetség Magyarországi Szervezetének elnöke egy beszélgetés során 100–120 ezerre teszi az 1988 óta áttelepültek számát. Tőkés László szerint a '89-es változások óta mintegy 100.000 magyar „hagyta el sietve” Romániát. Sütő András pontos ismeretek hiányában nem hivatkozik konkrét szám adatokra – hangsúlyozza ugyanakkor, hogy súlyos mulasztásnak tartja az elmenők számbavételének elmaradását –, de megkockáztatja, hogy a romániai rendszerváltás utáni kivándorlás minden eddigi menekülésnél nagyobb méretű. (Varga, 1998)

Ide vesszük azokat is, akik a határok megnyitásával, az ellenőrizhetetlen migráció konjunktúráját kihasználva huzamosabb időre, de a végleges elmenetel szándéka nélkül távoztak Romániából. Számuk – a népszámlálás végeredményét, a központi lakosság-nyilvántartást és a hivatalos kivándorlási statisztikát egybevetve – országosan legalább negyedmillióra becsülhető. Az ily módon idegenbe szakadtak – köztük szép számban magyarok – semmiféle nyilvántartásban nem szerepelnek, ám statisztikailag akkor is

hiányoznak, ha jónéhányan csak „ingázókként”, ideiglenes munkavállalás céljából, politikai vagy más okokból voltak távol a népszámlálás időpontjában és maradtak ki – netán számlálóbiztosi „rásegítéssel” – az összeírásból.

„Mindent egybevetve, a ceaușescui diktatúra végjátékának idején kivándoroltak, valamint az ország rendszerváltás utáni politikai és gazdasági közállapotaiból kiábrándultak s életlehetőségeik jobbítását egyelőre külföldön remélők számát 100–150 ezerre, a már korábban (elsősorban Izraelbe, Németországba, Magyarországra) emigráltak, illetőleg az ország távolabbi vidékeire távozottak számát pedig legalább 50.000-re becsülhetjük. Az erdélyi magyarság vándorlási vesztesége tehát három és fél évtized alatt összesen 150–200 ezer főre tehető”.²²

4.4. Migráció – bevándorlás Magyarországra

4.4.1. Migráció mint döntési folyamat

Egy migrációs folyamat az idők során különböző fázisokon megy keresztül, kiváltó okaiban, mozgatórugóiban eltolódások figyelhetők meg, minek következtében magyarázatában is különböző oki modellek érvényesülnek. A már negyed évszázada elindult és azóta folyamatosan zajló magyarországi bevándorlás is – a kibocsátó társadalmakban időközben végbement változások, valamint a folyamat beérése következtében – számos átalakuláson ment keresztül. Az ezredforduló bevándorlói sok szempontból – nemcsak összetételüket, de motivációs hátterüket illetően is – különböznek az első hullámokban (1988–1990 között) érkezőktől. A politikai fordulatok után a határok szabadabb átjárhatósága és a migrációs csatornák kibővülése következtében megváltozott a migráció jellege. A korábbi egyirányú folyamat visszafordíthatóvá vált (megkönnyítve sok esetben a migrációs döntést), és fokozatosan átalakult a migráció különböző formáinak – vendégmunka, áttelepülés – megítélése, elfogadottsága is a kibocsátó társadalmakban. Ugyanakkor a már letelepedettek számának növekedésével a migráció újabb – kapcsolathálózati hatásokban gyökerező – húzóerői is kibontakoztak. (Gödri, 2005)

„A migrációs döntéseket többnyire (ha nem tömeges menekülésről van szó) személyes élethelyzetek, az egyén vagy a háztartás szintjén megfogalmazódó motiváció határozzák meg (amelyeket nem mindig könnyű utólag pontosan rekonstruálni), ugyanakkor ezek a mikroszintű döntések a helyi társadalmi-gazdasági viszonyokba

²² Varga E. Árpád: Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. 1998 Budapest, 247. oldal.

ágyazódnak, így valamennyi migrációs esemény mögött megtalálhatók az adott kibocsátó országra jellemző – a társadalmi, politikai és gazdasági kontextus által meghatározott – általános okok is”.²³ Ennek következtében egy migrációs folyamat megértéséhez a társadalom (közösség) és az egyén szintjén ható tényezőket egyaránt figyelembe kell venni. Csupán a különböző szinteken (egyén, háztartás, mikroközösségek, társadalom) együttesen vizsgált okság vezet el a migrációt elindító, illetve fenntartó mechanizmusok megértéséhez. A makrószintű megközelítés a strukturális okok elemzésével, a mikroszintű pedig az egyéni döntések megértésével próbál közelebb kerülni a jelenség magyarázatához. Az előbbi a makroindikátorok széles skáláját veszi figyelembe (az alkalmazott elméleti modelltől függően): az országok közötti bérarányok, munkanélküliségi ráták, munkaerőpiaci viszonyok, valamint egyéb gazdasági jellemzők különbségeit, továbbá a kibocsátó társadalom referenciaközösségén belüli jövedelem-egyenlőtlenségeket. De nemcsak a gazdasági jellegű strukturális tényezők hatása érvényesül, hanem az érintett országok politikai, társadalmi és demográfiai struktúrái is kifejtik hatásukat. Egy adott migrációs rendszeren belül ugyanakkor a küldő és a fogadó országok közötti történelmi, kulturális, kereskedelmi, valamint közlekedési és távközlési kapcsolatok is fontos szerepet játszanak.

Az egyén szintjén létrejövő migrációs döntésekre összpontosító megközelítések az egyéni életút végigkövetésével, az egyéni célok, motivációk, törekvések feltárásával igyekeznek választ találni a migrációs okokra. Ugyanakkor az egyén szociális körülményeinek, valamint humántőke-jellemzőinek szerepét is hangsúlyozzák. Ezeknek a vizsgálata nyújt ugyanis magyarázatot a migrációs folyamatokban érvényesülő szelekcióra, arra, hogy ugyanazon makrostrukturális tényezők hatására miért választják egyesek a migrációt, mások pedig az otthonmaradást. (Gödrí, 2005)

4.4.2. Napjaink migrációja

A négy, Magyarországgal szomszédos kibocsátó országból különböző időben, különböző intenzitással és különböző okok következtében indult meg a kivándorlás Magyarországra. A legtöbb ismerettel a Romániából induló migráció természetéről rendelkeznek, mivel ez volt (és napjainkban is ez) a legnagyobb volumenű és leginkább vizsgált áramlat. Amint egy negyed évszázada az első menekülthullámmal érkezők körében készült kérdőíves vizsgálat eredményei alapján megtudhattuk, a menekülés okai közt mind politikai, mind

²³ Gödrí Irén, Tóth Pál Péter: Bevándorlás és beilleszkedés. 2005 Budapest, 70. oldal.

gazdasági tényezők jelen voltak. Elsősorban a politikai és gazdasági szempontból egyaránt kilátástalan romániai helyzet indított útnak több mint tízezer embert, de fontos szerepet játszottak a döntésekben a magyarokat ért sérelmek, a nemzetiségi megkülönböztetés, zaklatás, továbbá munkahelyi hátrányok és nem utolsósorban a magyarországi magasabb életszínvonal vonzása is. *(Az „Erdély”-vizsgálat zárójelentése, 1989, TÁRKI, Budapest.)*

Bár a motivációk többsége a korábbi diktatórikus romániai rendszerben gyökerezett, az 1989-es fordulatot követően is folytatódott Romániából Magyarországra a bevándorlás, sőt 1990-ben érte el a csúcst (közel 30.000 fő érkezett ebben az évben). Ehhez egyrészt az is hozzájárult, hogy a határok megnyitásával sokak számára a már korábban tervezett lépés megtételére nyílt lehetőség, másrészt pedig az 1990 márciusában zajló marosvásárhelyi eseményeknek és azt követő etnikai feszültségeknek is minden bizonnyal nagy szerepük volt. A Romániából érkező magyar nemzetiségű bevándorlók körében a '90-es évek során készült kismintás, illetve mélyinterjú vizsgálatok rávilágítottak arra, hogy a rendszerváltás után a demokratikus átalakulásba vetett hitet nemsokára felváltotta a csalódottság, a kiábrándultság, ami a migráció továbbgyűrűzését eredményezte. A kisebbségi létből fakadó hátrányok továbbra is megjelentek a motivációk közt, bár kevésbé hangsúlyosan, mint az 1990 előtt érkezőknél. Felerősödtek – vagy legalábbis egyre nyíltabban megfogalmazódtak – viszont a gazdasági motivációk, és a kapcsolathálók – a korábban már áttelepedett családtagok, barátok – hatása is egyre nagyobb szerepet játszott a migrációs döntésekben. Az évezred vége felé a Romániából érkező bevándorlásban újra növekedés tapasztalható, amiben az ottani elhúzódó gazdasági átmenet – és az ebben gyökerező gazdasági, szociális nehézségek – mellett feltehetően a már áttelepültek szívó hatása is tetten érhető. *(Gödri, 2005)*

4.4.3. Az ezredfordulón Magyarországra irányuló migráció sajátos elemei

Amennyiben gazdasági szempontból összevetjük Magyarországot és a vizsgált küldő országokat, megállapítható, hogy míg Magyarország azon posztkommunista országok közé tartozik, amelyek az átalakulást követő évtizedben viszonylag jelentős gazdasági fejlődést értek el, a bevándorlók többségét adó két szomszédos országban – Romániában és Ukrajnában – az egy főre eső GDP-t tekintve az ezredfordulóig alig történt gazdasági javulás. Emellett az évtized első felében rendkívül magas, de napjainkban is a magyarországi fölötti infláció jellemző ezen országokra.

A volt Jugoszlávia esetében a háborús események, az ország széthullása, a gazdasági embargó eredményezett jelentős gazdasági visszaesést, inflációt és munkanélküliséget. Még a GDP és infláció szempontjából legjobb helyzetben lévő Szlovákia is magas munkanélküliségi rátát tudhat magáénak az évezred végén (2000-ben például már 18,6%, szemben a magyarországi 6,4%-kal). Bár Ukrajna esetében a hivatalos statisztikák alacsony munkanélküliséget mutatnak, szakértők véleménye szerint a tényleges munkanélküliség a munkaerő mintegy 50–60%-át érinti. Az átlagos havi bruttó béreket illetően Magyarország szintén megelőzi négy szomszédját. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy az évezred végén a gazdasági helyzet tekintetében jelentős szakadék mutatkozott Magyarország és a négy szomszédos ország között. Joggal feltételezhető, hogy a gazdasági különbségek – illetve a mögöttük meglévő és az egyén szintjén érzékelhető bér- és életszínvonalbeli különbségek, valamint egyes csoportok esetében a munkanélküliség, a szegénység és kilátástalanság – hozzájárultak a korábban elindult migráció fennmaradásához, illetve továbbgyűrűzéséhez.

Azonban arra, hogy csupán az országok közötti gazdasági különbségekkel nem magyarázható a határokat átszelő migráció, R. Münz is felhívta a figyelmet, rámutatva, hogy bizonyos régiókban a számottevő gazdasági és társadalmi különbségek ellenére sem következik be elvándorlás. Másrészt, ha csupán gazdasági motiváció állna a szülőföld elhagyásának szándéka mögött, nagyobb valószínűséggel esne Magyarországnál gazdagabb, sikerebb célországokra a választás – mint ahogyan a vizsgált országok nem magyar nemzetiségű állampolgárai esetében ez jellemző is, Magyarország földrajzi közelsége, könnyebb elérhetősége ellenére. Ugyanakkor: míg az ezredvégi gazdasági hátrányok a vizsgált kibocsátó országok egészét jellemezték, Magyarországra csupán bizonyos – magyarok által lakott –, nem a legelmaradottabb régiókból érkeztek bevándorlók, akik zömében magyar nemzetiségűek voltak. A 2001-ben bevándorló státust szerzők körében csupán 8% volt a nem magyarok aránya. Nyilvánvaló tehát, hogy a migrációs folyamatban az etnikai elem is fontos szerepet játszik.

Az etnicitás szerepe többféle módon megnyilvánul. A történelmi háttér, az azonos nemzetiség és anyanyelv következtében már az első nagyobb volumenű migrációs mozgások megindulása előtt jelentős határokon átnyúló kapcsolathálózat jellemezte – leginkább Erdély esetében – a határon túli magyar közösségek és az anyaország viszonyát. E kapcsolathálóknak fontos szerepük volt a – politikai és gazdasági okok által motivált – migrációs hullámok megindulásában. A migrációs mozgások nyomán – valamint a rendszerváltásokat követő szabadabb utazások következtében is – tovább sűrűsödtek a

kapcsolathálók a környező országokbeli magyar közösségek és Magyarország között (most már az áttelepültek és az otthon maradtak közötti kapcsolatok által is), és ez szerepet játszott a migráció fennmaradásában.

„Magyarország és a határon túli magyarok régiók között a történelmi és kulturális kötődés évtizedek óta az »anyaország« és »határon túli kisebbség« viszonyban fejeződik ki. Az a tény, hogy a határon túli magyar közösségek számára Magyarország az anyaország képét jelenti, a nemzeti kötődés mellett abban is megnyilvánul, hogy számos – gazdasági, kulturális, életmódbeli stb. – vonatkozásban viszonyítási alapként, modellként jelenik meg. Az erdélyi magyarok körében végzett vizsgálatok rámutattak arra, hogy az 1989-es változások után a kapcsolatok megélénkülése és a kapcsolattartási formák és csatornák sokfélesége következtében a Magyarországhoz való egyéni (dőntően személyes vagy családi) igazodási stratégiák előtérbe kerültek, ez pedig gyakran vált a különböző migrációs cselekvések ösztönzőjévé.”²⁴

Összességében tehát az etnicitás mint fontos kapcsolati, kulturális és szimbolikus tőke jelenik meg a vizsgált migrációs folyamatban, és ezáltal migrációt ösztönző, illetve szabályozó szerepe van. Ez a sajátosság nagymértékben meghatározza – a tasztító tényezőktől függetlenül – a célország megválasztását.

Az eddig felsoroltak mellett van még egy fontos – ugyancsak az etnicitáshoz kötődő, illetve a történelmi múltban gyökerező – sajátossága a vizsgált folyamatnak. A környező országokban kisebbségben élő magyarok számára az „összmagyar” nemzetet egy egységes szimbolikus térben elhelyező nemzettudat a „centrum” irányába történő földrajzi elmozdulást sok esetben nem mint tényleges migrációt, hanem elsődlegesen mint a társadalmi mobilitás lehetséges csatornáját jeleníti meg. Ebben az is közrejátszik, hogy a társadalmi mobilitás lehetőségei a kisebbségi magyarok számára a többségi társadalmakon belül – a különböző időszakokban és országokban változó módon – korlátozottak voltak. Ennek köszönhetően az ilyen irányú törekvések könnyen találtak utat maguknak az állampolgárság szerinti ország határain kívül, a nyelvi, kulturális akadályokat nem jelentő anyaországban. Ugyanakkor – és ez megerősíti a fenti jelenséget – a Magyarországra vándorlók többnyire nem tekintik elmozdulásukat tényleges migrációnak, hanem – interjúk tanúsága szerint – a „szülőföldről a hazába” történő áttelepedésként fogalmazzák meg. Mindezek alapján arra a következtetésre jutunk, hogy a magyarországi bevándorlás fő áramát jelentő környező országokból induló migráció, bár országhatárok átlépésével

²⁴ Gödri Irén, Tóth Pál Péter: Bevándorlás és beilleszkedés. 2005 Budapest, 79. oldal – Bíró alapján

valószínűleg meg, sok szempontból különbözik a nemzetközi vándorlás jelenségétől: valahol a belföldi és a nemzetközi migráció között helyezhető el, egy sajátos értelmezési keretben, amely figyelembe veszi a közös történelmi gyökereket, az etnikai identitást, a nyelvi azonosság és kulturális közelség szerepét az egész folyamatban. (Gödri, 2005)

4.5. Erdélyi magyar migráció a statisztikák tükrében

4.5.1. A kommunizmus időszaka a nyolcvanas évek második feléig

Az 1990-t megelőző romániai migrációs rend tekintetében meghatározó összetevőnek tekinthetjük a kommunista hatalom migrációval szemben, migráció kapcsán kialakított viszonyulását. A totalitárius rendszerekre általánosan jellemző módon a migrációt a román kommunista rezsim a rendszert elutasító gesztusnak, azaz implicit politikai tiltakozási formának tekintette. Ez vezetett oda, hogy a kivándorlást és az állampolgárok külföldi kiutazásait (mint a kivándorlásra alkalmat adó helyzetet) eleve korlátozták. Ezen általános logika mentén a kommunizmus alatti román kivándorlási politikákat fokozott restriktív jellemezték. A hivatalosan kitelepedni szándékozókra fárasztó és esetenként megalázó eljárások vártak, az irregulárisan távozókat disszidensekként kezelték, és nem kevés esetben az otthon maradó családtagokat zaklatták, de legalábbis leplezetlen hatósági gyanakvással kezelték. Az átlagos állampolgár útlevelét két évente és kizárólag az egy-két hetesre korlátozott utazás időtartamára kaphatta kézhez. Mindezek ellenére a kommunizmus időszaka alatt a Romániából kiinduló nemzetközi vándormozgalmi folyamatok egyáltalán nem elhanyagolhatók. Mi több, nem egyszerűen csak az irreguláris elmozdulók (disszidensek, külföldön politikai menedékkérelt kérők), hanem a reguláris (vagyis az akkori törvényes keretek és adminisztratív szabályozásnak megfelelően lezajló) nemzetközi migrációs folyamatok keretén belül elmozduló polgárok volumene tekinthető számottevőnek.

1957–1985 között évente átlagban több mint 20.000, a román hatóságok által hivatalosan regisztrált kivándorló hagyta el az országot. Így ebben a periódusban Románia hivatalosan regisztrált migrációs vesztesége (olyan feltételek közepette, hogy a bevándorlás éves szintje alig haladta meg a 100-at) megközelítette a 700.000-et. A restriktív román migrációs politikák célkitűzése ugyanis nem feltétlenül a kivándorlás lehető legalacsonyabb szinten tartása, hanem – a kiadott kitelepedési engedélyek volumenén, illetve az engedélyben részesülő célkategóriák szelektív kiválasztásán keresztül – közvetett állami irányítása lehetett. Feltehető, hogy a háttérben szerepet játszó

megfontolások egyszerre voltak nemzetpolitikai (etnikai homogenizációs törekvések), külpolitikai, illetve anyagi jellegűek. Mindenképpen tény, hogy a kommunizmus időszaka alatt zajlott le először a zsidók, majd a szászok tömeges elvándorlása. (*Horváth István, 2003*)

A befogadást tekintve Nyugat-Európa az ötvenes évek gazdasági konszolidációját követően viszonylag nyitottnak bizonyult, és a kommunista tömbből érkező, menedékjogot kérőkkel és/vagy bevándorolni szándékozókkal szemben általános szabályként a befogadást alkalmazta. Appelyard a nyugati befogadó viszonyulásnak két okára világít rá: (1) a kommunista tömbön belüli általános migrációellenes viszonyulás, a migráció átpolitizáltságának kontextusában Nyugaton általánosan elfogadottá vált, hogy a kommunista tömbből érkezőket nem lehet visszaküldeni, (2) másrészt a kommunista államok nagy többsége által következetesen érvényesített korlátozó migrációs politikákkal kalkulálva a befogadó hatóságok úgy vélték, hogy a kelet-európai migráció volumene nem lesz számottevő. Így a román állampolgárok, akik 1990 előtt valamilyen úton-módon (esetleg irregulárisan) kijutottak Nyugatra, nagy eséllyel pályázhattak a menekült és később a letelepedői státusra. Viszonylag problémamentesen működött a gazdasági betagozódásuk is, másrészt perspektivikusan sem szembesültek közigazgatási, jogi státusbizonytalansággal, ugyanis a bevándorló státus megszerzése, hosszabb távon pedig a honosítás egy viszonylag átlátható, többnyire meglepetésmentes bürokratikus folyamat lépéseiként jelentek meg.

A nyolcvanas évek második feléig ezek tehát a kommunista Románia migrációs rendjének főbb jellemzői:

- 1) A kibocsátói oldalon a nemzetközi migráció fokozott ellenőrzöttsége, bármilyen célú kilépés drasztikus korlátozása, kivétel az etnikai (zsidó és német) kivándorlás.
- 2) A befogadói oldalon: a romániai (általában a Kelet-Európából érkező) menedékjogért folyamodók irányában tapasztalható befogadókészség. Ennek tudható be, hogy azok számára, akik sikeresen léptek ki, a migrációs folyamat végcélja egyértelműen és visszafordíthatatlanul a letelepedés volt.

Ennek a migrációs rendnek van néhány, a statisztikai regisztráció, illetve a demográfiai számítások szempontjából jelentősnek mondható előnye. Egyrészt nagyon kevés típusú és nagyrészt ellenőrzött, tehát statisztikailag is regisztrált elmozdulási formával számolunk. Ez azt jelenti, hogy a román kilépési statisztikák, bár messzemenően nem egzaktak, valamely mértékben megbízható támpontot szolgáltatnak a migráció

volumenének becslését és a migrációs folyamatok dinamikájának időbeni alakulását illetően. Így jelentősebb fenntartások nélkül használható az 1989 után közreadott, a szocializmus periódusára vonatkozó román kivándorlási statisztika. Ezek másik nagy előnye az, hogy a kivándorlók nemzetiségi hovatartozását is regisztrálták, és a kivándorló népesség nemzetiségi összetételét is nyilvánosságra hozták.

Másrészt ebben a migrációs rendben az elmozdulások egyirányúak és véglegesek voltak. A migráció (kivéve az állam által ellenőrzött munkaerő-áramlási folyamatokat) az esetek többségében végleges áttepedést, kizárólagosan egyirányú elmozdulást jelentett, a visszatérés már csak a teljes vagy részleges jogfennhatóság-váltást követően, más ország állampolgáraként volt elképzelhető. Nem volt jellemző a végleges vagy ideiglenes visszavándorlás, így nem kell tekintetbe vennünk olyan, a demográfiai számítások szempontjából nehezen értelmezhető helyzeteket, mint a kétlakiság, illetve a permanens vagy folyamatos migráció. (Horváth István, 2003)

10. táblázat: A kitelepedő magyar nemzetiségű román állampolgárok és a Magyarországra kitelepedő román állampolgárok számának alakulása 1985–2000 között

Év	N1 – a magyar nemzetiségű kitelepedők	N2 – Magyarországra kitelepedő román állampolgárok száma	N1–N2
1985	2432	762	–1670
1986	4144	1184	–2960
1987	3845	1262	–2583
1988	11728	10529	–1199
1989	10099	11163	1064
1990	11040	10636	–404
1991	7494	4427	–3067
1992	3523	4726	1203
1993	3206	3674	468
1994	2509	1779	–730
1995	3608	2509	–1099
1996	2105	1485	–620
1997	1459	1244	–215
1998	1217	1306	89
1999	696	774	78
2000	788	881	93

Forrás: INS 2001

4.5.2. A migrációs rend átalakulása: a nyolcvanas évtized második fele, a kilencvenes évek eleje

A nyolcvanas évek második felében jelentős mértékben növekedni kezdett mind a reguláris (kitelepedés), mind az irreguláris („disszidálás”) jellegű kivándorlás, ami a fentebbiekben leírt migrációs rend jelentős mértékű átalakulását jelzi. A Romániából kiinduló reguláris kivándorlást illetően megjegyzendő, hogy nemcsak az eltávozó népesség volumene, hanem annak etnikai szerkezete is átalakulóban volt: a kivándorló németek száma konstans maradt, arányuk azonban csökkent, a román nemzetiségű kitelepedők száma és aránya fokozatosan és mérsékelten, míg a magyaroké ugrásszerűen nőtt.

Közben egy jelentős regionális átalakulási folyamat játszódott le, amely ugyancsak meghatározó volt a Romániából kiinduló migrációs folyamatokat illetően. Az átalakulás Magyarország helyzetének megváltozását eredményezte a nemzetközi migrációs rendben belül: először migrációs tranzit-, majd a migrációt befogadó ország lett. Magyarország hozzávetőleg 1985-től kezdődően számítható migrációs tranzitországnak, amikortól a magyar határőrség, az addigi gyakorlattól eltérően, már nem tartóztatta fel azokat a román állampolgárokat, akik Ausztriába vagy más nyugati országba igyekeztek. Az így keletkezett „résen” keresztül egyre nagyobb számban „szivárogtak” ki a román állampolgárok, ennek következményeként 1987-re érzékelhetően megváltozik a Romániából érkező menekültekkel szembeni nyugati magatartás. Formálisan nem adják fel a menekültekkel szembeni befogadásra orientált politikát, hanem a potenciális menedékjogért folyamodók bejutását próbálják megakadályozni, korlátozni. Ebben a kontextusban alakult át Magyarország először egyfajta migrációs ütközőzónává, majd a Romániából kiinduló menekülthullám befogadóországává. *(Horváth István, 2003)*

Magyarország migrációs tamponzónává történő átalakulása egyértelműen a Nyugat vacilláló magatartásának tudható be. A magyar–osztrák határt sikertelenül átlépni megkísérlő román állampolgárok jelentős része újra próbálkozott. A többszöri próbálkozók közül kerültek ki azok, akik a magyar hatóságok viszonylag toleráns viselkedésétől bátorítva kockáztatták, hogy a törvényes tartózkodási időn túl, idegenrendészeti szempontból illegálisan tartózkodjanak Magyarországon. Az a tény, hogy ezen személyek ellen nem foganatosítottak hatósági intézkedéseket, nem toloncolták őket vissza Romániába, bátorítóan hatott, ami az érkezők számának további növekedését

eredményezte. Így 1987 végére a törvényes jogcím nélkül Magyarországon tartózkodó román állampolgárok számát már 5–6 ezerre becsülték. Természetesen az *ütközönában* maradó román állampolgárok között a magyar nemzetiségűek száma jóval nagyobb volt a román nemzetiségűekénél, ők ugyanis ismerték a nyelvet, az alternatív (és az egyre inkább, a megtűrt nyilvánosság részeként elfogadott) közvélemény pártfogolta, illetve elég sokan számíthattak a rokonok, barátok támogatására is.

1988 elején a magyar hatóságok hivatalosan is állást foglaltak, nyilvánosan beismerték, hogy sajátos migrációs és idegenrendészeti problémával szembesülnek, amelyet először politikailag, később jogilag és közigazgatásilag (humanitáriusan, politikailag és etnikailag motivált) menekültkérdésként határoztak meg. Gyorsan és hatékonyan hozták meg mindazokat az intézkedéseket, amelyek a probléma jogi, közigazgatási és szociális vonzatait próbálták kezelni, így alakult át Magyarország a romániai irreguláris migráció egyik kiemelt befogadóországává. 1988 során a Romániából távozók számára megszűnt a tartózkodás jogállásának bizonytalansága, ami a legálisan és illegálisan (a zöld határon, útlevél nélkül) érkezők számának jelentős növekedéséhez vezetett. Az újonnan érkezők migrációs tervei is jelentősen módosultak, egyre kevesebben tekintették átmenetinek magyarországi tartózkodásukat, a növekvő számban érkező (zömében magyar nemzetiségű) román állampolgárok nagy többségének végcélja már a magyarországi áttelepedés volt. Az érkezők aktív jogi segítséget és anyagi támogatást kaptak a kormánytól, illetve más társadalmi szervezetektől, általában kedvező fogadtatásban részesültek a társadalom részéről. Olyannyira, hogy Portes és Böröcz a romániai magyar menekültek magyarországi fogadtatását az állami és a társadalmi segítőkészségnek, illetve az előnyös beilleszkedésnek egyik, messzemenően pozitív példájaként idézi. (*Horváth István, 2003*)

A létező szocializmus végjátékára általában jellemző az európai, kelet–nyugat irányú migráció rendjének felbomlása, ennek, Románia vonatkozásában, a nyolcvanas évek második felében látványos jelei voltak. Az átalakulás meghatározó mozzanata a nyugati befogadókészség visszafogása, illetve Magyarországnak a nemzetközi migrációs rendszerben betöltött szerepváltása volt. Ennek betudhatóan a létező szocializmus végén felerősödő romániai kivándorlási folyamatok számára Magyarország új befogadóországgként konstituálódott, amely egyrészt az ide irányuló migráció jelentős mértékű etnicizálódásával, másrészt felerősödésével járt. Az ebben a kontextusban körvonalazódott menekülési és vándorlási hullám 1989 után is folytatódott. A

megváltozott romániai politikai kontextus és a román útlevélrendszer liberalizálása a kivándorlás növekedését okozták, így, legalábbis 1990-ben, a Magyarországon menedékjogot kérő, illetve az oda kitelepedő román állampolgárok száma nem csökkent. A csökkenés csak 1991-ben következett be, ami nem feltétlenül a kibocsátó, hanem a befogadó közegben bekövetkezett változásoknak tudható be. Egyrészt a Magyarországon elkezdődött gazdasági reformok kontextusában számottevően növekedett a munkanélküliség, így jelentősen szűkültek az újonnan érkezők munkaerőpiaci integrációs lehetőségei.

A megszorító intézkedések legfontosabb hatásaként az 1987-től beinduló, Magyarország irányú áttelepedést megcélzó vándorlási hullám egyfajta megtörése következett be. Egyrészt radikálisan csökkent a Magyarországon menedékjogot kérő román állampolgárok száma, másrészt 1991 során, de főleg az azt követő évben jelentős mértékben csökkent a Magyarországra bevándorló román állampolgárok száma.

Tehát a különböző, a migrációra vonatkozó számadatok dinamikájára, illetve a hatósági viszonyulás megváltozására vonatkozó információk alapján határozottan kijelenthető, hogy az 1991-es év a fordulat éve volt, így megalapozottan mondhatjuk, hogy az 1987-ben elindult menekülési hullám ebben az évben záródott le. Ugyanakkor véglegesen lezártnak tekinthető a kommunizmusra jellemző migrációs rend egyik legfőbb jellemzője: a migrációs folyamat végcéljának és irányának merev meghatározottsága. *(Horváth István, 2003)*

4.5.3. 1992–2001, a migráció változó jellege és dinamikája

1989-et követően fokozatosan átrendeződtek a Romániából kiinduló nemzetközi vándormozgalmak, ami az elmozdulási logikák és a migrációs gyakorlatok pluralizálódását vonta maga után. A legfontosabb változást az új román hatóságoknak a migráció kapcsán kialakult politikailag semleges viszonyulása jelentette. A migráció teljes mértékben elvesztette a kommunista rezsim által neki tulajdonított negatív politikai jelentéstartalmat. A kormányzat teljes mértékben liberalizálta az útlevélrendszert, és gyakorlatilag sohasem vezetett be olyan korlátozó jellegű intézkedéseket, amelyek a román állampolgárok kilépését jelentős mértékben akadályozták volna. Mindez a Romániából kiinduló migráció nagymértékű fellendüléséhez és dinamikus alakuló jellegéhez vezetett.

11. táblázat: A regulárisan kivándorló román állampolgárok számának alakulása nemzetiségi felbontásban (1990–2000)

Év	Összesen	Román	Német	Magyar	Zsidó	Más
1990	96929	23888	60072	11040	745	1184
1991	44160	19307	15567	7494	516	1276
1992	31152	18104	8852	3523	224	449
1993	18446	8814	5945	3206	221	260
1994	17146	10146	4065	2509	177	249
1995	25675	18706	2906	3608	131	324
1996	21526	16767	2315	2105	191	148
1997	19945	16883	1273	1459	136	194
1998	17536	15202	775	1217	198	144
1999	12594	11283	390	696	111	114
2000	14753	13438	374	788	66	87

Forrás: INS 2001

A kilencvenes évek elejének meghatározó migrációs folyamata az ún. menekült státusra aspirálók migrációja volt. A visszafogott és egyre tartózkodóbb, de még működő nyugati befogadókészség kontextusában román állampolgárok tömegei árasztották el a nyugati országokat, és menekültekként próbáltak megkapaszkodni, valamilyen legális státusra szert tenni. 1990–1993 között a fejlett (nyugati) államokban több mint 300.000, román állampolgár által benyújtott menedékjogi kérelmet regisztráltak. Igaz, ez nem tükrözi a migránsok számát, hisz a kilencvenes évek eleji román migráció egyik sajátossága éppen az volt, hogy kihasználták a nyugat-európai menekültjog és intézményrendszer hiányosságait, kiaknázták egy ország által a menekülteknek juttatott erőforrásokat, majd továbbálltak. (Horváth István, 2003)

Mindenképpen tény, hogy a kommunizmus bukását követően, a kilencvenes évek elején jelentős mértékű volt a román állampolgárok Nyugat felé történő kirajzása, ami a migrációs folyamatok további dinamikáját eredményezte. A kilencvenes évek elején kirajzó román állampolgárok egyfajta „hídfő” szerepét töltötték be, megalapozva különböző migrációs hálózatok kialakulását, és folyamatosan fenntartva a Romániából kiinduló migrációt. 2000-től kezdődően, uniós nyomásra, maga a román állam lépett fel a munkaerő-áramlás szervezőjeként, a spontán munkaerő-áramlás és migráció hálózataival párhuzamosan próbál kialakítani egy szervezett és az állam által részben ellenőrzött munkaerő-áramlási intézményrendszert.

A migrációhoz való viszonyulás a befogadói oldalon is depolitizálódott és deideologizálódott. 1990-től kezdődően a nyugati államok hatásai (és a közvélemény

is) a román állampolgárságú migránsokat fokozatosan „átminősítik” politikai kényszer-migránsokból gazdasági motivációjú migránsokká. Ez a belépési lehetőségek jelentős korlátozásával járt: a nyugat-európai államok többsége vízumkötelezettséget vezetett be a román állampolgárokkal szemben, illetve más restriktív intézkedésekkel próbálta megfékezni, kordában tartani a Romániából kiinduló migrációt. Így a belépés nehézkessé, a tartózkodás problematikussá vált, egyre több román állampolgár vállalta az irreguláris státussal járó kockázatokat.

Mindennek lényeges következménye, hogy a kilencvenes évek során teljességgel megszűnt az 1989 előtti legális és intézményes kontextus, amely lehetővé tette azt a migráns karriert, amely során a bevándorló számára a hosszú távú társadalmi és jogi betagozódás (az integráció és a honosítás) a migráns karrierjének legfontosabb hosszú távú stratégikus célkitűzéseiként jelentek meg. Ebben a megváltozott helyzetben a migráció már nem föltétlenül jelent törést az egyéni biográfiák szintjén, nem az életút fordulópontjaként (új társadalmi kapcsolatrendszer kiépítéseként, a régi leépüléseként) jelenik meg, hanem sok esetben pusztán olyan gazdasági stratégiaként (munkamigrációként), amely nem föltétlenül jár a származási közösségből való kiszakadással, de a befogadó közösségbe való átfogó integrációval sem. Ezen, Közép-Kelet-Európa kontextusában viszonylag gyakori migrációs folyamatot nevezi Massey és Taylor bevégzetlen migrációnak („incomplete migration”).

A bevégzetlen migráns jellemzői: (1) „lebegő” társadalmi státus, hajlékony munkaerőpiaci helyzet a kibocsátó régióban; (2) a célországban az alkalmazotti és a jogi státus irregularitása és (3) gyakori és szoros kapcsolatok fenntartása a kibocsátó társadalomban.

Mindezen folyamatok érvényesültek az erdélyi magyarok Magyarország irányú migrációja esetében is. Amint már említettük, 1991-től kezdődően jelentősen megváltozott Magyarországnak mint befogadóországnak a viszonyulása az erdélyi magyar migráció kapcsán: egyrészt korlátozták a belépést, másrészt vége szakadt az érkezők közvetlen támogatási gyakorlatának. Ebben a kontextusban jelentős mértékben csökkent a bevándorlóként regisztráltak száma, azoké, akiknek primer motivációja az áttelepedés. Természetesen ez nem általában az áramlási folyamatok visszafogását, sokkal inkább újabb formák kialakulását jelentette. A kilencvenes évek során folyamatos volt az Erdély és Magyarország közötti munkaerő-áramlás, amelynek szerveződésében fontos szerepet játszott a megelőző periódus masszív magyar kitelepedése, számos esetben ezek töltötték be azt a hídfői szerepet, amely megkönnyítette a munkaerő-áramlási hálózatok

kialakulását és konszolidációját. Természetesen ez a fajta áramlás nagymértékben ellenőrizetlen és irreguláris volt, ugyanis a befogadó közeg többnyire a magyarországi fekete-munkaerőpiac volt. A munkavégzés mellett jelentősnek mondható az erdélyi magyarok Magyarország irányú tanulmányi célú migrációja is. (Horváth István, 2003)

4.5.4. Adatforrások és a migrációs veszteség becslése kapcsán felmerülő problémák

A román kivándorlási politika megváltozása meghatározóan hatott a Romániából kiinduló vándormozgalmak statisztikai regisztrációjára. Az 1989-es fordulatot (a korlátozó-ellenőrző politikáról a megengedő, a szabályozást legfennebb mimelő politikára történő áttérést) követően a kitelepedők regisztrációja teljesen esetlegessé vált, a nyilvánosságra hozott számsorok teljes értékben hasznavehetetlenek. A magyar nemzetiségűek Magyarország irányú migrációját illetően a befogadó ország idegenrendészeti, illetve migrációs nyilvántartásai sokkal inkább hasznavehetőbbek. A KSH évi rendszerességgel közölte a Magyarországra bevándorló külföldi állampolgárok számát, ezen populáció különböző változók szerinti összetételét (beleértve az állampolgárságot is). Ám ezzel a számsorral sem lehet kritikátlanul dolgozni, erre sem építhető a romániai magyarság migrációs veszteségének hozzávetőleges becslése.

Az csak a legkisebb gond, hogy a bevándorlási statisztikák nem közlik a bevándorló népesség nemzetiiségi összetételét, ugyanis a hivatalosnak számító becslések szerint a Magyarországra érkező, román állampolgárságú bevándorlók 90–95%-a magyar nemzetiségű volt, ebből kiindulva lehet átszámolni minden statisztikai adatot, amely a román állampolgárokra vonatkozik. Sokkal meghatározóbb problémával szembesülünk, amennyiben a bevándorlási statisztikák felépítési logikáját tekintjük, ugyanis Magyarországon a bevándorlási statisztikák az idegenrendészetileg lényegesnek tartott eseményeket és nem az egyes személyek migrációját regisztrálják. Márpedig, tekintettel a vándormozgalmi folyamatok 1989 után megnyilvánuló sajátosságaira, egyáltalán nem kizárt, hogy egy személy migrációs karrierje során többször regisztráltatja magát olyan idegenrendészetileg releváns kategóriában, amely statisztikailag bevándorlónak minősül.

Tehát a Magyarországra bevándorló állampolgárokra vonatkozó idősoros statisztika a kibocsátott idegenrendészeti jogosítványok és (tekintettel arra, hogy hosszabb időtávon egy személy tényleges migrációs karrierje során többször és több

ilyen kategóriába regisztráltathatja magát) nem a Magyarországra ténylegesen bevándorló személyek számának alakulását tükrözi. Így a magyarországi bevándorlás statisztikái sem oldják meg a számítási problémákat, egyrészt mivel bizonyos típusú idegenrendészeti események gyakoriságát regisztrálják, így nem elkerülhető a többes regisztráció. Csak bizonyos típusú, a státusukat regularizáló migránsok esetét regisztrálják, illetve hiányoznak az adatok a visszatérő migránsokról. Arról nem is beszélve, hogy a migrációt regisztráló kategóriák képtelenek visszaadni az életmódok azon sajátosságát, amelyet egyszerűbb kifejezéssel kétlakiságnak, igényesebb terminussal transznacionális migrációnak neveznénk.

Vagyis a rendelkezésre álló statisztikák a statikus, az egy stabil lakhellyel és a migrációt radikális társadalmi tagságváltásként értelmező migránsokkal számolnak, amikor a valóságban egy mozgásban lévő tömeggel állunk szemben. Így a demográfiai számítások szempontjából az egyik legzavaróbb problémát ezek a *mozgásban lévő tömegek*, migrációjukat „be nem fejezett” migránsok vagy hosszú távú bevándorlók jelentik. Ugyanis ezek helyzete – legalábbis egyes demográfiai számítási logikán belül, (az egyszerű mérlegmódszer, amely kivándorlókkal és bevándorlókkal, illetve a kettő különbözetével számol) – egyszerűen nem értelmezhető. Éppen ezért ezt a kategóriát számításainkban latens kivándoroltként kezeljük, olyan személyként, aki a konvencionális statisztikai regisztráció logikája szerint nem került be a kivándorlók közé (hisz nem olyan idegenrendészeti kategóriába regisztrált, amely ezt egyértelműen tükrözné), de életvitele alapján nem zárható ki a származási társadalmától huzamosabb és pontosan nem meghatározott időre való távolmaradása. (Horváth István, 2003)

4.5.5. A migrációnak betudható népességveszteség 1987–1991 között

A migrációnak betudható népességveszteségben először a Magyarországra távozottak volumenét próbálom megbecsülni. Külön a kitelepedőket és külön az ún. latens migránsokét, majd a más országokba emigrált magyar nemzetiségű román állampolgárok számáról próbálok hozzávetőleges képet alkotni.

A nyolcvanas évek utolsó éveiben körvonalazódott menekült- és kivándorlási hullám során elmozdult személyek számáról viszonylag nehéz pontos képet alkotni. Egyrészt a román statisztikai nyilvántartás már nem regisztrálta a kilépők nagyobbik részét, hisz nem egy személy turistaként, illetve illegális határátlépőként hagyta el az országot. Másrészt Magyarország ebben a periódusban változtatta meg azt az

idegenrendészeti gyakorlatot, miszerint a bevándorlási kérelmet az illetékes magyar külképviseleti szervnél lehetett benyújtani. Ekkortól lehetővé vált a Magyarországon való kérelmezés, ami a migrációs folyamatok romániai regisztrációjának esélyeit tovább csökkentette.

Ilyen körülmények között 1985-től 1991-ig mindössze 39.963 Romániából Magyarországra kitelepedett román állampolgárt, illetve 50.782 Romániából kitelepedő magyar nemzetiségű román állampolgárt regisztráltak a román hatóságok. Elmondható az is, hogy erre a periódusra vonatkozóan a magyar statisztikai források sem adnak egyértelműen pontos képet, hisz a KSH különböző években kiadott évkönyvei (amint az a táblázatban is látható) is eltérő adatokat közölnek a bevándorlók számát illetően.

12. táblázat: A Magyarországra bevándorlók és köztük a román állampolgárok számának alakulása 1985–2000 között

	A közölt legalacsonyabb érték		A közölt legmagasabb érték	
	Összesen bevándorló	Romániából bevándorló	Összesen bevándorló	Romániából bevándorló
1985–1989	86.284	52.227	86.284	52.227
1990	32.679	25.267	37.242	29.617
1991	22.194	11.018	22.974	10.940
1992	15.032	6.587	15.032	6.587
1993	15.901	5.991	15.901	5.991
1994	15.254	5.483	15.254	5.483
1995	14.008	5.101	15.010	5.685
1996	13.734	4.161	14.503	4.888
1997	9.397	3.285	14.311	4.629
1998	16.052	5.504	16.649	6.076
1999	18.456	7.412	20.151	7.845
2000	20.184	8.894	20.184	8.894
2001	19.462	10.091	19.462	10.091
Összesen 1985–2000	279 175	151.021	293.495	158.953

Forrás: KSH 1998, KSH 1999, KSH 2000, KSH 2001

A hivatalos magyar statisztikák szerint a Romániából bevándoroltak száma az 1985–1991-es periódusban 88.512 és 92.784 között mozog. Amint már említettem, ez a statisztika az idegenrendészeti eseményeket regisztrálja, és nem az egyes bevándorlókat, vagyis nem a Magyarországon bevándorlási engedélyt szerzett román állampolgárok számát kaptuk. Pontosabb képet nyerünk, ha az ebben a periódusban (pontosabban 1988–1991 között) tartózkodásukat bevándorlási engedély alapján legalizáló román állampolgárok számát tekintjük, ami mindössze 59.364 volt.

Amennyiben a fentebb már említett 95%-os magyar nemzetiségű arányról beszélünk, akkor az 1987–1991 között Romániából Magyarországra letelepedési engedély alapján áttelepedők számát 56.500 körülire becsülhetjük. (Horváth István, 2003)

Az ebben a periódusban Magyarországon ún. latens migránsokként élő erdélyi magyarok számának becslésében egy egyszerű módszert választottam: egyrészt az 1990-ben, illetve 1991-ben az egy évet meghaladó tartózkodási engedélyben részesültek számát, másrészt a huzamos engedéllyel tartózkodó idegen állampolgárságú állomány nagyságát vettem figyelembe, és a kettő egyfajta középértékét fogadtam el egy becsült értéknek. A tartózkodási engedélyben részesülők számát illetően azért csak kétéves periódust és a referenciaidőszak utolsó két évét vettem figyelembe, mivel el akartam kerülni a többes regisztrációnak betudható torzítást, azt, hogy a regisztrált idegenrendészeti eseteket egyéni migrációs eseményként kezeljük. Feltételezhető, hogy e két év alatt viszonylag kevés azok száma, akik kétszer részesültek huzamos, egy évet meghaladó tartózkodási engedélyben, és azok száma sem lehet jelentős, akik 1990–1991-ben huzamos tartózkodási és letelepedési/bevándorlási engedélyben részesültek.

Ebben a két évben mindössze 17.523 román állampolgár részesült egy évet meghaladó tartózkodási engedélyben, feltehető, hogy ennek legalább 90%-a, tehát 15.700 személy volt magyar nemzetiségű. Az 1–2 éves perspektíván belül sem zárható ki a kettős regisztráció, így leszámítok még 25%-ot, feltételezve, hogy ennyi esetben történhetett, ami 11.800 román állampolgárságú, magyar nemzetiségű ún. latens bevándorlót jelent.

Ez mindenképpen a minimális szám, hisz 1991 végén 66.000 olyan külföldi élt Magyarországon, aki tartózkodását huzamos tartózkodási engedély alapján legalizálta, ezen belül a többségnek (50.000-nek) 1991 végén egy évnél hosszabb időszakra volt érvényes a tartózkodási engedélye. A 11.800 személy ennek az állománynak viszonylag kis részét teszi ki, legalábbis ha általában a román állampolgárok magyarországi jelenlétét

nézzük. Tekintettel a nem letelepedési engedéllyel huzamosan Magyarország területén tartózkodó román állampolgárságú rezidens állomány nagyságára, jogosan feltételezhető, hogy az 1990–1991 során huzamos tartózkodásban részesültek száma alapján becsült latens migránsok száma alulbecsülés, legalábbis a megérvelhetően elfogadható legkisebb érték, ám az előbbi adatok alapján jogosnak *tűnik, ha 18.000-es nagyságú (maximum 21.000) latens migránssal számolunk.*

Ez azt jelenti, hogy ebben a periódusban Magyarországon letelepedő, illetve latens migráns kategóriájába sorolva hozzávetőleg 73.500 romániai magyar élt. Mindez csak a legálisan regisztrált migránsok kategóriáján belül becsült érték, jogosan feltételezhető, hogy az irregulárisan huzamosan Magyarországon tartozódó román állampolgárok száma is jelentős lehetett: egyes források 1992-ben 70.000 illegálisan alkalmazott külföldiről beszélnek, és feltehetően ezeknek legalább fele román állampolgárságú személy volt. Igaz, ezen állomány esetében végképp nem lehet véleményt mondani a tartózkodás időtartamáról, a migrációs stratégiákról, így, elkerülendő a becslés spekulatív jellegének fokozását, abból indultam ki, hogy csak az a személy tekinthető latens kivándorlónak, aki sikeresen legalizálja tartózkodását.

Jelentős problémával szembesülünk, amennyiben az ebben a periódusban nem Magyarországra emigráló romániai magyarok számát szeretnénk körvonalazni. Egy támpontunk van, ami egy minimális stabil kiindulópontot körvonalaz: a román kivándorlási statisztikák. Ezekből kikövetkeztethető, hogy 1985–1991 között a hivatalosan regisztrált magyar nemzetiségű kivándorlók száma 10.819-cel haladta meg a Magyarországra távozó román állampolgárok számát. Bár igen kis arányban, de a Magyarországra kivándorló román állampolgárok között voltak nem magyar nemzetiségűek, *így a román hatóságok által regisztrált, nem Magyarországra emigráló magyarok számát minimum 11.500 főre tehetjük.* Mindenképpen jogosan feltételezhető, hogy ebben a periódusban legalább egy 120.000-es (de az előbbi számokat tekintve akár ennél jóval nagyobb) Nyugaton élő román állampolgárságú rezidens állománnyal kell számolnunk, olyannal, amely egyébként nem került be a hivatalos román kivándorlási statisztikákba. Ezek alapján jogosan feltételezhető, hogy a Nyugatra irregulárisan emigráló román állampolgárságú állományon belül a magyarok az össznépességen belüli arányukhoz közeli mértékben voltak képviselve, vagyis legalább 6%-ot tettek ki, *tehát az ebben a periódusban irregulárisan Nyugatra vándorolt romániai magyarok számát legalább 7000-re (maximum 8500-ra) tehetjük.*

Tehát a romániai magyarság 1985–1991 közötti teljes vándorlási veszteségét, a nagyon óvatos számítások és becslések alapján hozzávetőleg 93.000-re, a bátrabb becslések szerint 97.500 személyre tehetjük. Ez a népességveszteség a magyarok 1992-ben regisztrált számához viszonyítva 5,7–6%-ot jelent. (Horváth István, 2003)

4.5.6. A migrációnak betudható népességveszteség 1992–2001 között

Az 1992–2001 között lezajlott folyamatok kontextusában elvándoroltak számát talán még nehezebb rekonstruálni, mint a nyolcvanas évek végén kezdődött vándormozgalmi folyamatok volumenét. Ennek oka, hogy – amint az előzőekben említettem – alapvetően megváltozik a *migráció rendje*.

Bár kisebb volumenű, de tény, hogy folytatódik Magyarország irányába az egyértelműen áttelepedést megcélzó migráció. Még bonyolultabbá válik a képlet, ami a hosszú távú bevándorlókat illeti (időszakos munkavégzés, családlátogatás, orvosi kezelés, tanulás, továbbképzés stb.), ezt jelzi a hivatalos statisztikai regisztráció is, hisz ennek alapján egy folyamatosan jelenlévő, tekintélyes volumenű latens migráns jelenlétére következtethetünk. De ami a Magyarországtól nyugatabbra távozott román állampolgárságú magyarok számának becslését illeti, a helyzet egyenesen reménytelennek tűnik, alig akad olyan kapaszkodó, amiből kiindulva egy valamelyest megalapozott becslést fogalmazhatnánk meg.

Ha a statisztikai értelemben vett kivándorlók számát összeadom (a bevándorlói, illetve a hosszú távú tartózkodási engedéllyel rendelkezőknek a KSH által közölt számát nézzük), akkor az a román állampolgárok esetében meghaladja a 60.000 személyt, legalább 65.000-re tehető. A letelepedési engedélyt szerző román állampolgárok száma 42.742, amelyből – amennyiben úgy tekintjük, hogy ezek 95%-a magyar nemzetiségű – 40.600 magyar. Továbbá azt is feltételezhetjük, hogy a letelepedési engedélyben részesültek egy jelentős része a korábban huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkezők, az ebben a tanulmányban latens migránsok kategóriájából került ki. Vagyis az 1992–2001 között Magyarországon letelepedési engedélyt szerzett személyek egy része már e periódus előtt Magyarországon tartózkodott, csak huzamos vagy ideiglenes tartózkodási engedély alapján legalizálta helyzetét. Így már az előző időszakra vonatkozó becslésekbe belekerültek, és elkerülendő a kettős regisztrációt, leszámítok 10.000 személyt az 1992–2001 között Magyarországon letelepedési engedélyt szerzett népességből. Vagyis 30.000 olyan romániai magyarral számolok, aki ebben a periódusban szerzett bevándorlási,

letelepedési engedélyt Magyarországon, és ezt a periódust megelőzően feltehetőleg nem kezdte el migráns karrierjét.

A 2001-ben Magyarországon élő román állampolgárságú, magyar nemzetiségű latens migránsok számát az előbbieken is használt módszertan alapján próbálom megbecsülni. Elkerülendő az egymásra tevődéseket, a kettős regisztrációt, azt feltételezem, hogy 2000, illetve 2001 során a Magyarországon huzamos tartózkodási engedélyt szerző, valamivel több mint 23.000 román állampolgár egy része (50–75%-a) tekinthető latens migránsnak, vagyis 11,5–17,5 ezer személyre becsülöm a Magyarországon tartózkodó román állampolgárságú, magyar nemzetiségű latens migránsok számát. Vagyis a Magyarország irányú áramlásoknak betudható magyar nemzetiségű népességveszteség volumene 41,5–47,5 ezer köztire becsülhető. (Horváth István, 2003)

13. táblázat: A Magyarországon bevándorló státust / letelepedési engedélyt szerzett személyek száma, ezen belül a román állampolgárok száma

Év	Összesen	Román	% román állampolgár
1992	10 556	4 619	43,8
1993	9 505	3 856	40,6
1994	10 556	4 619	43,8
1995	5 708	3 126	54,8
1996	6 217	3 271	52,6
1997	6 683	3 224	48,2
1998	10 458	3 271	31,3
1999	12 592	5 266	41,8
2000	11 700	5 397	46,1
2001	10 855	6 093	56,1

Forrás: Tóth 1997: 76, 82, BM ORFK

Az erdélyi magyaroknak Magyarországtól nyugatabbra és az Egyesült Államokba, Kanadába irányuló migrációjáról – pontosabban arról, hogy mekkora lehet az ezen áramlásokon keresztül elvesztett népesség – nagyon hozzávetőleges képet lehet alkotni. Egyrészt ki lehet indulni abból, hogy a 2002-es romániai census 800.000-es kikövetkeztethető migrációs hiányt regisztrált, ám a tényleges, a census által nem regisztrált népességi kinnlevőség ennél nagyobb lehet, az IOM (International Organization for Migration) 2002-re vonatkozó becslése szerint 1,7 millió. Amennyiben csak a 800.000-es minimális értéket tekintjük, és abból a hipotézisből indulunk ki,

hogy a magyar nemzetiségűek arányosan vették ki részüket a migrációból, a magyar népességre jutó romániai migrációs veszteség hozzávetőleg 55.000 fő. Tekintettel arra, hogy ennek a népességnek jelentős része Magyarország irányába mozdult el, és itt viszonylag használható adatok állnak rendelkezésünkre, a magyar nemzetiségű migránsok számát 41,5–47,5 ezerre becsültem. *Ebből kiindulva a nem Magyarország irányú, minimális migrációs veszteség 7,5–13,5 ezer körülre tehető.*

Ha az IOM becslését vesszük figyelembe, a kimutatható migrációs veszteség kétszeresére tehető, így a helyzet jelentősen megváltozik, hisz az arányossági hipotézisből kiindulva a magyar nemzetiségűek számának 100.000 körül kellene lennie, és a nem Magyarországon tartózkodó magyarok száma 40.000 körüli lehet. Természetesen ez túlzott, nem is annyira a becslés volumene, hanem az a tény, hogy ez a szám magában foglalja mind a huzamosan (legálisan, esetleg bevándorlási engedéllyel rendelkező) tartózkodókat, mind a rövid távú, idegymunkára eltávozottakat.

Mindennek ellenére úgy vélem, hogy a Magyarországtól nyugatabbra távozottak száma (kitelepedők és latens migránsok együttvéve) 13,5–20 ezer közöttire becsülhető. Vagyis 1992–2001 között a magyar nemzetiségű román állampolgárok migrációjának betudható népességveszteség minimum 55.000-re, realisan pedig 67,5 ezer körülre tehető. (Horváth István, 2003)

Összesítve:

A román, valamint a magyar statisztikai és rendészeti hivatalok adatai alapján elég nehéz pontos választ adni a romániai magyar közösségek migrációs veszteségeire. A fenti elemzések sokszínűsége, különbözősége is bizonyítja, hogy csak becslésekre hagyatkozhatunk. Az elemzések eredményeit egybevetve jelen munkámban az elmúlt 30 év migrációs veszteségét a romániai magyar közösség esetében 200.000 személynek veszem, amelyből a Magyarországra emigrált személyek száma 170.000. A migráció humántőke-beruházásra gyakorolt hatásának vizsgálata esetében ezekkel a számokkal fogok dolgozni.

5. HUMÁNTŐKE-BERUHÁZÁS ÉS MIGRÁCIÓ ERDÉLYBEN

Az előző részekben láthattuk, hogy mennyire fontos tényező a humántőke egy régió gazdasági fejlődésében. Ez alól Erdély sem kivétel. Azonban azt is bemutattam, hogy ez a terület milyen komoly migrációs veszteségeket szenvedett el az elmúlt néhány évtizedben, mely veszteségeknek súlyos gazdasági következményei vannak/lehetnek. Ezen veszteségek kiszámítása érdekében ebben a részben az előző fejezetekben tárgyalt két jelenséget, - nevezetesen a humántőke-beruházást és a migrációt - fogom összekapcsolni.

Amint az előző részben is láttuk, a jelenség nagyon komplex, sok tényező együttes hatását kell vizsgálni, ha valamennyire is tiszta képet szeretnénk kapni. Ezért a következőkben nagyon sok ide kapcsolódó témát fogok érinteni, természetesen a teljesség igénye nélkül. A disszertáció célja – kiszámolni az erdélyi magyarság migrációs vesztesége következtében fellépő gazdasági veszteségeket – feltételezi, hogy még a konkrét számítások előtt foglalkozzam a kisebbségi oktatás problematikájával, a magyar nyelvű oktatás helyzetével Romániában, a román oktatási rendszerben felmerülő egyenlőtlenségekkel, valamint a romániai oktatási beruházásokkal és azok megtérülésével.

A gazdasági, pénzügyi veszteségek kiszámítása az előző fejezetek részadataira támaszkodva, statisztikai adatok sokaságát felhasználva egy saját modell alapján történik. Ahogy már utaltam rá, a jelenség komplexsége következtében a modell még finomítható, ez azonban túlmutat egy ilyen disszertáció szintjén. Viszont már ennek a modellnek a segítségével is választ kapunk a kérdésre, miszerint éri-e az erdélyi magyarságot a migráció következtében számottevő gazdasági, pénzügyi veszteség, mely veszteség komolyan befolyásolhatja a régió gazdasági fejlődését. Ugyanakkor ezen modell segítségével kiszámítható, hogy nagyságrendileg mekkora is volt az erdélyi magyarság pénzügyi vesztesége az elmúlt 30 év migrációjának következtében.

Összegezve: a fejezet első részében a vizsgált régió, vagyis Erdély oktatási történelmét tekintem át, majd ezt követi egy elemzés a romániai oktatási kiadások egyenlőtlenségéről, valamint ennek a jelenségnek gazdasági fejlődésre való hatásáról. Ezután kitérek az erdélyi humántőke-beruházások megtérülésére, majd befejezésül a migrációnak a humántőke-beruházásokra gyakorolt hatását elemzem.

5.1. Oktatás Kelet-Európában – történelmi áttekintés

5.1.1. Az oktatás szerepe a „régiók Európájában”

A régiók Európája már jóval több, mint egy jelszó. Olyan alternatíva, amelyet épp a regionális (politikai) tanulmányok sugallnak azoknak, akik alternatívát keresnek egy össznemzeti Európai Unió struktúrájára. Amikor „régiók Európáját” mondanak, rendszerint föderális politikát értenek alatta; vagyis olyan politikai szerkezetet, amely a jövő szövevényi Európát nem államok (konföderációk), hanem azokat egybekapcsoló kisebb és/vagy nagyobb egységek szövetségéként fogalmazza meg.

A „régiók Európája” eközben hordoz még egy rejtettebb politikai üzenetet is. E régiók kialakítása során túl lehet haladni a nemzeti államok Európájának azt a szerkezetét, amely az első és a második világháborút követő békekötésekben – illetve az 1989/90-es fordulat után – született meg. A „régiók Európájára” épülő föderális Európában helyet kaphatnak azok a régiók is, amelyek a 19–20. század Európája előtt léteztek, de valamilyen okból tartósan bizonyultak – legalábbis tartósabbnak, mint a későbbi állami akaratok. Ha volna ilyen „régiók Európája”, ez persze másként vetné fel azoknak az együtt élő nemzeteknek a helyzetét is, amelyek a jelenlegi határok közt kényszerűen többségi-kisebbségi viszonyba szorultak. Európában sok ilyen nemzet van. Helyzetük megoldását nemzeti azonosságuk tudatának fokozatos feladásától, egyfajta európai tudat kialakulásától (ami feltételezi, többek között, a lakosság fokozott és állandósuló forgalmát a kontinens eltérően fejlett régiói között) vagy pedig olyan regionális egységek kialakulásától várhatják, amelyek – akár a jelenlegi államhatárok (mint közigazgatási határvonalak) megtartásával is – nem csökkentik, hanem elősegítik a regionális azonosságtudat kialakulását. (Kozma, 2002)

Hogyan járulhat ehhez hozzá az oktatás? Az első változathoz, amelyet globalizációs válasznak nevezhetünk, valószínűleg úgy, hogy a sokat hangoztatott konvertálható képzettséget nyújtja a gyűjtőkörébe tartozóknak. Ezzel egy-egy állam oktatási rendszere mintegy felülmúlja önmagát, átlépi saját árnyékát. Ha eddig a nemzeti önazonosság tudatát akarta kialakítani, akkor ezentúl az európai azonosságtudatot erősíti majd (vagy hogy az oktatásgazdász nyelvén beszéljünk, az európai munkaerőpiacon való sikeres megjelenést készíti elő). A második, regionális változathoz viszont úgy járulhat hozzá az oktatás, ha ún. regionális vonzáskörzetű intézményeket fejleszt, vagyis

olyanokat, amelyek az egyazon régióban lakók differenciált igényeit elégítik ki helyben; azokét, akik az intézményt a jelenlegi határok mindkét oldaláról megközelíthetik.

Mert az igények, amelyek ma Európában az oktatás iránt megfogalmazódtak, már korántsem az elemi oktatást részesítik előnyben (anyanyelven vagy kétnyelvűen, multikulturálisan). Az oktatáspolitikai csatározások homlokterébe mára a felsőoktatás került. Anyanyelven, hogy egy-egy nemzeti közösség értelmiségét kialakítsa és nemzeti azonosságát erősítse, megőrizze, vagy pedig regionálisan szervezve, akár egyszerre több nyelven is, hogy egy regionális politikai elit kialakítása révén az egy régiókban élők azonosságtudatát erősítse. A felsőoktatás stratégiai kérdéssé vált a nemzetek többsége számára.

Az oktatási expanzió gyökerei statisztikailag legalább a múlt század derekáig követhetők nyomon. Ekkor, a népoktatás általánossá tételével, megkezdődött az analfabetizmus teljes felszámolása Európa fejlett régióiban. Az oktatási expanzió az 1990-es években is folytatódott: ma oda fejlődött ez a tendencia, hogy már a felsőoktatás tömegesedik el. A bővülés különösen a belépők egyre nagyobb létszámát (egyre magasabb arányszámát) jelenti. Európa fejlett régióiban a felsőoktatás napjainkban tömegessé, az ezredfordulót követő évtizedben pedig általánossá válik – ahogyan ez a középfokú oktatással is megtörtént. (Kozma, 2002)

5.1.2. Kelet-európai oktatási rendszerek – gyökerek

A régió oktatási rendszereinek alapját már az első világháború után lerakták, amikor is megalakultak a közép-kelet-európai nemzetállamok. Ez lényegében az Osztrák–Magyar Monarchia, a török, az orosz és a német birodalom romjain történt. Az általuk kialakított oktatási rendszerek ezeket az eltérő örökségeket hordozzák – esetenként egy-egy állam keretei között többet is egyszerre. A hagyományok közül a régióban a legrégebbi kétségtelenül a német. Az Osztrák–Magyar Monarchia közvetítésével ez képezte az alapját azoknak a nemzetállami oktatási rendszereknek, amelyek a Monarchia romjain szerveződtek meg (Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia, Szlovénia, Horvátország). Ezekben az országokban a német mintájú gimnáziumok – azok Monarchia-beli változatai – jelentették az alapot, amelyek köré az oktatási rendszerek szervezhetők voltak.

Minthogy az újonnan alakult nemzetállamok fölött az első világháborúban legnagyobb kontinentális hadsereggel rendelkező Franciaország bábáskodott, az új nemzetállamok másik csoportja a francia oktatási rendszer középpontjában álló líceumot

vette át (pl. Lengyelország, Románia, Szerbia). A líceum, amely a francia típusú államigazgatással épült egybe, ezekben a nemzetállamokban is az újonnan alakult államigazgatás meghosszabbított karjává vált. Ebben a rendszerben nem volt önálló és párhuzamos szakképzés – az előbb vagy utóbb beépült a líceum keretei közé, vagy pedig kívül maradt a szervezett oktatáson. (Kozma, 2002)

A kisebbségi középfokú oktatás csak a második világháború után kezdett politikai kérdéssé válni régiókban. Ekkor kezdtek a középiskolázás iránti igények tömegessé válni, illetve ekkor kellett megfelelő választ találni arra a kihívásra, amelyet a szovjet kezdeményezésű, de a regionális tradíciókat is figyelembe vevő általános iskolák megszervezése jelentett. Az általános iskola egyes helyeken a népoktatás kiterjesztését jelentette (négy vagy hat évfolyamról hétre vagy nyolcra), másutt viszont a már meglévő középfokú oktatás alsó tagozatának elterjesztését.

Nemcsak az anyanyelvi oktatás lett most már kérdés, hanem a kisebbségi oktatás szervezete is: korábbi intézményeiket nemcsak nyelvben kellett átalakítani, hanem rendszerükben is (pl. a gimnáziumokat líceumokká, illetve a polgári iskolákat népiskolákká és így tovább). A kérdés az 1940–1950-es években azért nem vált látványossá, mert a szovjet típusú pártállamok felszámolták a kisebbségi oktatást, mindenkit jogfosztottá téve, nem csak a kisebbségeket. (Kozma, 2002)

Ha az oktatási rendszerek történelmi fejlődését követjük, azt látjuk, hogy Európa keleti felében hasonló folyamatok játszódnak le az oktatás területén is, mint a nyugati régiókban – csak hogy késleltetve. Ennek történelmi okai vannak. Közép- és Kelet-Európában az analfabetizmus felszámolása és a népoktatás megszervezése csupán a felvilágosodás után kezdődött, és helyenként csak a második világháború után fejeződött be. A Földközi-tenger keleti régiójában, annak európai részén (Balkán) az írásbeliség a 19. századig megmaradt kiváltságos kultúrkinccsnek. Tetézte a folyamatot, hogy az itt élő népeket kettős hatás – oszmán-török, illetve szláv-ortodox – érte, és ez alakította első írásbeliségüket, amelyet a 19–20. század fordulóján a politikai események hatására cseréltek (részben) nyugati írásbeliségre.

Az Osztrák–Magyar Monarchia fejlett térségeiben az alfabetizáció az 1880–1900-as években lezajlott; a fejletlenebb térségekben tíz-tizenöt éves eltolódással. Ennek oka mindenekelőtt a központi szervezéssel, központi támogatással és felügyelettel megszervezett, kikényszerített népoktatás. Azokban a központokban szerveződött középfokú oktatás a századfordulón, amelyeket ma jelentős felsőoktatási központokként tartunk számon az egykori Monarchia területén. Ez az intézményrendszer azonban már

60–80 éves volt, amikor a régió más területein – például az újonnan alakult Lengyelországban vagy Romániában – a nemzeti középfokú oktatást megalapozták. Érthető tehát a különbség, amely a középfokú oktatás tömegesedése során ezek között az országok között megmutatkozott. Az eltérés először is a nemzetközi trendek követésében jelentkezett, hiszen az általános iskolák megalakítása ott volt igazán sikeres, ahol számottevő intézményi iskolázottsági előzményekre tekinthetett vissza. A régió társadalmi közötti különbség abban is megmutatkozott, hogy a középfokú oktatás mikor és milyen dinamikával kezdett általánossá válni. Ausztriában ez a folyamat mintegy másfél évtizeddel előbb indult, mint Csehszlovákiában, Magyarországon vagy Lengyelországban. (Kozma, 2002)

Közben folytatódott a középfokú oktatás tömegesedése, különböző térségekben más-más intézményrendszerben. A fejletlenebb térségekben még az 1980-as években is a szakképzés volt a jellegzetes középszintű oktatás, mégpedig annak nem iskolai, termeléshez kötődő formái. A régió fejlettebb térségeiben viszont az 1960–1970-es években ugyanaz a tendencia zajlott le, mint Európa nyugati felében: az általánosan képző középiskolák váltak fokozatosan tömegessé, mára általánosakká. Ennek sajátos formája a mindenütt kialakított szakközépiskola (szaklíceum, szakgimnázium), amely a szakmai képzést kombinálja az általánossal.

A felsőoktatás a régió országaiban 1945 után nagyjából ugyanazon a szinten állt, mint Európa fejlett régióiban. Az 1960-as évekig sehol sem következett be lényeges növekedés. Ekkor azonban hirtelen megindult a felsőoktatás bővülése a kontinens nyugati felén, míg a keleti térfélen változatlanul stagnált. 1965–1970 között ment végbe az a fordulat, amelytől kezdve a fejlett régiókban a felsőoktatás dinamikusan növekedett, és növekszik mind a mai napig. „Eközben Európa keleti felében a felsőoktatás növekedése megállt, és az 1989/90-es fordulatig lényegében stagnált. 1965–1970 között – a nyugati felsőoktatással együtt, azt mintegy követve – rövid időre ugyan itt is expanzívvá vált a felsőoktatási politika, de ez az expanzivitás az 1970-es évek közepére kifulladt, eredményei pedig alig láthatók.”²⁵

5.1.3. A kisebbségi oktatás szerepe

A történelem során tapasztalhattuk, hogy a kisebbségek demográfiai magatartása rendszerint eltér környezetétől. Ez a jelenség még hangsúlyosabb akkor, ha a kisebbségi

²⁵ Kozma Tamás: Határokon innen, határokon túl. 2002 Budapest, 175 oldal.

társadalom kultúrája az anyaországét követi, nem pedig a többségi társadalomét. Ez esetben a kisebbség nem a többségi társadalom szabályai szerint alakul, hanem inkább az anyaországban általános magatartást követi, még ha kérésekkel is. Ezért ha nincs is képünk az egyes kelet-európai kisebbségek demográfiai magatartásáról, megbecsülhetjük azt az anyaországi társadalom demográfiai magatartása segítségével. Ez a jelenség az erdélyi magyarság magatartása esetében is megfigyelhető.

Ha a kisebbségi társadalom anyaországa modernizáltabb volt, mint amilyen a többségi társadalma, akkor a kisebbségi társadalomban ez a modernizálódás gyorsabban megy végbe, és a továbbtanulás iránti igények gyorsabban nőnek, mint a többségi társadalomban. Ez fokozatosan olyan feszültségekhez vezet, amelyeket a modernkori kormányzatok nem feltétlenül oktatáspolitikai vagy demográfiai kategóriákban jelenítenek meg, hanem gyakran politikai kérdésként kezelnek. Tudnunk kell azonban, hogy a politikai viták mögött hosszú távon az a probléma húzódik meg, hogy a kisebbségi társadalomban gyorsabban nőnek a továbbtanulási igények, mint a többségi társadalomban. *(Kozma, 2002)*

Ugyanakkor a városlakó kisebbség, amelynek az anyaországa is előrehaladt a modernizációban, a többségi társadalom modernizációjának hajtómotorja lehet. Esetünkben ez azt jelenti, hogy olyan továbbtanulási magatartást tanúsít, képvisel, amely a többségi társadalomban modellé válik. Ez a pozitív forgatókönyv. A negatív forgatókönyv szerint azonban a többségi társadalom nem fogadja el a kisebbség által megtestesített modernizációs modellt, hanem elutasítja és szankcionálja. Az oktatásügy esetében ez annyit jelent, hogy gátolja, akadályozza a kisebbségi társadalom továbbtanulási igényeinek kielégítését, érvényesülését; politikai repressziót alkalmaz, és/vagy kulturálisan akadályozza a továbbtanulást (pl. politikai lojalitáshoz köti stb.). Az erdélyi magyarság esetében mindkét forgatókönyvre van példa, mivel a többségi nemzet mindig kétarcúan viszonyult a magyarság demográfiai magatartásához. Voltak helyzetek, mikor modellértékűnek tekintették, azonban a szélsőséges politikai hangoknak engedve, volt, amikor elutasították a magyarság által felvázolt modernizációs modellt.

A kelet-európai régió együtt élő nemzeti közösségekkel terhes. A kisebbségek továbbtanulási igényei még csak most kezdenek növekedni, minthogy évtizedekkel elmaradva követik a kontinens nyugati régióit. E tekintetben nagyon hasonlítanak saját többségi társadalmaikhoz. Kérdés azonban, hogy amikor az oktatás expanziójának gyorsuló szakasza bekövetkezik – a tömeges középiskolázás, de még inkább a tömegméretű felsőoktatás időszakában –, miként térnek majd el a kisebbségek a többségi

társadalmaktól. Valószínűsíthető, hogy egyes térségekben ez az eltérés nem lesz jelentős, és az oktatás általános expanziója keretében majd meg is oldódik. Az is valószínűsíthető azonban, hogy olyan térségekben, ahol a kisebbségi társadalom „középosztályosodása” előbbre tart, mint a többségi társadalomé, ezek a feszültségek érezhetően meg fognak nőni. Ez a jelenség fellelhető volt Romániában úgy a Babes-Bólyai egyetem magyar tagozatának különválása, mint az Sapientia Egyetem alapításának esetében. A többségi nemzet nem fogadta el a Babes-Bólyai egyetem „magyarosítási” kísérleteit, mint ahogy a Sapientia Egyetem létrehozását és működtetését is teljes egészében a Magyar állam költségvetésére hagyta.

Kozma Tamás mondja: „A kelet-európai társadalmak egyik fontos expanziós tartalékát azok a kisebbségek képezik, amelyek többségi társadalmaikhoz képest modernizációs többlettel rendelkeznek. Ezek a kisebbségi társadalmak régebben kezdték az alfabetizációt, gyorsabban léptek át a középfokú oktatásba, és nagyobb hagyományaik vannak a felsőoktatásban is. A többségi társadalmaknak létérdekük, hogy felhasználják ezt a modernizációs többletet, és kisebbségeiknek (is) megnyissák a továbbtanulás lehetőségeit. Ez lehet a következő évtizedekben a kelet-európai társadalmak egyik jelentős tartaléka az oktatásügy kiterjesztése terén.”²⁶ Az erdélyi magyarság által megtestesített modernizációs többletet - hiusági vagy nemzetféltő gondolatok alapján - sajnos a román többség nem hajlandó elfogadni, így mindamellett, hogy ezen közösség nem lehet egy modernizációs modell a többség számára, ezáltal ezt a közösséget is visszafogják a természetes modernizáció fejlődésének az útján.

5.2. Az oktatás regionális egyenlőtlenségei Romániában és ennek hatása a gazdasági fejlődésre

Ha a kivándorlás jelenségét vizsgálva Románia esetében, arra a következtetésre juthatunk, hogy az a magyarok által lakott területeket negatívabban érinti, mint a többségében románok lakta területeket. És ez nem egyszerűen csak azáltal, hogy ezen területekről számszerűen többen vándorolnak el, hanem azért is, mert ez esetben képzetesebb emberek hagyják el az illető területet.

Munkámmal arra a kérdésre keresem a választ, hogy létezik-e összefüggés a gazdasági fejlődés és az oktatás minősége között. Az előző fejezetekben ezt az országot szintjén vizsgáltam. Ebben a részben ezt az összefüggést Románia megyéi esetében fogom

²⁶ Kozma Tamás: Határokon innen, határokon túl. 2002, Budapest, 179. oldal.

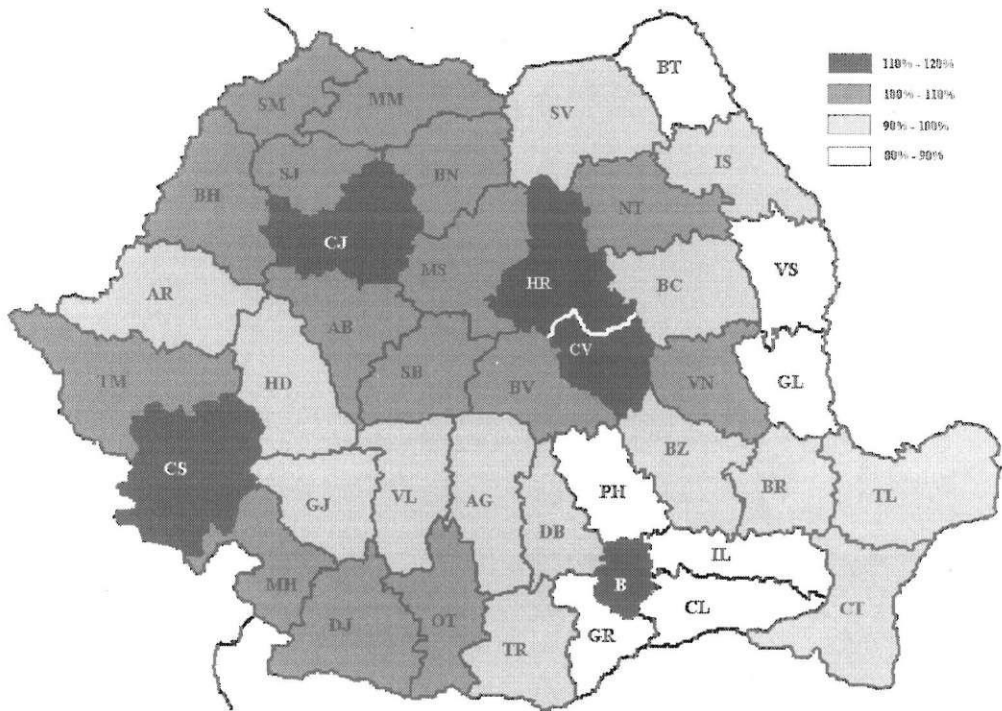
vizsgálni, vagyis keresni a választ arra a kérdésre, hogy létezik-e különbség Románia egyes megyéi között a gazdasági fejlettség tekintetében, ha létezik, mekkora a különbség, hogy létezik-e különbség Románia egyes megyéi között az oktatási kiadások tekintetében, és ha igen, mekkora, és nem utolsósorban, hogy létezik-e összefüggés a gazdasági fejlettség és az oktatási kiadások mértéke között ezen megyék esetében. A gazdasági fejlettség mérésére az egy lakosra jutó GDP-t, míg az oktatás minőségének mérésére az egy lakosra jutó oktatási kiadásokat használtam.

A jelenség elemzése, számszerűsítése érdekében megvizsgáltam, hogy Románia egyes megyéiben mennyit költenek az oktatásra. Ezt az egy diákra, valamint az egy lakosra számolt oktatási kiadások mutatják meg.

Amikor oktatási kiadásokról beszélünk, a három év óvodai, valamint az 1–12 osztályos képzések költségeit értjük. Amit fontosnak tartok itt megemlíteni, hogy a fent említett oktatási kiadásokat a helyi költségvetésekből fedezik, vagyis a városok és községek által a helyi lakosoktól begyűjtött helyi adók jelentik ezen költségek fedezetét. Annak érdekében, hogy a pár sorral fentebb említett hipotézisemnek – miszerint a magyarok lakta területeken többet költenek oktatásra, mint máshol – tudományos alapot is találjak, összehasonlítottam a többségében magyarok lakta három székely megye (Maros, Hargita és Kovászna) esetében az egy diákra, valamint az egy lakosra jutó oktatási kiadásokat az országos átlaggal.

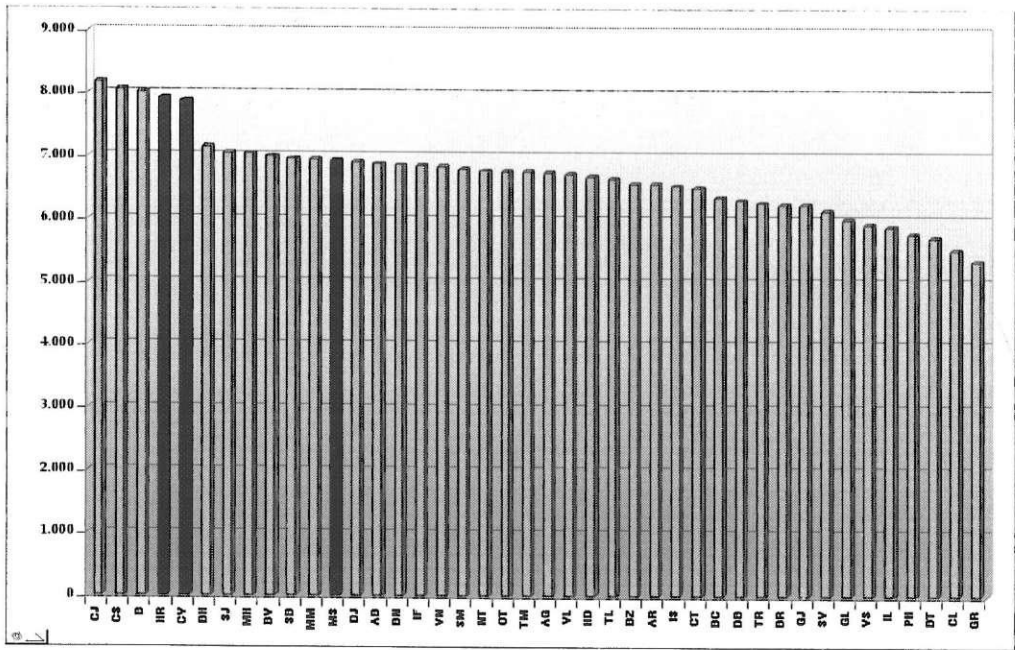
Először az egy diákra jutó oktatási kiadásokat számoltam ki, majd ezeket összehasonlítottam az országos átlaggal. A számítások arra az eredményre vezettek, hogy a székelyföldi megyék esetében egy diákra közel 20%-kal többet költenek. Ez a jelenség – vagyis hogy az országos átlagnál magasabb az egy diákra jutó oktatási kiadás – Erdély szinte összes megyéjére jellemző (5. és 6. ábrák). Hasonló módon kiszámoltam az egy lakosra jutó oktatási kiadásokat is. Ez esetben arra kaptam választ, hogy egy terület lakói mennyit hajlandók oktatásra fordítani. Ez az alapszintű oktatás esetében azért is fontos, mivel – mint már említettem – ezt az oktatási szintet a helyi költségvetések finanszírozzák. Ez esetben is az erdélyi megyék az országos átlag fölött vannak, a három székely megye pedig listavezető (7. és 8. ábrák). Az első Hargita, a második Kovászna, a harmadik Maros megye – a sötét színnel jelzett megyék.

5. ábra: Az egy diákra jutó oktatási költségek (2003, %)

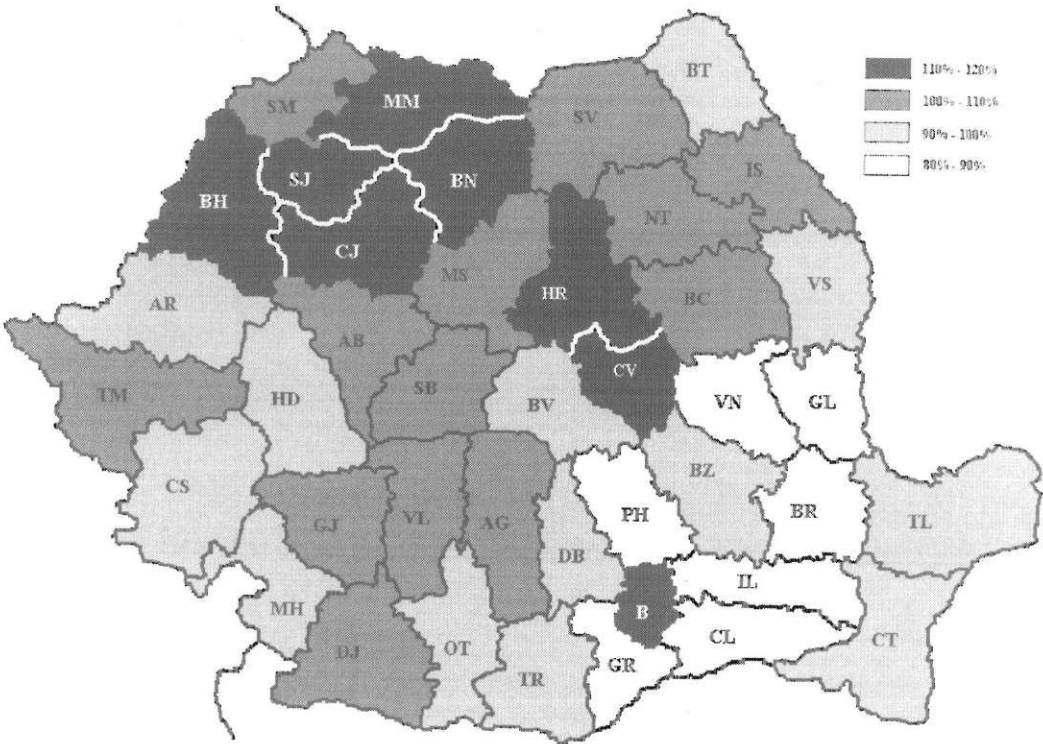
Forrás: a Román Pénzügyminisztérium adatai alapján saját szerkesztés

6. ábra: Az egy diákra jutó oktatási költségek az országos átlaghoz viszonyítva (2003, %)

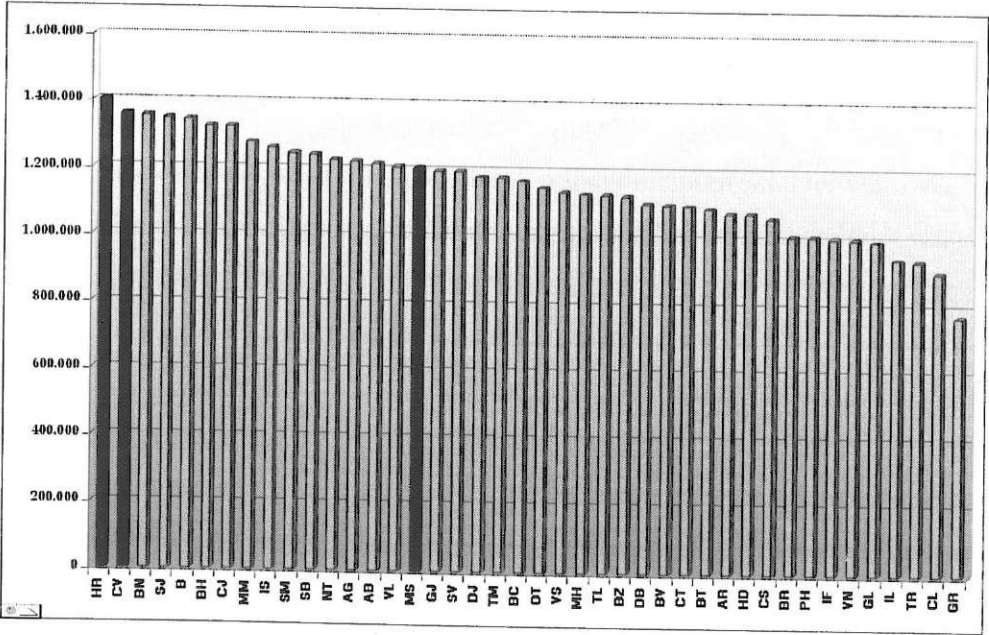
Forrás: a Román Pénzügyminisztérium adatai alapján saját szerkesztés

7. ábra: Az egy lakosra jutó oktatási költségek (2003, %)

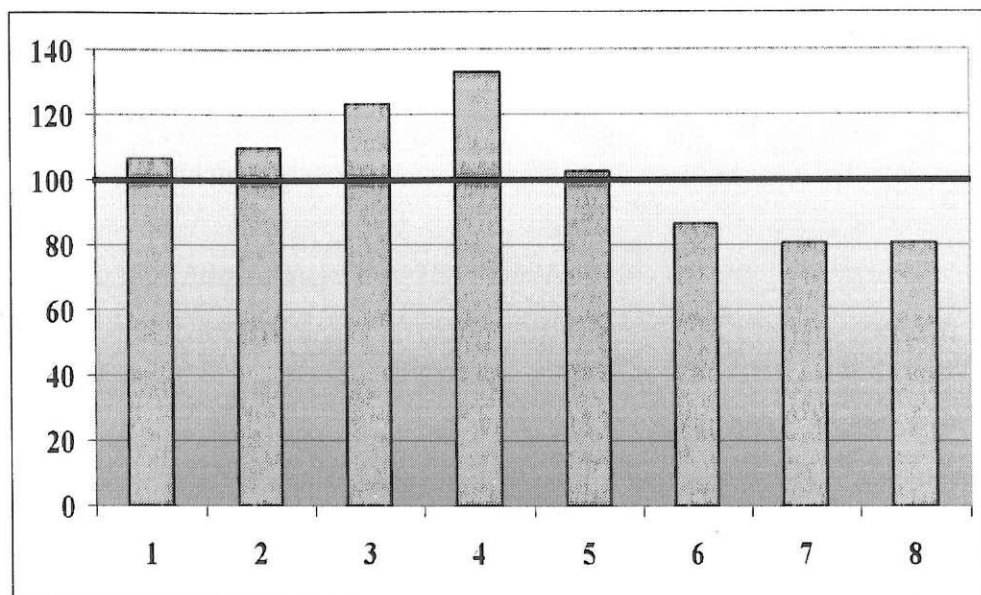
Forrás: a Román Pénzügyminisztérium adatai alapján saját szerkesztés

8. ábra: Az egy lakosra jutó oktatási költségek az országos átlaghoz viszonyítva (2003, %)

Forrás: a Román Pénzügyminisztérium adatai alapján saját szerkesztés

9. ábra: Egy lakosra jutó önkormányzati kiadások összetétele Székelyföldön – összesítés (2001, országos átlag = 100)

1 – Önkormányzati kiadások összesen, 2 – Közigazgatási kiadások, 3 – Tanügyi kiadások, 4 – Kulturális, vallási és ifjúsági kiadások, 5 – Szociális kiadások, 6 – Városfejlesztési kiadások, 7 – Közszállítási kiadások, 8 – Egyéb kiadások

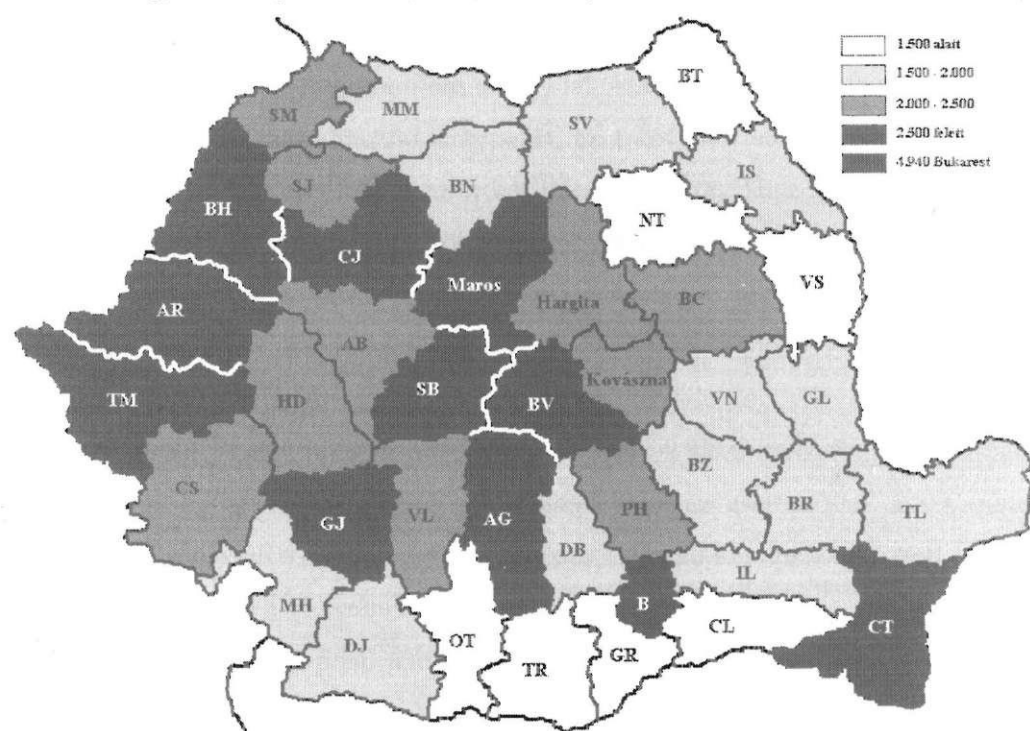
Forrás: a Román Pénzügyminisztérium adatai alapján saját szerkesztés

Mivel az alapszintű oktatást a helyi önkormányzatok költségvetéséből finanszírozták, harmadsorban arra a kérdésre kerestem választ, hogy az egyes települések költségvetései esetében fellelhetők-e az oktatási kiadásoknál tapasztalt különbségek. Vagyis: az oktatásra költött többletkiadások milyen finanszírozási terület rovására mentek. Ezért a három székelyföldi megye önkormányzati kiadásainak összetételét vizsgáltam meg az országos átlag függvényében. Összehasonlítva a három székely megye átlagát az országos átlaggal az önkormányzati kiadások tekintetében, a legpozitívabb különbséget a tanügyi és a kulturális kiadások területén, míg a legnagyobb negatív különbséget a városfejlesztésnél és a közszállításnál tapasztalhatjuk. Tehát ez esetben is bebizonyosodott, hogy a székelyföldi, többségében magyarok lakta önkormányzatok többet költenek oktatásra, mint az országos átlag.²⁷ Ennek azonban megvan az ára, ugyanis ezen oktatási és kulturális kiadások növelése a városgazdálkodási, városfejlesztési kiadások rovására történik. (9. ábra)

²⁷ Geréb László: Közpénzek Székelyföldön. A Kárpát-medence régiói – Székelyföld, szerk. Horváth Gyula. 2003 Pécs, 156. oldal.

A közölt számsorok és számítások alapján létezik egy, az országos átlagot jóval meghaladó oktatási (humántőke-) beruházás a magyarok lakta vidékeken, ami szűk értelemben Székelyföldet, bővebben pedig egész Erdélyt jelenti. Ez a jelenség ezen területek számára egy pozitívum, aminek a versenyképességben, sikerességben kellene visszaköszönnie. Azonban ez a pozitívum jelen esetben nem tud kiteljesedni, mivel az országos átlagot meghaladó oktatási beruházás nem mindig ezen a területeken térül meg.²⁸

10. ábra: Egy lakosra jutó GDP (2003, euróban)

Forrás: a Román Statisztikai Évkönyv alapján saját szerkesztés

Ahogy az előző fejezetekben az egyes országok esetében is kiszámoltam, úgy most Románia esetében is elvégzem a korrelációs számítást a gazdasági fejlődés és az oktatási kiadások közti összefüggésre vonatkozóan. Erre két mutatószámot használok: az egy

²⁸ Természetesen figyelembe kell vennünk azt a tényt is, hogy a kisebbségi oktatás általában költségesebb, mint az illető ország hivatalos nyelvén történő oktatás. Itt elég, ha csak az ország hivatalos nyelvétől különböző anyanyelvi irodalom- és nyelvtanórákra gondolunk (jelen esetben magyar nyelv és irodalom), melyek pluszórák formájában jelennek meg mind az órarendben, mind az illető iskolák költségvetésében, avagy a kisebbség nyelvén nyomtatott különböző szakkönyvekre, melyeknek előállítására kis példányszámuk miatt jóval költségesebb. Azonban eme pluszköltségekre vonatkozó adatokat sehol sem találtam, így nem állt módomban a fenti adatsorokat korrigálni sem. A disszertáció témája szempontjából viszont ez nem annyira fontos dolog, hisz azt szeretném kiszámolni, hogy az emigrált emberek révén mekkora oktatási beruházás vész el. És amennyiben az emberek magyarul lakta területekről vándorolnak ki, sajnos – a magasabb oktatási költségek miatt – az elveszett oktatási beruházás is nagyobb.

lakosra jutó oktatási kiadásokat, valamint az egy lakosra jutó GDP nagyságát Románia egyes megyéire vonatkozóan. A fenti részben láthattuk az egy lakosra jutó oktatási kiadások mértékét. A 10. számú ábra az egy lakosra jutó GDP nagyságát mutatja be Románia egyes megyéi esetében. A térképből kitűnik, hogy az erdélyi megyék többségében nagyobb az egy főre jutó GDP, mint a Kárpátoktól délre fekvő megyékben. Ez alól Bukarest mint főváros, Konstanca mint az ország legnagyobb kikötővárosa, Gorj megye, valamint Arges megye a Dacia autógyárnak helyt adó Pitesti várossal jelentenek kivételt. A többségében magyarok lakta megyék az országos átlag körül helyezkednek el az egy főre jutó GDP-t illetően.²⁹

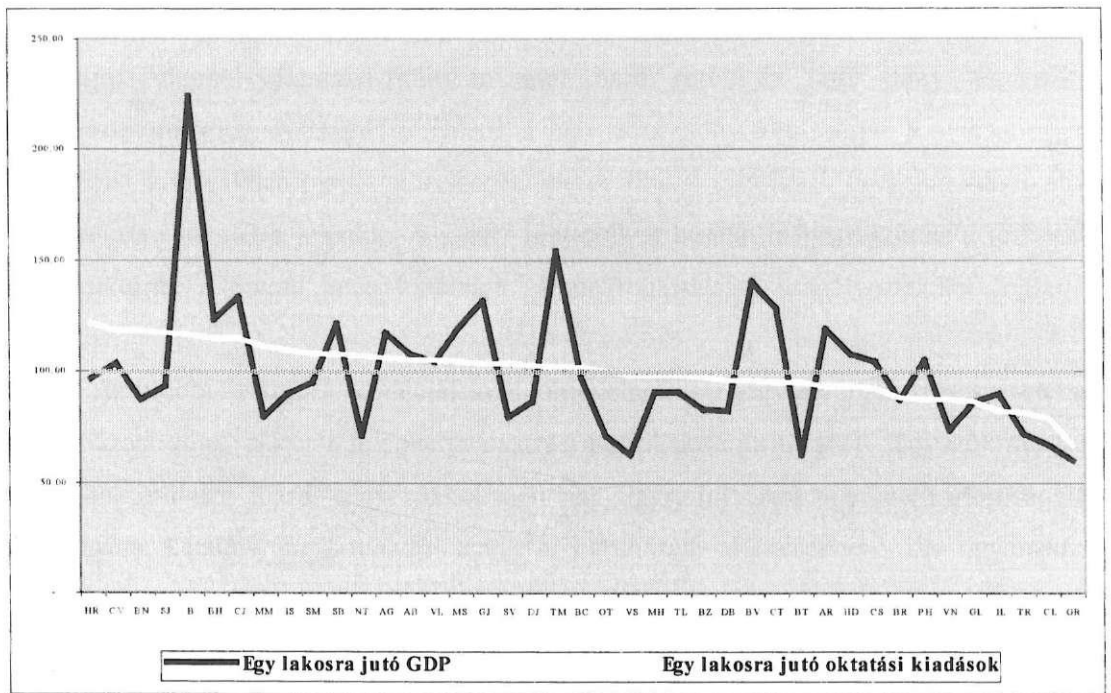
Amennyiben összehasonlítom az egy lakosra jutó GDP-t, valamint az egy lakosra jutó oktatási kiadásokat ábrázoló térképeket, az a következtetés vonható le, hogy létezik egy bizonyos szintű összefüggés ezen két jelenség között. Hisz a magasabb egy lakosra jutó GDP-vel rendelkező megyék többnyire Erdélyben vannak, akárcsak a magasabb egy lakosra jutó oktatási kiadásokkal rendelkező megyék. A két jelenség közti összefüggés pontosabb mérésére, számszerűsítésére ez esetben is kiszámoltam a korrelációs együtthatót. A korrelációs együttható az elemzett két jelenség, vagyis az egy lakosra jutó GDP, valamint az egy lakosra jutó oktatási kiadások közti összefüggés erősségét méri, számszerűsítve azt. A korrelációs együttható ebben az esetben 0,4. Ez a mutató egy közepesen gyenge erősségű kapcsolatot jelez az elemzett két jelenség között. A korreláció grafikus ábrázolását a 11. számú ábrán mutatom be.

Számításaim alapján létezik egy közepes, de inkább gyenge összefüggés a gazdasági fejlődés és az oktatási kiadások mértéke között a romániai megyék esetében. Az összefüggés a két jelenség között tehát nem annyira szignifikáns, mint az az egyes országok szintjén érzékelhető volt. De ez természetes, hisz a regionális szintű gazdasági fejlődést nem lehet egy egytényezős kapcsolatra redukálni. Ez esetben egy sokkal komplexebb hatásmechanizmussal állunk szemben, amelyben az oktatásra fordított kiadások mértéke csak egy kis részt képvisel. Hogy csak néhány tényezőt említsek: a személyek országon belüli mobilitása sokkal erőteljesebb, mint az országhatárokon átvélő migrációja, így az oktatás révén megvalósult humántőke-beruházás nagyon könnyen más területen térülhet meg; a nagyobb városok, gazdasági centrumok szívóhatása, hisz ezek könnyedén elvonják a jól képzett munkaerőt a néhány száz kilométerre lévő kisebb

²⁹ A Román Statisztikai Hivatal adatai alapján az egy főre jutó GDP Maros megye esetében 2.574, Kovászna megye esetében 2.275, míg Hargita megye esetében 2.126 euró volt 2003-ban. Az országos átlag egy főre jutó GDP 2.198 euró.

településekről; az egyes megyék demográfiai jellemzői; az egyes megyék, települések gazdasági szerkezete (amelyet a rendszerváltás előtt központi szinten határozott meg a kormányzat, és amelybe az illető településeknek nem volt beleszólásuk), és a sort még folytathatnánk.

11. ábra: Az egy lakosra jutó GDP, valamint az egy lakosra jutó oktatási kiadások közti összefüggés Románia megyéi esetében (2003)

Forrás: A Román Statisztikai Hivatal adatai alapján saját szerkesztés (2003)

A fenti elemzésekből megállapítható az a tény, hogy miközben a többségében magyarok lakta megyék az oktatási kiadások területén országos szinten az élvonalban szerepelnek, addig a gazdasági fejlettség területén csak az országos átlag körül helyezkednek el. Azonban a két jelenség közti összefüggés gyengesége arra a következtetésre juttat, hogy a magyarok lakta területek gazdasági fejlődésben mutatkozó hátrányát nem lehet egyértelműen csak a kivándorlás számlájára írni. Természetesen ez a jelenség is közrejátszik egy bizonyos mértékben a gazdasági fejlődés lassú menetében, de ez csak egy tényező a régiók fejlődését befolyásoló komplex tényezőegyettesből. Ugyanakkor ez a megállapítás semmit sem változtat azon a sajnálatos tényen, hogy a többségében magyarok lakta területről kivándorló személyek az országos átlagnál magasabb mértékű oktatási beruházást visznek magukkal.

5.3. Oktatás mint beruházás és megtérülés Romániában

Jelen fejezet az oktatást mint beruházási formát próbálja elemezni, ugyanakkor a beruházások elemzése során alkalmazott módszerekkel vizsgálni ezt a jelenséget Románia esetében. Az elemzések során az oktatási beruházások és megtérülésük közti kapcsolatnak egy regionális vetületére is kitérek, ez pedig a kivándorlás következményeként a székelyföldi, valamint erdélyi oktatási beruházások térben máshol történő megtérülésének elemzése.

A beruházások elemzése során fontos tényező a vállalatok telephelyválasztási politikája. Telephelyválasztási politikán belül „hard” (erős) és „soft” (lágy) tényezőket különböztetünk meg. A „hard” tényezők a hely adta előnyöket, vagyis a nyersanyagok közelségét, a felvásárló piacok közelségét, illetve fizikai (szállítási, energiahordozó stb.) infrastruktúra meglétét jelentik. A „soft” tényezők a humán infrastruktúrát, a technikai infrastruktúrát, a piacra jutás feltételeit, a makrogazdasági szabályozásokat foglalják magukba.

Az utóbbi évtizedek tendenciájaként könyvelhető el, hogy a vállalkozások esetében a beruházási döntésekkor a telephelyválasztási politikák terén a „soft” tényezők kezdtek túlsúlyba kerülni a „hard” tényezőkkel szemben. Egyre inkább a munkaerő olcsósága és képzettsége kezdett meghatározó lenni a beruházási döntésekben, de ugyanakkor természetesen nem hanyagolható el a „hard” tényezők szerepe sem.

Az előzőkben kijelentettem, hogy a beruházónak, a vállalkozónak fontos a „soft” tényező, a jól képzett munkaerő. A következőkben arra szeretnék választ kapni, hogy vajon a képzési folyamatban részt vevő többi szereplőnek fontos-e ebbe a tevékenységbe beruháznia, s ha igen, mit jelent számára ez a beruházás. Vagyis ha már megvalósult egy ilyen jellegű beruházás, mekkora annak megtérülése. Így először az államháztartás szempontjából, majd az egyén mint munkavállaló esetében vizsgálom az oktatási beruházások megtérülését, elemzem az oktatás finanszírozásának előnyeit.

Annak ellenére, hogy az elemzett jelenség időben egy hosszú folyamat, a disszertáció egy pillanatképet rögzít. Több ok miatt nem elemeztem a jelenséget folyamatában. Először is, mert annyira összetett, hogy még így, egy pillanatát kiragadva sem könnyű elemezni. Másodszor, mert a jelenség tulajdonképpen minden időpontban megismétlődik, csak épp más szereplőkkel, tehát egy időben hosszabb folyamat elemzése is több hasonló pillanatkép elemzését jelentené. Ahogy már egy előző fejezetben is bemutattam, ezt az elemzési módszert keresztmetszeti elemzésnek nevezzük. Ez azt

jelenti, hogy a választott évre vonatkozóan megfigyeljük a különböző életkorú, iskolázottságú személyek oktatási költségeit, valamint keresetét, és ennek felhasználásával számítjuk ki az iskolázottság szerinti várható kereseti különbségeket az életpálya egészére.

A másik lehetőség az életpálya- vagy kohorsz módszer lenne, amely ugyanazon személyek vagy csoportok *longitudinális oktatási költségeit, valamint jövedelmi adatait* használja az elemzéshez, vagyis ugyanazokat a személyeket vagy csoportokat követi nyomon életpályájuk során. Mindkét módszernek vannak előnyei és hátrányai, melyeket bővebben tárgyaltam egy előző részben (Varga, 1998)

A fenti előnyöket és hátrányokat figyelembe véve jelen számításaimhoz a keresztmetszeti elemzést használtam. Az elemzés Románia egészére vonatkozik, a pillanatkép pedig a 2006-os évet jelenti. A felhasznált számok a 2007-es statisztikai évkönyvben szereplő, 2006-os évre vonatkozó adatok, valamint a 2006-os költségvetés adatai.

Ha az oktatást beruházásként kezeljük, akkor a számítások beruházáselemzésként jelennek meg. Beruházások elemzésekor pedig arra a kérdésre keressük a választ, hogy a beruházónak érdemes-e vagy sem egy bizonyos beruházást megvalósítania. Ezen kérdés megválaszolására különböző beruházáselemző módszereket, számításokat lehet alkalmazni. Én is ezt tettem, vagyis választ kerestem arra, hogy az oktatásba befektetők számára megtérül-e ez a befektetés vagy sem. Ehhez elsősorban meg kell vizsgálni, hogy kik az oktatásba beruházó szereplők.

Az alapszintű oktatásba, vagyis az óvodai, valamint az 1–12 osztályos oktatásba az állam a beruházó. Vagyis ez esetben államháztartási szinten kell vizsgálni az oktatási beruházások megtérülését. Ezt nevezzük az oktatás társadalmi megtérülésének. Ezt a beruházást az államháztartás a helyi költségvetéseken keresztül valósítja meg, hisz az alapszintű oktatást a helyi költségvetésekből finanszírozzák.

A felsőfokú oktatás esetében már két lehetőség is van. Egyrészt az állami egyetemeken továbbtanulók számára a beruházó szintén az állam, csak ez esetben a központi költségvetésen keresztül. Másrészt a magánegyetemeken tanulók esetében a beruházó a befizetett tandíjon keresztül maga a diák vagy családja. Ez esetben a diák szintjén kell megvizsgálni, hogy megtérül-e a továbbtanulásba fektetett pénz. Ez az oktatás egyéni megtérülése.

A számításokhoz két pénzügyi mutatószámot, a nettó jelenértéket (NPV), valamint a belső megtérülési rátát (IRR) használtam.

A *nettó jelenérték* (NPV – Nett Present Value) mint beruházási mutatószám a pénzbeáramlások és a pénzkiráramlások jelenértékének különbsége. A nettó jelenérték azt fejezi ki, hogy a beruházás teljes időtartama alatt képződő pénzáramok diszkontált összegéből levonva a kezdő pénzáramot mekkora nettó jövedelem képződik. Tehát $NPV =$ a jövedelmek jelenértékeinek összege – a beruházások jelenértékeinek összege. Ha az NPV pozitív, érdemes a beruházást megvalósítani, ha negatív, akkor nem. Az NPV-t a következő képlettel számoljuk:³⁰

$$NPV = PV - C_0 = \sum_{t=1}^n \frac{C_t}{(1+r)^t} - C_0$$

Ahol:

NPV – nettó jelenérték, C_0 – kezdeti beruházás értéke, C_t – a t-edik időszakban esedékes pénzáramlás mértéke, r – a diszkontáláshoz használt kamatláb (diszkontráta), n – a beruházás működésének időtartama

Minden beruházás esetében a megtérülés a legfontosabb tényező, vagyis hogy a befektető minden egyes befektetett egységnyi pénze után hány pluszpénzt kap. Ezt a megtérülést mutatja a *belső megtérülési ráta*, az *IRR* (Internal Rate of Return). A belső megtérülési ráta tulajdonképpen az a kamatláb, amellyel a beruházás révén képződő pénzáramokat diszkontálva azok együttes összege éppen egyenlő a kezdő pénzárammal, tehát $NPV = 0$.³¹

5.3.1. Az oktatási beruházás társadalmi megtérülése

Az állam a világ valamennyi országában támogatja az oktatást. Az állam oktatási szerepvállalásakor legfontosabb érvként azt szokták felhozni, hogy az oktatás kváziközjóság, externális hozamokkal jár (Polónyi, 2002). Jelen disszertációban azonban az államot mint az oktatásba beruházó legfontosabb szereplőt fogom kezelni.

Az állam az államháztartás különböző alrendszerein keresztül kapcsolódik be az oktatás finanszírozásába. Az alapszintű oktatást a helyi költségvetések, míg a felsőfokú

³⁰ Fazekas Gergely – Gáspár Bencéné – Soós Renáta – Sulyok-Pap Márta: Pénzügyi számtan. 1999 Budapest, 45. oldal.

³¹ Brealey – Myers: Modern vállalati pénzügyek. 1992 Budapest, 77. oldal.

oktatást a központi állami költségvetés finanszírozza. A következőkben ezen két finanszírozási formára lebontva próbálom megvizsgálni a beruházások megtérüléseit.

A. Alapszintű oktatás

Az alapszintű oktatás a 3 év óvodai, valamint az azt követő 12 osztály iskolai képzést foglalja magában. A fenti képzésbe befektetett államháztartási kiadások megtérülése a kérdés. Ennek megállapításához pedig az előző részben említett két mutatószámot, az NPV-t, valamint az IRR-t használom. Mindkettőhöz először ki kell számítani a beruházás működése alatt keletkező pénzáramokat.

Beruházás-elemzéskor figyelembe kell venni a beruházás megvalósításához szükséges összes kiadást, valamint a beruházás által produkált összes nyereséget. Jelen esetben a beruházás maga az egyén mint adófizető állampolgár, a beruházó pedig az állam. A beruházási összeg megállapításához az állam által az egyénre költött közpénzek összegét, míg a beruházás által produkált nyereségek megállapításához az egyén által az államnak befizetett adók nagyságát kell kiszámítani.

Mivel itt az állam a beruházó, nagyon nehéz megállapítani, hogy az államháztartás mely kiadásai, illetve bevételei vannak közvetlen kapcsolatban az egyénnel. Jelen disszertációban azzal az egyszerűsítéssel éltem, hogy a beruházás nagyságának kiszámításánál az államháztartás csak azon kiadásait veszem figyelembe, melyek direkt módon kapcsolódnak az egyén életéhez. Így az oktatási, egészségügyi, valamint nyugdíjazási kiadásokkal számoltam. A többi államháztartási kiadást úgy értékeltem, hogy inkább az ember kényelmét, mintsem létfenntartását szolgálják. Ezeket a kiadásokat az emberi munka eredményeként létrejövő életminőség javulásának javára tudtam be.

A beruházás elemzésénél a következő adatokkal dolgoztam:

Időperiódusok:

- az alapszintű oktatás időtartama 3 év óvoda és 12 év iskola, ami összesen 15 év;
- az átlagos munkaidő 40 év;
- az átlagos nyugdíjidő 11 év;
- az átlagéletkor 71 év.

Az inflációs hatások minél hatékonyabb kiszűrése érdekében minden egyes költség- és jövedelemtételt euróban számoltam. Ezt az átváltást az illető időszakra szóló, a Román Nemzeti Bank által megállapított átlagos átváltási kulcson tettem.³²

Egy évre jutó, az emberrel kapcsolatos direkt államháztartási kiadások:

- Az egy diákra jutó oktatási kiadás egy évre átlagban 692 euró (3 év óvoda + 1–12 osztály), mely kiadások 15 éven keresztül tartanak.³³ (*RSH – Román Statisztikai Hivatal*)
- A havi átlagos nyugdíj 85 euró, ez évente 1.015 euró, mely kiadások 11 éven keresztül tartanak. (*RSH*)
- Az egy személyre jutó átlagos egészségügyi kiadás évi 161 euró, mely kiadások 71 éven keresztül tartanak.³⁴ (*RSH*)

Az emberi tevékenységgel kapcsolatos államháztartási bevételek egy évre:

- A romániai bruttó átlagbér havi 325 euró, ezen fizetés után pedig az államháztartásba befizetett járulékok havi összege 187 euró, ez évente 2.249 eurót jelent. Ezen bevételek 40 éven keresztül tartanak.³⁵ (*RSH, Román Pénzügyminisztérium*)
- A román nettó havi átlagbér 246 euró, az ÁFA pedig 19%, így egy egyén végső fogyasztóként a nettó átlagbérből havonta 47 eurót költ ÁFÁ-ra, ez egy évben 560 euró, mely szintén az államháztartás számára jelent bevételt. Ezen bevételek is 40 évig tartanak. (*RSH, Román Pénzügyminisztérium*)

A fenti adatokkal végzett számításaim eredményeként azt kaptam, hogy az államháztartás szempontjából vizsgálva Romániában az oktatási beruházások megtérülése 10,9%-os (IRR – belső megtérülési ráta = 10,9%), az NPV-je pedig 13.082 euró (a diszkontáláshoz használt kamatláb évi 4%).

³² A Román Statisztikai Hivatal adatai alapján a 2006-os évre az euró lejben kifejezett átlagos árfolyama: 1 EUR = 3,5245 RON. A továbbiakban ezzel az árfolyammal számoltam.

³³ Az RSH adatai alapján a 2006-os év költségvetési megvalósításában az alapoktatásra elköltött összegek 8.683.800.000 lejt tesznek ki, ami 2.463.838.842 eurót jelent. Ugyancsak az RSH adatai alapján 2006-ban 3.560.075 diákot tartottak nyilván Romániában (a felsőoktatásban részt vevőket nem számolva).

³⁴ Az RSH adatai alapján a 2006-os év költségvetési megvalósításában az egészségügyi kiadások 12.224.200.000 lejt tesznek ki, ami 3.468.350.120 eurót jelent. Ugyancsak az RSH adatai alapján 2006-ban Románia lakossága 21.584.365 személy volt.

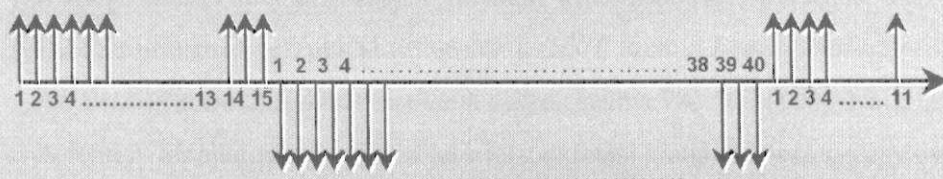
³⁵ Az RSH adatai alapján 2006-ban az országos bruttó átlagbér 1.146 lej, míg az országos nettó átlagbér 866 lej volt.

12. ábra: Az alapfokú oktatás társadalmi megtérülése – helyi önkormányzati finanszírozással

Középiskolai képzés társadalmi megtérülése

Beruházás-elemzés:

pénzáramlás vizsgálat, majd nettó jelenérték (NPV) számítás

$$NPV = \sum PV \text{ bevételek (egy átlagfizetés után az államháztartás különböző alrendszereibe befizetett járulékok + a nettó átlagbér ÁFÁ-ja – egészségügyi ellátás) –}$$
$$\sum PV \text{ kiadások (óvodás és 1-12 osztályos oktatási költségek + nyugdíj kiadások)}$$

Forrás: saját szerkesztés

A kiszámolt 10,9%-os belső megtérülési ráta azt jelenti, hogy az államháztartás által az egyénbe fektetett minden egyes euró évi 0,109 plusz eurót hoz az államháztartásnak.

A 13.082 eurós NPV – nettó jelenérték azt jelenti, hogy ha az államháztartás az egyén képzésébe fekteti a fentebb kiszámított összeget, ez a tőke 71 év alatt 13.082 euróval fog többet gyarapodni, mint ha 4%-os kamatlábbal (megtérülési mutatóval) rendelkező bankbetétbe fektette volna.

Tehát az államháztartás szempontjából egy jó megtérülésű beruházás az oktatás finanszírozása. Ha a Románia esetében kiszámolt megtérülési rátát összehasonlítom a 3. fejezetben bemutatott nemzetközi statisztikával, azt látjuk, hogy ez a szám beleillik a nemzetközi számsorba. A számítások jobb érzékeltetése érdekében grafikus ábrázolásban is bemutatom a jelenséget (12. ábra).

B. Felsőfokú oktatás

A felsőfokú oktatás társadalmi megtérülésének kiszámításakor, vagyis az államháztartás részéről a felsőfokú oktatásba történő beruházás esetében azt próbáltam meg kiszámítani, hogy mennyivel kell nagyobb fizetést kapnia egy felsőfokú diplomával rendelkező egyénnek ahhoz, hogy ezen fizetéstöbblet után az államháztartásba befizetett különböző járulékok fedezzék az állam részéről az egyén felsőfokú oktatására fordított kiadásokat. Ennek kiszámításához újból a nettó jelenértéket hívtam segítségül. Ehhez, akárcsak az előző esetben, szükségem volt a kiadások és bevételek kiszámítására.

- A felsőoktatás finanszírozására fordított államháztartási kiadások összesen évi 1.222 millió eurót tesznek ki (2006-ban). *(RSH, Román Pénzügyminisztérium)*
- Az állami felsőoktatásban részt vevő diákok száma 785.506 (2006-ban). *(RSH)*
- A fentiek alapján az egy diákra jutó felsőoktatási kiadások összege egy évre 1.557 euró.
- Az oktatás ideje alatt elveszített fizetés utáni járulékok havi összege 187 euró, ez évente 2.249 eurót jelent (325 eurós romániai bruttó havi átlagbér mellett). *(RSH, Román Pénzügyminisztérium)*
- A jelenérték-számításnál használt kamatláb évi 4%.
- A felsőfokú oktatás időtartama 4 év.
- A munkában eltöltött évek száma 40 év.

A fenti számok alapján, amennyiben havi 68 euróval keres többet egy alkalmazott azáltal, hogy felsőfokú képzésben részesült, az államháztartásba befizetett többletadók már fedezik az állam oktatásra költött kiadásait. Ez az összeg az országos bruttó átlagfizetés 27,6%-a.

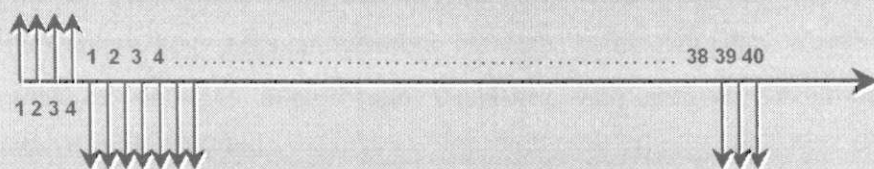
A helyi bérezési tapasztalatokat figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy az államháztartás számára pénzügyi szempontból nagyon is megéri befektetni a felsőfokú képzésbe, hisz a felsőfokú diploma általi havi pluszjövedelem jóval meghaladja a 68 eurót, és ezáltal az államháztartásba befizetendő összegek is jóval a képzésre fordított összegek fölött vannak. Ha pedig a nemzetközi statisztikákat vesszük figyelembe, miszerint a felsőfokú végzettséggel rendelkező személyek átlagban 60%-kal keresnek többet a középfokú végzeteknél, akkor ugyancsak jónak mondható a felsőfokú oktatási beruházás megtérülése. Grafikusan ábrázolva ez a beruházás a következőképpen mutat (13. ábra):

13. ábra: A felsőfokú oktatás társadalmi megtérülése – központi költségvetési finanszírozással

A felsőfokú oktatás társadalmi megtérülése

Beruházás-elemzés:

pénzáramlás vizsgálat, majd nettó jelenérték (NPV) számítás

$$NPV = \sum PV \text{ bevételek (felsőfokú képzés által szerzett pluszjövedelem utáni plusz adó és járulékbetételei az államháztartásnak)} - \sum PV \text{ kiadások (egy diákra jutó kiadások + az oktatás ideje alatt elveszített fizetések utáni adók és járulékok)}$$

Forrás: saját szerkesztés

5.3.2. A felsőfokú oktatási beruházás egyéni megtérülése

Az egyén azért hajlandó pénzt fektetni saját, illetve családtagjai oktatásába, mert ezen ráfordításai megtérülnek. Az oktatás egyéni hozama az a keresletnövekedés, amelyet iskolázottságának megnövekedése következtében életpályája során az egyén elér a munkaerőpiacon. Az emberitőke-befektetés során azonban az egyén nem egyszerűen csak profitmaximalizálásra törekszik, hanem hozammaximalizálásra is, azaz pénzbeli és nem pénzbeli haszon maximalizálására (Polónyi, 2002). A következőkben ennek a tőkebefektetésnek a megtérülését számszerűsítem.

Az egyén szintjén történő oktatási kiadások megtérülését úgy vizsgálom, hogy megpróbálom megválaszolni azt a kérdést, hogy vajon mennyi az a felsőfokú diploma által biztosított pluszjövedelem, amely fedezi a felsőfokú diploma megszerzésére fordított oktatási kiadásokat. Pénzügyi szempontból vizsgálva ez azt jelenti, hogy kiszámítom, hogy mekkora az a pluszjövedelem, melynek esetében az oktatási kiadások (beruházások) és az előbb említett pluszjövedelmek nettó jelenértéke nulla.

Ahhoz, hogy NPV-t számolhassak, meg kell vizsgálni a felsőfokú diploma megszerzése érdekében felmerülő kiadásokat. Ezek a következők: az államilag nem finanszírozott oktatási intézménynek befizetett tandíj, a képzés alatt felmerülő költségek, ugyanakkor az oktatás ideje alatt elvesztett fizetés mint alternatív költség. Ezen kiadások összessége jelenti a beruházást.

A beruházás megtérülését a felsőfokú diploma által biztosított pluszfizetés jelenti. Mivel Románia esetében nem léteznek statisztikai adatok arra vonatkozóan, hogy mennyivel keresnek többet a felsőfokú diplomával rendelkező emberek, így egy adott diszkontráta mellett azt számítottam ki, mennyivel kellene nagyobb legyen a fizetése egy egyénnek ahhoz, hogy a magán felsőfokú oktatásba befektetett pénze megtérüljön, és ezen összegnek az országos átlag bruttó fizetéshez való arányát hasonlítottam össze a nemzetközi statisztikákkal.

Az inflációs hatások mérséklése végett, valamint az összehasonlíthatóság érdekében számításaimat ez esetben is euróban végzettem.

Az oktatási beruházás megvalósításánál a következő számokkal dolgoztam:

- Országos szinten a magán felsőfokú intézményeknél alkalmazott éves tandíj átlagosan 570 euró.
- Az oktatás ideje alatt elvesztett fizetés évente 2.948 euró (havi 246 eurós romániai nettó átlagfizetéssel számolva). (*RSH, Román Pénzügyminisztérium*)
- Az oktatás idejére számított egyéb kiadások évente 500 euró. Erre az összegre a MÜTF valamint a Sapientia Egyetem több évfolyamának diákjaival közösen végzett felmérés eredményeként jutottam ³⁶
- A jelenérték-számításnál használt kamatláb évi 4%.
- A felsőfokú képzésben való részvétel ideje 4 év.
- A munkában aktívan való részvétel ideje 40 év.

A fenti számokkal dolgozva, amennyiben egy alkalmazott 40 évnyi munkaideje alatt havonta 71,8 euróval keres többet azáltal, hogy felsőfokú képzésben részesült, a 4 éves

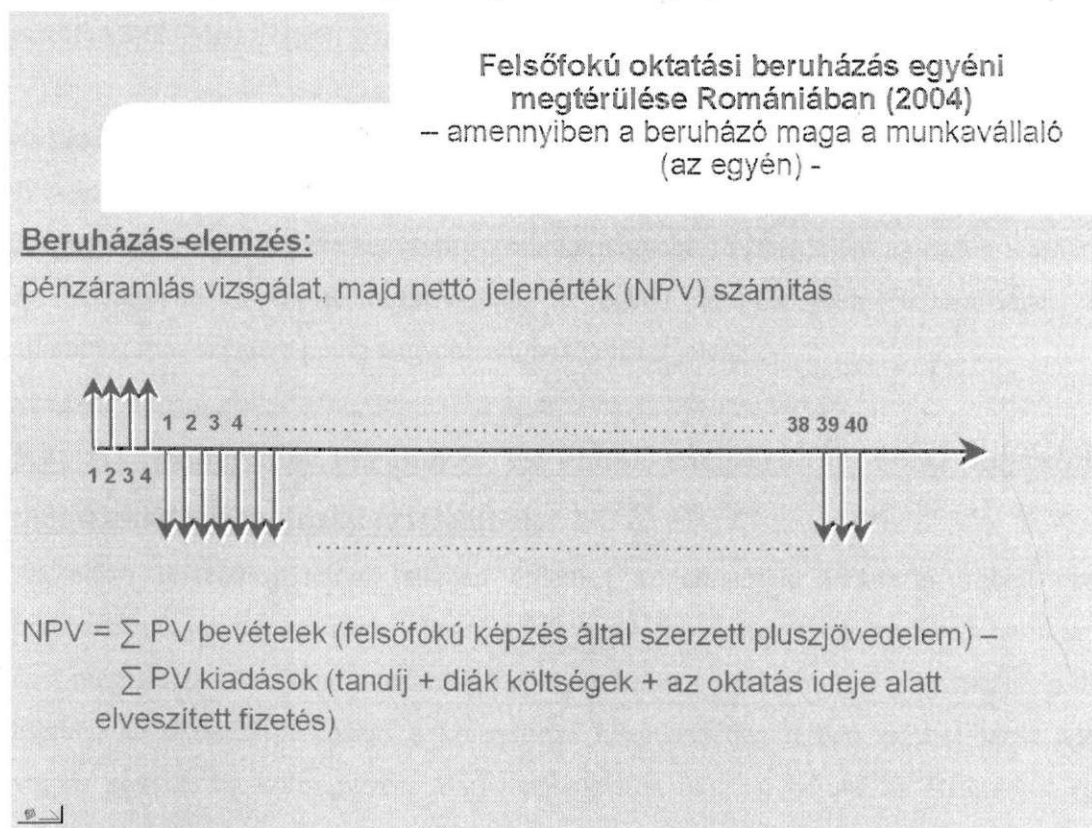
³⁶ Ezen kiadások közé csak azokat a költségeket számoljuk be, melyek a felsőfokú oktatásban való részvétel miatt pluszba merülnek fel az egyén számára. Tehát pl. az étkezési költségeket nem számoljuk ide, hisz a felsőfokú oktatásban való részvétel nélkül is étkeznie kellene az egyénnek. Azonban a jegyzetekre, könyvekre fordított összegek beszámítódnak ebbe a költségbe. Az utazási és kollégiumi költségek is ide tartoznak, azonban ilyen költségek csak azon hallgatók esetében merülnek fel, akik nem lakóhelyükön tanulnak tovább.

oktatási beruházás NPV-je már nagyobb, mint zéró, vagyis oktatási beruházása megtérült. Ez a román nettó átlagbérhez viszonyított 29,2%-kal nagyobb fizetést jelent.

A helyi tapasztalatokat figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a beruházó, az egyén számára pénzügyi szempontból nagyon is megéri befektetni a felsőfokú képzésbe, hisz a felsőfokú diploma általi havi pluszjövedelem jóval meghaladja a 71,8 eurót. És ez esetben még nem is vettem figyelembe egy felsőfokú diploma által elérhető munkahely komfortvonzatát (munkahelyi környezet, munkatársak stb.).

Ha a nemzetközi statisztikák által jelzett 60%-os pluszjövedelmet vesszük figyelembe, amit a felsőfokú végzettséggel rendelkezők kapnak a középfokúakkal szemben, ugyancsak jó megtérülési mutatóval rendelkező beruházásnak bizonyul az egyén számára a felsőfokú oktatási beruházás. A fenti számítás grafikusan is ábrázolható (14. ábra).

14. ábra: A felsőfokú oktatás egyéni megtérülése – magánfinanszírozással

Forrás: saját szerkesztés

Ez a számítás is alátámasztja a bevezetőben is megemlítt tendenciát, miszerint éppen a legkeresettebb oktatási fokozatokban, vagyis a felsőoktatásban a legnagyobb mértékű az oktatási beruházás megtérülése. Így jelent meg lassan egyre több országban a felsőoktatás ingyenességének megszüntetése. Tehát a gazdasági racionalitás azt követelte meg, hogy az egyéni teherviselés növekedjen a felsőoktatásban, hisz ott az egyén szintjén történő megtérülési ráta jóval magasabb.

Az ebben a részben bemutatott három számítás alapján a következő következtetések vonhatóak le:

1. Az oktatás társadalmi megtérülése esetében az államháztartás szempontjából az oktatási beruházások NPV-je pozitív, tehát megéri az oktatásba beruházni. A pozitív különbség – mint pótlólagos adóbevétel – a gazdasági fejlődésben, valamint az állam jóléti feladatai ellátásában bekövetkező javulásban lesz megtalálható.
2. Az oktatás egyéni megtérülése esetében a munkavállaló szempontjából az oktatási beruházás NPV-je pozitív, tehát megéri beruházni az oktatásba, a továbbképzésbe. A pozitív különbség az egyén szintjén az életminőség javulásában fog megjelenni.

Az oktatásba való beruházás ok-okozati láncolata a következőképpen írható lei:

1. A jobban képzett munkaerő nagyobb hozzáadott értéket jelent a munka folyamatában.
2. Nagyobb hozzáadott értéket hordozó munka nagyobb fizetést jelent az egyén számára.
3. A nagyobb fizetés a munkavállaló, az egyén számára jobb életminőséget, az államháztartás számára pedig nagyobb adóbevételeket jelent.

5.4. Az emberitőke-beruházás és annak megtérülése közti kapcsolat megszakadása földrajzi értelemben

Az előző fejezetben leírtak alapján érdemes az oktatásba beruházni, mivel ezen beruházásnak jók a megtérülési mutatói. Azonban léteznek helyzetek, amikor a beruházás és a megtérülés közti kapcsolat sérül. Egy ilyen helyzet a határon túli magyarságé is. Ez esetben az oktatási beruházás a kivándorlás következtében térben máshol térül meg, vagyis egy ország költségvetése által megvalósított oktatási beruházás átvándorol egy másik országba, és ott fog adófizető állampolgár formájában megtérülni. Ezt a jelenséget a következőkben egy romániai esettanulmányon keresztül mutatom be.

Romániai kivándorlás

Számításomat a Romániából kivándorolt magyar nemzetiségű személyek megbecsülésével kezdem. Azért becslés, mivel a román és a magyar statisztikai hivatalok adatai meglehetősen ellentmondásosak a Magyarországra kivándorolt román állampolgárok számát illetően. Ennek okai abban keresendők, hogy akik kivándoroltak, nem mindig érezték szükségesnek ezt hivatalosan bejelenteni a hatóságoknál. A Román Statisztikai Hivatal adatai szerint 1977 óta 82.512 magyar nemzetiségű román állampolgár hagyta el az országot. Az idevonatkozó magyar statisztika 144.366 Romániából Magyarországra bevándorolt személyről beszél.

A kivándorlás tárgykörét illetően több tanulmány is napvilágot látott, melyekből néhányat az előző fejezetekben be is mutattam. Ezen tanulmányok alapján az Erdélyből kivándorolt magyar nemzetiségű román állampolgárok valós számát 200.000-re tehetjük, melyből megközelítőleg 170.000 Magyarországra települt ki. (*Varga Á., Horváth I.*) Ha a kitelepültek korcsoportok szerinti összetételét vizsgáljuk, döntő többségük 18 és 35 év közötti. A statisztikai adatok szerint a Magyarországra kivándorolt erdélyi magyarok 70,9%-a a 0–34 év közti tartományba esik.

Romániai beruházás

A disszertáció első felében egy egész fejezetet szenteltem annak a jelenségnek a tanulmányozására, miszerint az ember egy beruházás, az emberi munkaerőben rejlő képzettség pénzben is kifejezhető.

A következőkben azt vizsgálom, hogy mennyibe is került egy erdélyi magyar kivándorló egy erdélyi adófizetőnek. Ezt a jelenséget is tárgyaltam már néhány oldallal korábban. Így ha a 2006-os költségvetési adatokat vesszem figyelembe, Romániában egy diák képzésére átlagban 692 eurót fordítottak egy évben. Ez az összeg a 3 év óvodával, valamint az 1-től a 12. osztályig terjedő időszakkal, 15 évre számolva 10.381 eurót tesz ki.³⁷ Ha csak ezt a 15 év oktatási alapképzést veszem alapul, akkor a 170.000,

³⁷ Jelen modellben a felsőoktatásban részt vevő diákokat nem vettem figyelembe, hanem csak az alapképzésben részt vevőket. Így a modell azzal az egyszerűsítéssel él, hogy csak az alapképzésre fordított oktatási kiadások veszték el az emigrált személyek által. Több okból döntöttem az egyszerűsítés mellett:
a. A jelenleg érvényben lévő törvények alapján az alapoktatás (napközi + 1–12 osztály) finanszírozása teljes egészében a helyi önkormányzatok feladata, melyet az illető településen lakó emberek adóiból fedeznek. Ezáltal az alapképzést jelentő oktatási beruházás elvesztése ténylegesen az illető település erőfeszítéseinek elvesztését jelenti.
b. A felsőoktatási intézmények finanszírozása a központi költségvetésből történik, ezáltal nem köthető közvetlenül egy adott területhez. Ugyanakkor pontos adatok sincsenek a kivándorolt személyek végzettségét illetően, vagyis hogy hányan rendelkeztek felsőfokú végzettséggel és milyen területekről. Mert amíg az

Magyarországra kivándorolt erdélyi magyar oktatási költsége 1.764.800.000 eurót (441,2 milliárd forint) jelent, mely összeget a helyi költségvetésbe befolyó erdélyi magyar adófizetők pénzéből finanszíroztak. Ez tehát egy 1.764.800.000 euró humántőkeimportot jelent a magyar államnak, az erdélyi önkormányzatoknak pedig egy ugyanekkora humántőke-beruházás elvesztését.

Összesítve:

1. Egy diák képzésére fordított oktatási kiadások Romániában egy évre: 692 euró.
2. 15 éves képzés alatt egy személyre fordított oktatási kiadások Romániában: 10.381 euró.
3. 170.000, Magyarországra kivándorolt magyar nemzetiségű román állampolgár 15 évre szóló oktatási kiadásai: 1.764.800.000 euró.

Elveszett romániai, megkerült magyarországi megtérülés

Ugyancsak a humántőkével kapcsolatos fejezeten belül tárgyaltam a humántőke-beruházások megtérüléséről, vagyis: az emberi munkaerő képzésében rejlő beruházásnak mind társadalmi, mind egyéni szinten meg kell térülnie, mely megtérülésnek szintén pénzben kifejezhető értéke van. A következő számítás esetében a humántőke-beruházások társadalmi megtérülésére fektetem a hangsúlyt.

A Romániából Nyugatra kivándorolt személyek nem a román, hanem más, nyugati országok államháztartásai számára váltak adóbefizetőkké, esetünkben Magyarország számára. Így a következőkben azt vizsgálom, hogy mennyi adóbefizetéstől esett el a román költségvetés, illetve mekkora adóbefizetést jelentenek a kitelepült erdélyiek a magyar költségvetés számára. Először azt számoltam ki, hogy ha a kivándorolt személyek a román államháztartás számára váltak volna adófizetőkké, a 40 éves munkaidő alatt ez mennyi adóbefizetést jelentett volna. Ez számszerűsítve a kivándorolt 170.000 személy esetében a következőképpen mutat:

Ha az emigrált személyek havi jövedelme csak a romániai átlagbér lenne, akkor ez személyenként havi 187 euró fizetés utáni járulékot jelent (vállalkozó + munkavállaló), ami évi 2.249 euró, ez pedig negyven év alatt 89.950 euró államháztartási befizetés személyenként (RSH). Természetesen ez esetben is korrigálni kell az egészségügyi és

alapfokú oktatás költségigénye területtől függetlenül nagyvonalakban azonos, addig a felsőoktatás költségigénye nagy különbségeket mutat az egyes szakterületeket illetően. A fentieket figyelembe véve, ha a felsőfokú oktatás költségeit is belevettük volna a modellbe, az annyira elkomplikálódott volna, hogy lehetetlen lett volna egy ekkora műben tárgyalni.

nyugdíjkiadásokkal, hisz amennyiben ezek a személyek nem vándoroltak volna el, igénybe vették volna a román állam közszolgáltatásait. Azért csak ezzel a két költségfajttával számoltam, mivel a modellben végig csak az egyénekhez direkt módon köthető kiadásokat vettem figyelembe. Az egy személyre jutó egészségügyi kiadás évente 161 euró, ami negyven évre 6.428 eurót jelent. Az átlagos nyugdíj havi 85 euró, ami évi 1.015 euró, a 11 éves átlagos nyugdíjidőre számolva 11.161 euró. Ezáltal a negyvenévi államháztartási befizetés egy személyre, korrigálva az egészségügyi és nyugdíjkiadásokkal, 72.361 eurót tesz ki. Amennyiben ezt a 170.000, Erdélyből kivándorolt személyre számítom, akkor az összeg több mint 12 milliárd euró, a román államháztartás különböző alrendszeribe be nem fizetett adólejt jelent.

Összesítve:

1. Egy romániai átlagbér után fizetendő adók és illetékek havonta: 187 euró.
2. Egy romániai átlagbér után fizetendő adók és illetékek mértéke évente: 2.249 euró.
3. Negyvenévi átlagos munkaidő alatt egy átlagfizetés után befizetendő adók és illetékek mértéke Romániában: 89.950 euró.
4. Az egy személyre jutó egészségügyi kiadások évente 161 euró, 40 évre 6.428 euró.
5. Az átlagos nyugdíj havi 85 euró, évi 1.015 euró, a 11 éves átlagos nyugdíjidőre számolva 11.161 euró.
6. A 40 év államháztartási befizetései egy személyre, korrigálva az egészségügyi és nyugdíjkiadásokkal 72.361 euró.
7. 170.000, Romániából Magyarországra vándorolt magyar nemzetiségű román állampolgárnak a román államháztartásba be nem fizetett adóinak és illetékeinek mértéke: 12.301.390.000 euró.

Ezek az adók a román helyett a magyar költségvetést gazdagítják, de nem ekkora, hanem az ottani fizetések jóval nagyobb mértékéből kifolyólag sokkal nagyobb összegekkel. A következőkben ennek az összegnek a nagyságát fogom megbecsülni. Ha a 170.000 kitelepültből csak 70,9%-ot veszek figyelembe, akkor arról a 120.000 személyről beszélek, akik 35 évnél fiatalabbak. Ők legalább 30 évig lesznek adófizetői a magyar államnak. Amennyiben havi jövedelmük a magyar átlagbér, akkor ez személyenként havi

452 euró fizetés utáni járulékot jelent (vállalkozó + munkavállaló), ami évi 5.427 euró.³⁸ Azonban ez esetben is figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a kivándorolt személyek igénybe veszik a magyar állam által nyújtott közszolgáltatásokat. Ahogy a romániai humántőke megtérülési számításainál, úgy ez esetben is azzal az egyszerűsítéssel éltem, hogy csak azokat a közkiadásokat vettem figyelembe, melyek közvetlenül kapcsolódnak az egyének életéhez. Ezek az oktatási, egészségügyi és nyugdíjkiadásokat foglalják magukban. Egy 35 év fölötti személy esetében azonban csak az egészségügyi és nyugdíjkiadásokat szükséges figyelembe vennünk. Magyarországon az egy főre jutó egészségügyi kiadások évi 431 eurót tesznek ki. Ezt az összeget levonva a befizetett adók és járulékok összegéből 4.996 eurót kaptam évente, ami harminc év alatt 149.890 euró egészségügyi kiadásokkal korrigált államháztartási befizetést jelent személyenként (KSH). A magyarországi havi átlagnyugdíj 238 euró, ami egy évre 2.860 euró, és a 11 átlagos nyugdíjévre számolva 31.457 euró.³⁹ Így ha a 30 évre számolt befizetett adók és járulékok összegét korrigálom a nyugdíjkiadásokkal is, akkor 118.434 eurót kapok személyenként. Amennyiben ezt a 120.000 kivándorolt 35 év alatti személyre számítom, akkor ez az összeg több mint 14 milliárd euró, a magyar államháztartás különböző alrendszereibe befizetett, ugyanakkor az egészségügyi és nyugdíjkiadásokkal korrigált adóforintot jelent.

Ha a beruházás és a megtérülés közti kapcsolat szemszögéből vizsgálom ezt a jelenséget, ez azt jelenti, hogy ez egy olyan megtérülés a magyar államháztartás számára, melynek érdekében nem volt szükséges beruházást megvalósítania, hisz a humántőke-beruházás anyagi terhet, az oktatási kiadásokat az erdélyi önkormányzatok, ezáltal az erdélyi adófizetők viselték.⁴⁰

³⁸ A magyar Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján 2006-ban az országos bruttó átlagbér 171.351 forint, míg az országos nettó átlagbér 110.951 forint volt. A Magyar Nemzeti Bank adatai alapján a 2006-os évben az euró átlagos árfolyama 1 EUR = 264,27 HUF volt. Számításaimat ezen az árfolyamon végeztem.

³⁹ A KSH adatai szerint az államháztartás konszolidált mérlegében az egészségügyi kiadások 1.146,8 milliárd forintot tettek ki. Ugyancsak a KSH adatai alapján Magyarország lakossága 10.077.000 személy. A KSH adatai szerint az átlagos havi nyugdíj 62.978 forint volt.

⁴⁰ A jelenség természetesen ennél sokkal komplexebb. Hisz figyelembe lehetne/kellene venni a két ország közti kölcsönös pénzügyi transfereket is, melyek mind befolyásolják valamilyen irányba a disszertációban tárgyalt humántőke-veszteségek pénzben kifejezett értékét. Itt elég, ha csak a magyar állam határon túli területekre elkülönített pénzalapjaira gondolunk, mint például az Ilyés, az Apáczai, valamint az Új Kézfogás Közalapítvány által éveken keresztül a határon túli programokra fordított összegei, a Határon Túli Magyarok Hivatala, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem finanszírozása vagy a jelenleg érvényben lévő Szülőföld Alap kifizetései. Ugyanide tartozik az a tény is, hogy a Magyarországra emigrált személyek esetlegesen egy erdélyi munkanélküli státustól menekültek meg kivándorlásuk révén. Ugyanakkor ezen személyek igénybe veszik a magyar közszolgáltatások széles skáláját, valamint a fizetesként kapott pénzük egy részét hazaviszik Erdélybe, segítve az otthon maradt családtagokat. Vagy ha csak az oktatás területén maradunk, sok magyarországi oktatási intézmény ingyenes oktatást biztosít a határon túli magyar diákoknak (pl. a Pécsi Tudományegyetem), vagy vannak olyan oktatási intézmények, melyek határon túli tagozatokat hoznak létre intézményi finanszírozással (pl. a Tatabányai Főiskola, a Gábor Dénes Főiskola, a Gyöngyösi

Összesítve:

1. Egy magyar átlagfizetés után fizetendő adók és illetékek havonta: 452 euró.
2. Egy magyar átlagfizetés után fizetendő adók és illetékek mértéke évente: 5.427 euró.
3. Egy lakásra számolt egészségügyi kiadások éves mértéke: 431 euró
4. Magyarországi havi átlagnyugdíj 238 euró, ami egy évre 2.860 euró, és a 11 átlagos nyugdíjidőszakra 31.457 euró
5. 30 éves átlagos munkaidő alatt egy átlagfizetés után befizetendő adók és illetékek egészségügyi és nyugdíjkiadásokkal korrigált mértéke Magyarországon: 118.434 euró.
6. 120.000 35 évnél fiatalabb Romániából Magyarországra vándorolt magyar nemzetiségű román állampolgárnak a magyar államháztartásba befizetett adó és illetékeinek mértéke: 14.212.000.000 euró.

Azonban az a tény, hogy a kivándorolt személyek révén az erdélyi magyar települések költségvetései finanszírozzák részben a magyarországi munkaerő képzését, nem csak az erdélyi települések számára negatívum. A probléma mélyebb elemzésével arra a következtetésre jutunk, hogy ez a folyamat az anyaország számára is negatív vonatkozású. Hiszen demográfiai szempontból nézve a jelenséget, hosszú távon ez a folyamat az erdélyi magyar települések kiüresedését jelenti, és – ha csak az anyaország érdekeit tartjuk szem előtt – így nem lesz, honnan pótolni a magyarországi lakosság lélekszámbeli apadását. Vagyis ez a folyamat ellentmond egy hosszú távú, nemzeti „magyarságstratégiának”.

A fenti számítások esetében nem is annyira a számok, mint inkább maga a jelenség és az arányok a fontosak. Vagyis az erdélyi önkormányzatok részéről hiába történik egy, az országos átlagot meghaladó oktatási beruházás, a kivándorlás következtében ez térben máshol térül meg, így az oktatási beruházás és megtérülés földrajzi helyének szétválása tovább növeli a területi (regionális) egyenlőtlenségeket. És amint láttuk, azáltal, hogy ezen átlag fölötti oktatási beruházások a városfejlesztési munkálatok rovására történnek, a

Főiskola), ezáltal segítve a határon túli magyar diákok képzését. Azonban ha ténylegesen egy egyenleget szeretnénk felállítani az anyaország és a határon túli magyarság pénzügyi transzferei között, egy olyan komplex jelenséggel kerülnének szembe, aminek elemzése szinte lehetetlen, de semmiképp sem fér bele egy jelen méretű munkába. De ennek a munkának nem is az volt a célkitűzése, hogy ezt az egyenleget megvonja, hanem hogy bebizonyítsa, a migráció tényleges pénzügyi veszteségeket jelent a határon túli magyarság számára, és hogy ennek a veszteségnek az értékét kiszámolja. Az egyenleg tényleges felállítása egy további munkának lehet a témája.

kivándorlás negatív hatása duplán érvényesül az erdélyi önkormányzatoknál. Ha a disszertáció első felében tárgyalt regionális szintű versenyképességet és sikerességet vesszük alapul, elmondható, hogy a fenti folyamat eredményeként épp egy sikerességi faktort, a képzett humántőkét veszítik el az erdélyi települések, ezáltal is fokozva lemaradásukat a regionális szintű versenyképesség területén.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

6.1. Áttekintés

Munkám végén, a disszertáció eredményeinek függvényében egy újszerű logikai áttekintést szeretnék bemutatni a témára vonatkozóan.

Az első részben tárgyaltak alapján az emberi erőforrás a gazdasági fejlődés kulcstényezője, egy fontos versenyképességi és sikerességi faktor a regionális politika területén. Ezt követően láthattuk, hogy a történelem során az elméleti közgazdászok nagyjai is egyre nagyobb fontosságot tulajdonítottak az emberi tőkének, és mindezek mellett az emberi tőke mérhetőségére is születtek elméletek. Ebben a részben tárgyaltam a humántőke mint beruházás problematikáját is. Ezután egy másik jelenség, a migráció elemzésére tértem ki. A migrációs elméletek mellett válaszokat adtam a határon túli magyarság számszerű alakulására is az anyaországba való vándorlás tükrében.

Ezután következett az előző fejezetekben tárgyalt elméleti jelenségeknek a határon túli magyarságra való konkrét alkalmazása egy erdélyi esettanulmányon keresztül. Ennek érdekében először az oktatási kiadások, valamint a gazdasági fejlettségben fellelhető területi különbségeket vizsgáltam, és ezen két jelenség közti összefüggés mértékét a romániai megyék esetében. Ezt követően az oktatási beruházások megtérülését számoltam ki Romániában, majd ezeket a számokat összevetve a migrációs valósággal arra próbáltam meg választ adni, hogy számszerűsítve milyen nagyságú humántőke-beruházást veszített el az erdélyi magyarság a migráció következtében, egy olyan beruházást, ami egy fontos tényező a regionális gazdasági fejlődés területén.

Az elveszített (elvándorolt) emberi beruházás pénzben kifejezett összege egy mellbevágó nagyságrend, ami el kell, hogy gondolkottassa a magyar nemzetstratégiával foglalkozó szakembereket. Így, ha bárki is a határon túli magyarok lakta régiók gazdasági fejlődésével szeretne foglalkozni, megkerülhetetlen téma az oktatás, valamint a migráció jelensége ezen területekre vonatkozóan.

6.2. A kutatómunka új eredményei

A disszertáció összeállítása érdekében végzett kutatómunka néhány újszerű módszer alkalmazását is szükségessé tette, ugyanakkor újszerű eredményeket is hozott, melyek a következők:

1. A romániai oktatásban fellelhető regionális különbségek számszerű elemzése. A disszertációban a Román Pénzügyminisztérium, valamint az Oktatási Minisztérium adatai alapján kiszámoltam az egy diákra, majd az egy lakosra jutó oktatási költségeket megyei bontásban, választ keresve az oktatási beruházások közti regionális egyenlőtlenségekre. Az elemzés rámutat arra, hogy a többségében magyarok lakta megyékben jóval az országos átlag felett költenek oktatásra.
2. Korrelációs vizsgálat a romániai megyék esetében az oktatási kiadások mértéke és a gazdasági fejlődés közti összefüggésre vonatkozóan. Statisztikai adatok felhasználásával korrelációs együtthatót számoltam a fenti két jelenségre. A korrelációs elemzés azt mutatja, hogy létezik egy gyengén-közepes erősségű kapcsolat az oktatási kiadások mértéke és a gazdasági fejlettség között a román megyék esetében, de ez az összefüggés nem annyira szignifikáns, mint az egyes országok esetében volt, vagyis az országos átlagot meghaladó oktatási kiadások eredményei nem lelhetők fel a többségében magyarok lakta megyék gazdasági fejlettségében.
3. A romániai humántőke-beruházások (oktatási beruházások) megtérülésének számszerű vizsgálata, NPV, valamint IRR számolása. A disszertációban beruházás-elemző módszerek segítségével kiszámoltam a romániai emberi tőkébe való beruházások megtérülési mutatóit, ezáltal is rámutatva az oktatás fontosságára mind társadalmi, mind egyéni szinten.
4. Korreláció vizsgálata a gazdasági fejlettség és az oktatási kiadások aránya között, ennek az összefüggésnek számszerűsítése korrelációs együttható számítása révén egyes országok szintjén. A disszertációban korrelációs számítást végeztem az egy lakosra jutó GDP, valamint a GDP-ből az oktatásra fordított kiadások részaránya között. Több ország idevonatkozó adatait is figyelembe véve, a kiszámított korrelációs együttható is arra a következtetésre juttatott, hogy igen szoros összefüggés létezik a fent említett két jelenség között.
5. Két fontos regionális jelenség, a humántőke és a migráció egymásra, valamint a gazdasági fejlődésre gyakorolt hatásának vizsgálata. Meglehetősen alaposan tárgyaltam a disszertációban mindkét jelenség elméleti kérdéseit, majd a humántőke beruházásként való megfogalmazása után a migrációt mint a beruházás megtérülését befolyásoló tényezőt kezeltem.
6. A migráció pénzügyi vonzatainak elemzése a humántőke-beruházások tükrében egy erdélyi esettanulmányon keresztül. A disszertációban számszerűsítettem az

Erdélyből kivándorolt személyek által elvitt humántőke-beruházást. Ez esetben nem is a pontos összeg a fontos, hanem a jelenség negatív hatásainak bemutatása, valamint az elvesztett beruházás nagyságrendje. A számszerűsítés célja egyrészt a jelenség hihetetlen nagyságrendjére, volumenére való rámutatás, másrészt pedig a határon túli régiók gazdasági fejlesztésével foglalkozó szakemberek számára nyilvánvalóvá tenni a két jelenség együttes hatásainak fontosságát.

A disszertáció elején megfogalmazott hipotézisemet, miszerint a migrációnak komoly negatív következményei vannak a határon túli magyar közösségek gazdasági fejlődésére nézve, a konkrét pénzügyi számítások is igazolták.

Nem képezi ezen disszertáció témáját, de a jelenség továbbkutatási lehetőségeként a disszertáció mellékletében bemutatok pár politikai véleményt, valamint egy esettanulmányt is, melyek a migrációs veszteségek csökkentésére tett konkrét lépésekről szólnak. Ez a munka tulajdonképpen egy figyelemfelkeltés a migráció mint jelenség veszélyeire, hisz épp a migrációs veszteségek számszerűsítésével tettem nyilvánvalóvá, hogy a határon túli területek gazdasági fejlődésében komoly hátrányt jelent a migráció nemcsak demográfiai szempontból, hanem pénzügyi veszteség formájában is. És ennek a jelenségnek a kezelése, a jelenség következtében fellépő veszteségek csökkentése a nemzetpolitikával foglalkozó szakembereknek a feladata. Épp ezért válogattam a disszertáció mellékleteként pár politikai véleményt, mert ezekből következtetni lehet arra, hogy a közéleti személyiségek hogyan látják ezt a problémát. Ugyanakkor a probléma orvoslása érdekében az oktatási intézményeknek is fel kell lépniük. És a székelyudvarhelyi főiskola küldetésnyilatkozata épp ezen jelenség negatívumainak a megelőzésére tett konkrét lépések sorozata, melyet szinten a disszertáció mellékleteként mutatok be.

6.3. Konklúziók

A disszertáció elején felállított hipotézis helyességét sikerült bebizonyítani. A határon túli magyar területek gazdasági fejlődésében pénzben kifejezhető óriási veszteségként jelentkezik a migráció. Mert az elvándorolt személyek egy komoly, pénzben kifejezhető beruházást, egy humántőke-beruházást visznek magukkal. Mert az ember gazdasági szempontból egy beruházás. És annak ellenére, hogy a többségében magyarok lakta területen megvalósul egy országos átlagot meghaladó humántőke-beruházás, ez nem látszik az illető területek gazdasági fejlődésében. Természetesen ez a nem kimagasló

gazdasági fejlettség nem írható teljes mértékben a migráció számlájára, de a pénzügyi számítások azt igazolják, komoly pénzügyi veszteségeket okoz a migráció, ezáltal is hátráltatva az illető területek gazdasági fejlődését.

A fenti fejezetek értelmében megállapítható, hogy érdemes a humántőkébe beruházni mind az egyén, mind államháztartás szintjén. Ezt nemcsak a pénzügyi számítások támasztják alá, hanem az egyes országok statisztikai mutatói is hűen bizonyítják. Emellett a regionális elméletek is az egyik legfontosabb versenyképességi és sikerességi tényezőként említik a humántőkét.

Ugyanakkor a humántőke esetében egy különleges beruházásról van szó. Hisz a beruházás tárgya nem egy szokványos állóeszköz. A beruházás tárgya maga az ember. Így ez a beruházás egy mobil beruházás, vagyis a beruházótól függetlenül más területre is tud vándorolni, ezáltal a megtérülés könnyen másé is tud lenni, mintsem azé, aki beruházott.

Vagyis a humántőke, jellegéből kifolyólag, elvándorolhat, így a beruházás térben máshol térülhet meg. Ez a jelenség a határon túli magyarság esetében egy nagyon fontos dolog. Fontos, mivel ezeken a területeken megtörténik egy, az országos átlagot meghaladó humántőke-beruházás, azonban az emberek elvándorlása révén ez a beruházás máshol, többnyire az anyaországban térül meg. Így ez a folyamat, a számszerű fogyás mellett, óriási tőkevesztést jelent a határon túli magyarság számára. Regionális kontextusban ez a jelenség a határon túli települések esetében egy versenyképességi tényező elvesztését, egy sikerességi faktor csökkenését jelenti.

A fentiek tükrében kijelenthető, hogy az anyaország határon túli magyarságpolitikája esetében fontos a határon túli magyar oktatás támogatása, a humántőke-beruházás minőségi emelése. Ez a támogatás azonban csak akkor tudja kiváltani az elvárt hatást, ha a jól képzett munkaerő nem vándorol át az anyaországba, vagyis az emberek tudásukat helyben kamatoztatják. A humántőkébe való beruházásnak helyben kell megtérülnie, másképp a határon túli magyarság az anyaország számára egy kihelyezett humántőke-fejlesztő üzemmé degradálódik. Ezáltal pedig nemcsak az anyaországból érkezett oktatási támogatás vesz el, hanem a középiskolai képzésbe történő helyi beruházás is, hisz az térben máshol térül meg.

Ennek érdekében a határon túli magyarság oktatási támogatása mellett elő kell segíteni a határon túli magyarság szülőföldön való érvényesülését is. Csak ez esetben éri el célját az oktatási támogatás, és válik igazán jó beruházássá az oktatás.

Ha a regionális versenyképesség esetében a humántőkének kitüntetett szerepet adunk, akkor az anyaország és a határon túli magyarlakta területek közti különbségek csak akkor fognak csökkenő tendenciát mutatni – és ezáltal ezen területek is versenyképessé válni a regionális versenyben –, ha az emberi tőkébe való beruházás helyben történik meg, ezáltal egy tényleges sikerességi faktor tud lenni az illető régiók számára.

MELLÉKLET

A disszertáció által érintett téma már régóta foglalkoztat több magyar közéleti személyiséget, politikust. Ezen személyek nemzetpolitikára vonatkozó véleményeiből mutatok be néhányat a következő részben. Ezt követően, mivel jelen munka elég hangsúlyosan foglalkozott a határon túli oktatás és a migráció közti összefüggéssel, egy személyes javaslatcsomagot is ismertetek erre a jelenségre vonatkozóan. Az érintettség jogán a Székelyudvarhelyi Modern Üzleti Tudományok Főiskolájának küldetését elemeztem a fentiek tükrében. És tettem ezt annál is inkább, mivel jelen disszertáció szerzője is közreműködött a fent említett főiskola küldetésnyilatkozatának összeállításában, és működteti munkatársaival együtt ezen intézményt a küldetésnyilatkozatban megfogalmazottak szerint.

I. Közéleti személyiségek a határon túli magyarok migrációjáról

Az európai országok számára a legnagyobb kihívást napjainkban a termékenység csökkenése, a népességfogyás és a lakosság korstruktúrájának előregedése jelenti. Feltételezhetően a nemzetközi vándormozgalomhoz való új viszonyt is az fogja meghatározni, hogy a fenti kihívásra az Európai Unió milyen választ fog adni. Az Unió országaiba ugyanis mindenekelőtt Afrikából és a tágabb értelemben vett Közel-Keletről jönnek bevándorlók, akik többnyire más vallásúak, s más kulturális háttérrel rendelkeznek. Ennek s egyéb okok következtében pedig asszimilációjuk több nemzedék múltán is kérdéses, és integrációjuk is jóval bonyolultabb, mint a fogadó ország lakosságához hasonló kulturális háttérű bevándorlóké. „Abban az esetben azonban, amennyiben a tagországok eddigi identitásukat meg tudják őrizni, s képesek a termékenység további csökkenését megállítani, illetve ha olyan integrációs programokat valósítanak meg, amelyek a befogadott külföldi állampolgároknak részben spontán asszimilációjához, részben pedig az integrációjukhoz vezetnek, akkor elkerülhető az az igen pesszimista vízió, amelyben a nemzetközi vándormozgalom segítségével kontinensünk „önmegsemmisítését” készíti elő”.⁴¹

Magyarországot a rendszerváltoztatás kezdetén, az 1990-es évek közepéig három migrációs hullám érte. A sor a magyar nemzetiségű román állampolgárokkal kezdődött, majd anélkül, hogy ez megszakadt volna, a kelet-németek emigrációjával folytatódott, s

⁴¹ Tóth Pál Péter: Vándorlás és népességfogyás. 2005, Budapest, 7. oldal.

végül a dél-szláv háború menekültjei mentek Magyarországra. Mindez közel háromezer személy hosszabb-rövidebb ideig tartó magyarországi tartózkodását jelentette. Ezeknek a hullámoknak a lecsillapodásával a természetes migrációs mozgások váltak meghatározókká, melyekben döntő szerepet a szomszédos országokból érkező állampolgárok játszanak. S közben, az ide érkezéssel ellentétben, pontosan meg nem állapítható számban részben a magyar, részben az országban tartózkodó nem magyar állampolgárok egy része külföldre vándorol. Ezek a migrációs mozgások azonban nem egy hosszú távú hazai migrációs politikai stratégiának alárendelten alakultak, s a jelenlegieket sem az határozza meg. Okkal és joggal vetődik tehát fel az a kérdés, hogy melyek azok a jellegzetességek, amelyek figyelembevételétől a kialakításra váró magyar migrációs politikai stratégiáról gondolkodva nem tekinthetünk el? (Tóth, 2005)

Magyarország esetében tehát nem kerülhető meg az a történelmi helyzetből fakadó tény, hogy az I. világháború befejezése óta a magyar nemzet és a magyar állam határai nem esnek egybe. Ez pedig szükségszerűen annak a kérdésnek a végiggondolását követeli meg, hogy Magyarország mennyiben érdekelt abban, hogy a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségűek közül minél többen áttelepedjenek, vagy pedig hogy a magyarság, ahol jelen van, és ahol jelen lehet, ott mindenütt jelen is maradjon. Ez mint alapmeghatározottság – a nemzetközi kötelezettségekből e területen Magyarországra háruló feladatok megoldása és feltételek biztosítása mellett – döntően befolyásolja a kialakításra váró migrációs politikát.

A fentiek után nem lehet megkerülni azt a kérdést sem, hogy szüksége van-e Magyarországnak mindazokra, akik bevándorolnak, s akik közülük magyar állampolgárok szeretnének lenni. Feltételezhető-e, hogy a bevándorló státusúak, valamint az új állampolgárok nem, kor és foglalkozás szerinti összetétele pozitívan fogja befolyásolni a különösebb optimizmusra nem sok okot adó magyarországi demográfiai folyamatokat? Vagyis, hogy a magyarországi népesség fogyásának és a korstruktúra elöregedésének negatív jelenségét érdemes-e a nemzetközi vándormozgalom segítségével befolyásolni? (Tóth, 2005)

Nézzük, erre mit mondott *Horváth István* (szociológus, egyetemi oktató, Kolozsvár):

„(...) A magyar államnak érdeke középtávon a munkaerőhiányát pótolni, hosszú távon pedig egyértelmű, demográfiai érdeke bizonyos szintű bevándorlási kvótát fenntartani ahhoz, hogy 2025-ig a jelenlegi népességszámot tudja biztosítani. (...) Én úgy érzem, nincs olyan, hogy valaki azt mondaná, igen, úgy döntöttünk, hogy nem tartjuk meg őket,

hanem átszívjuk – ez túlzás volna. Azt hiszem, nem így működik a politikum. Vannak azonban olyan aktorok, akik tudják azt, hogy ha például a határ menti magyarok átküldik gyerekeiket Magyarországra tanulni, akkor ez egyrészt tulajdonképpen arról szól, hogy ezzel a magyarországi demográfiai hullám okozta krízistől mentik meg a középiskolákat. Másrészt viszont azt is tudják, hogy ez középtávon bevándorláshoz vezet, mert ezek a gyerekek nagy valószínűséggel kinn is maradnak, sőt maguk után hozhatják a szülőket is. Ezt tudják, de mégsem akadályozzák meg, hogy ezek a gyerekek átmenjenek tanulni. Nos, itt van valahol a tudatosság. Hiszen egyértelműen egy politikai döntés eredménye volna megakadályozni ezt. (...) De ezt nem teszik meg, mert kimondva-kimondatlanul létezik az a gondolat, hogy a magyar társadalomnak közép- és hosszú távon érdeke ez a fajta bevándorlási folyamat.”

Veres Valérnak (szociológus, egyetemi oktató, a Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézet igazgatója) a következő véleménye van a folyamatról:

„A romániai helyzet ismeretében jól látják, hogy amennyiben a romániai magyarság elkezd kivándorolni, egy adott idő után elfogy. Tehát ez az itthon maradó közösségeknek nem érdekük. Másik oldalon viszont mások az érdekek. Magyarországnak fontos, hogy fenntartsa a demográfiai egyensúlyt, mert másképpen veszélybe kerül a gazdasági egyensúlya is hosszabb távon. Nos, mindkét félnek megvan a maga érdeke, amely ezen a ponton, úgy tűnik, egymással szembekerül. De nyilván ezt át lehetne úgy hidalni, hogy Magyarország azt mondja, nem határon túli magyarokkal akarja pótolni népességhiányát, hanem másokkal, kínaiakkal, arabokkal vagy bárki mással. Magyarországnak jelentős munkaerőgondja van, tehát van egy olyan ipari, gazdasági érdeke, amelynek alapján úgy tekint a határain kívül lévő magyarságra, mint a fejlődés lehetőségét biztosító szakember-utánpótlásra”.

Entz Géza (államtitkár, a Miniszterelnöki Hivatal Határon Túli Magyarok Titkárságának elnöke) így vélekedik:

„(...) Nekünk az lenne jó, hogyha a környező országokban – a Kárpát-medencében, de akár azon túlmenően is, hiszen az országhatárok a Kárpát-medencét csak átszelik – jelentős fejlődés indulna el. (...) Az lenne az érdekünk, hogy a piac minél erőteljesebb és egységesebb legyen a magyar tőke kivétel szempontjából, s legyen ott egy bázis, hiszen ha ellehetetlenül egy társadalom, akkor már piacot sem lehet találni, s ez hosszabb távon politikai instabilitáshoz is vezet. (...) Tehát a helyszínen nekünk kell befektetni.”

A migrációpolitika kialakítása során az eddig felvázolt összefüggések mellett figyelembe kell venni, hogy a vándorlást a népességszökkenés ütemének lassításába, perspektivikusan pedig esetleg megállításába csak akkor érdemes „bevonni”, ha egyfelől meghatározzuk, hogy ennek következtében az előnyök mellett milyen negatív hatások várhatók, másfelől, ha ezzel összefüggésben a közvetlen és közvetett költségeket is megbecsüljük. Magyarország jelenlegi helyzetében, amikor a 30 évesnél fiatalabbak körében is foglalkoztatási gondok vannak, illetve amikor a 60 évnél idősebbek között a gazdasági aktivitás kiszélesítésével jelentős tartalékkal rendelkezik, kérdéses, hogy célszerű-e a munkaerőpiaci befizetést előállító, közteherviselő munkaerő létszámát a migrációs csatornákat felhasználva bővíteni. Erre a kérdésre abban az esetben lehet pontosabb választ adni, amennyiben ismerjük a célt, ami lehet: 10 millió fő körüli lakosságlétszám megőrzése, vagy a valamilyen ok miatt hiányzó munkaerő pótlása. (Tóth, 2005)

A migráció lehetséges formáit segítségül hívó népességpótlás megvalósítása során a magyarországi lakosság fogadókészségét sem lehet figyelmen kívül hagyni, hiszen például a fogyó népesség pótlásához szükséges évi 40–50 ezer fős bevándorlás mellett 2020-ban – státustól függetlenül (vendég- vagy feketemunkás, huzamosabban itt tartózkodó, bevándorló, új állampolgár) – az összlakosság közel 10 százaléka lenne már külföldi vagy olyan, aki röviddel azelőtt még külföldi állampolgár volt. (Ez az arány jelenleg az 1,5 százalékot sem éri el.) S amennyiben ez nem a magyar nemzetiségűek közül rekrutálódna, akkor összes következményeivel együtt a lakosság etnikai struktúráját változtatná meg, amennyiben pedig Magyarország a szomszédos országok magyar nemzetiségű közösségeiből „szívna” el egymillió személyt, összlétszámuk közel 50 százalékos csökkenése a még meglévő kohéziós erejük megroppanását idézhetné elő. A népesedési folyamatok jelzőszámai azt mutatják, hogy a magyar társadalom közeli és középtávú jövőjének szempontjából a nemzetközi vándorlás jelentős szerepet játszhat. Ezért, és a hosszabb távú jövő tervezhetősége miatt is – szem előtt tartva, hogy a határon túli magyarokra a magyar munkaerőpiac egyértelmű vonzó hatást gyakorol – ezt a kérdést alaposan meg kell vizsgálni. Történelmileg rögzült viszonyaink következtében a jelenlegi helyzetben minden fél, Magyarország és a szomszédos országokban élő magyarság számára lehetetlen egyaránt jó megoldást találni. Magyarország gazdasági súlya, lehetőségei ugyanis nem elegendők ahhoz, hogy egyrésről a népesség-utánpótlás legkisebb költségekkel járó megoldásáról lemondhasson, másrésről pedig, hogy társadalmi, gazdasági és politikai téren egyaránt az összes kisebbségi régióban olyan

változást generáljon, amely a határokon túl élő magyarokon helyzetében döntő változást eredményezhet.

A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a negatív demográfiai folyamatok nemcsak a hazai népesség, hanem a határon túli magyar közösségek létszámát is apasztják, melynek következtében – amennyiben a jelenlegi tendenciákat a következő évtizedekre kivetítjük – kiszámíthatjuk, hogy létszámuk – migrációs mozgások nélkül is – mikorra csökkenhet kritikus szint alá. Ennek bekövetkezése senkinek sem lehet érdeke, éppen ezért olyan nemzeti s ennek alárendelt migrációs stratégia kialakítására van szükség, melynek segítségével közösen ez a helyzet elkerülhető. Ennek első lépéseként a magyar népességfejlődést nem csupán hazai vonatkozásban, hanem a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségűekkel egy egységben kell vizsgálni, s a népesedéspolitikai intézkedéseknek is a magyarság egyetemességére kell vonatkoznia. (Tóth, 2005)

II. A szülőföldön való érvényesülés lehetőségei – esettanulmány

A következőkben egy határon túli oktatási intézmény, a Székelyudvarhelyi Modern Üzleti Tudományok Főiskolája küldetésnyilatkozatának fontosabb elemeit mutatom be, melynek összeállításához a jelen disszertáció szerzője is hozzájárult, és amely küldetésnyilatkozat volt tulajdonképpen az értekezés témájának is az ötletadója. Ebben a küldetésnyilatkozatban összeállítói éppen a disszertációban tárgyalt problémakörre próbáltak válasszal szolgálni: éspedig a humántőke minőségi fejlesztése mellett megakadályozni annak elvándorlását.

1997-ben indult útjára a Székelyudvarhelyi Főiskola a tatabányai székhelyű Modern Üzleti Tudományok Főiskolájának határon túli tagozataként. A tagozat működése érdekében mindenekelőtt az oktatási intézmény küldetését fogalmazták meg az alapítók. Ennek megvalósítása érdekében kitűzték az elérendő célokat, majd ehhez hozzárendelték a módszereket.

A Főiskola küldetése: gazdasági szakemberek magyar nyelven történő képzése. Ezen választásnak több oka is volt. Egyrészt az alakuló Főiskola nem akart versenytársként megjelenni az oktatási piacon a környéken működő nagy egyetemi központoknak, ahol is gazdasági elitképzés folyik. A Főiskola a komplementaritás jegyében a szakemberképzést jelölte meg küldetésének. S mindezt – a szakma minél jobb elsajátítása érdekében – magyar nyelven. Ugyanakkor a szakemberképzés a helyi

munkaerőpiac igényeinek való megfelelés jegyében is történt, hisz a helyi vállalkozók körében gazdasági szakemberhiány volt tapasztalható.

A küldetés megfogalmazása után kitűztük a célokat: a helyi gazdasági szakemberhiány mérséklése, gyakorlatorientált oktatás, minőség és szakmaiság, valamint a hallgatók helyben maradása. Ezen célok mellé az alapítók megkeresték a megfelelő módszereket.

A helyi gazdasági szakemberhiány mérséklése, valamint a hallgatók helyben maradása tulajdonképpen két egymásból következő célt jelent, hisz csak úgy lehet a helyi gazdasági szakemberek számát növelni, ha hallgatóink nem vándorolnak el más területekre. Ennek érdekében először a helyi piac igényeinek felmérésére került sor. A helyi vállalkozók körében végzett kutatások eredményei választ adtak arra, hogy milyen jellegű gazdasági szakemberekre van szükség. Ennek alapján kirajzolódott a Főiskolán indítandó szak profilja. A vállalkozói réteg elvárásaiból a következő három terület jelent meg hangsúlyosan: idegen nyelvek oktatása, informatikai ismeretek, valamint gyakorlatiasság.

A Főiskola megalapított egy nyelviskolát, a végzett hallgatók csak az esetben kapják meg a főiskolai oklevelet, ha van egy felsőfokú román, egy középfokú általános angol, valamint egy középfokú bussines angol nyelvvizsgájuk. A Főiskola ugyanakkor akkreditált ECDL felkészítő- és vizsgaközpont minősítést is szerzett. A végzett hallgatók esetében a diploma megszerzésének feltétele az ECDL-diploma megléte is.

A Főiskola a *gyakorlatorientált oktatást* egyrészt az oktatók kiválasztásával, másrészt az oktatási módszerek révén próbálta megvalósítani. Az elméleti alapozó tárgyakat kivéve többnyire helyi szakemberek oktatják a szaktárgyakat. A Főiskola vezetői felkeresték a környék legjobb szakembereit, és őket kérték fel az egyes szaktárgyak oktatására. Így az oktatók azt tanítják, amivel mindennapi munkájuk során foglalkoznak, ezáltal az illető tárgy oktatása ténylegesen gyakorlatiassá tud válni. Azonban még mielőtt az egyes szakemberek elkezdték volna a tárgyak oktatását, egy „Train the trainer” program keretében a tatabányai anyaintézménynél a tárgyakat vezető tanszékvezetők felkészítették őket a tárgyak oktatására.

A másik, a gyakorlatiasság irányába ható módszer a dolgozatok formájában történő vizsgáztatás. A Főiskola felveszi a kapcsolatot a helyi vállalkozókkal, ahol a hallgatók megírhatják az egyes tantárgyakhoz kapcsolódó dolgozataikat. Így az illető tárgy oktatása megkapja a kellő gyakorlatiasságot, a minőséget pedig a tárgyat tanító oktató szakmai vezetése jelenti.

A Főiskola a *minőséget és a szakmaiságot* fogalmazta meg elsőrendű célként. Mivel a minőségi gazdasági oktatásra helyben elég nehéz szakembereket találni, a Főiskola rövid távon vendégoktató programmal, hosszú távon pedig egy jól képzett oktatói csapat kiépítésével próbálja megvalósítani ezt a célt. Az oktatás minőségét elsősorban a tatabányai anyaintézmény oktatói biztosítják. Az alapozó tárgyakat az anyaintézmény jó nevű oktatói oldják meg. Ugyanakkor az egyes tárgyak vizsgáztatása is az anyaintézmény oktatóival közösen történik. A szakmaiság feltétele a helyi szakemberek bevonásával valósítható meg. A helyi szakemberek révén az egyes tárgyakat az illető tárgykört jól ismerő, abban dolgozó oktató tanítja. A helyi szakemberek előnye szaktárgyak oktatásánál a vendégtanárokkal szemben, hogy megvan a helyismeretük. Vagyis ismerik az illető szakma helyi jellegzetességeit, és a tárgy oktatásába beleszövik ezeket.

A Főiskola egy másik óriási kihívása a *végzett hallgatók itthon tartása volt*. Mivel a végzett hallgatók többsége munkahelykeresés miatt hagyja el szülőföldjét, a probléma megoldásának kulcsaként a Főiskola azt jelölte meg, hogy itthon kell munkát keresni a hallgatóknak. Ennek érdekében a helyi vállalkozókon keresztül az intézmény megpróbált aktívan bekapcsolódni a város gazdasági életébe. A négy tanév alatt közel húsz tantárgyból történik a vizsgáztatás leadott dolgozat formájában. Ez azt jelenti, hogy az előadótanár felügyelete mellett a diákok az illető tantárgynak megfelelő témában egy konkrét esettanulmányt írnak. A Főiskolának sikerült kapcsolatot teremtenie vállalkozókkal, akik hasznosnak ítélték meg az ilyen jellegű munkák elkészítését saját vállalkozásaikról. Ez mindenkinek előnyös: a vállalkozó jóval a piaci ár alatt megkap egy elemzést cégéről, melynek szakmaiságát irányító tanáraink garantálják, míg a diák gyakorlatra tesz szert, tanul, és esetleg egy kis pluszjövedelemhez is juthat. Ugyanakkor ezen munkák elkészítése során a vállalkozónak módja van rá, hogy egy jövőbeni munkatársat találjon az elemzést készítő diák személyében. Ami a legfontosabb, hogy ezen dolgozatok megírása közben a hallgató már bizonyos mértékben kötödni kezd egy helyi vállalkozáshoz, és amennyiben munkája tetszett a vállalkozónak, az a képzés elvégzése után alkalmazza is a hallgatót. S ha már munkája van a végzett hallgatónak, akkor kevesebb valószínűséggel fog elvándorolni, feladva már biztos munkahelyét egy bizonytalan kivándorlásért cserében.

A fenti módszerek révén a Főiskolának sikerült megvalósítania megjelölt céljait, teljesítve küldetését a határon túli magyar nyelvű gazdasági oktatás területén. A legfontosabb: a Főiskola végzett hallgatói közül egyre többen szülőföldjükön kamatoztatják megszerzett tudásukat.

BIBLIOGRÁFIA

1. Adam Smith (1992): Nemzetek gazdaságtana – e gazdaság természetének és okainak vizsgálata. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
2. Ambrus Tibor – Lengyel László (2006): Humán controlling számítások. Complex Kiadó, Budapest.
3. Balázs Éva (2005): Közoktatás és regionális fejlődés. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.
4. Balázs J. – Horváth. R. (1995): Bevezetés a demográfiába. Jatepress.
5. Bánfi Tamás, Sulyok-Pap Márta (1999): Pénzügytan I., II. Tanszék Pénzügyi Tanácsadó és Szolgáltató Kft., Budapest.
6. Becker G. (1962): Investment in Human Capital. The Journal of Political Economy.
7. Benko G. (2002): Regionális tudomány. Dialog Campus Kiadó, Pécs.
8. Bertrand O. (1993): Az emberi erőforrások tervezése. Módszerek, tapasztalatok, gyakorlat. Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Budapest.
9. Blaug M. (ed.) (1992): The Economic Value of Education. An Elgar Reference Collection.
10. Bodie – Kane – Marcus (1996): Befektetések. Béta Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
11. Boray Gy. – Korompai A. (2001): A természeti erőforrások gazdaságtana és földrajza. Aula Kiadó, Budapest.
12. Braczyk, H-J. – Cooke, P.–Heidenreich, M. (szerk.) (1998): Regional Innovation Systems. The Role of Governances in a Globalized World. UCL Press, London.
13. Brealey – Myers (2005): Modern vállalati pénzügyek. Panem Kiadó, Budapest.
14. Brubaker, Rogers (1998): Migrations of Ethnic Unmixing in the New Europe. International Migration Review, Volume 32, 1998/4.
15. Cohn E. – Geske T G. (1990): The Economics of Education. Pergamon Press, Oxford.
16. Coleman J. S. (1966): Equality of Educational Opportunity. US Government Printing Office, Washington D.C.

17. Coobs. Ph. H. (1971): Az oktatás világváltása. Rendszerelemzés. Tankönyvkiadó, Budapest.
18. Csaba I. – Tóth I.Gy. (szerk.) (1999): A jóléti állam politikai gazdaságtana. Osiris, Budapest.
19. Cseresznyés Ferenc (2005): Migráció az ezredfordulón. Dialog – Campus, Pécs.
20. Diminescu, Dana (1996): Deplasările oșenilor în străinătate, un nou model de migrație. *Revista de Cercetări Sociale* 1996/2, 16–32.
21. Döry Tibor – Rechnitzer János (2000): Regionális innovációs stratégiák. Oktatási Minisztérium, Budapest.
22. Education at a Glance, OECD Indicators, 1997.
23. Enyedi György – Horváth Gyula (szerk.) (2002): Táj, település, régió. MTA Társadalomkutató Központ, Kossuth Kiadó, Budapest.
24. Farkas B. – Lengyel I. (szerk.) (2000): Versenyképesség – regionális versenyképesség. JATEPress, Szegedi Tudományegyetem.
25. Fazekas Gergely – Gáspár Bencéné – Soós Renáta – Sulyok-Pap Márta (1999): Pénzügyi számtan. Perfekt Kiadó, Budapest.
26. Forray R. K. – Kozma Tamás (1999): Regionális folyamatok és a térségi oktatáspolitikai. *Educatio Füzetek*, Oktatókutató Központ, Budapest.
27. Fóti Klára (szerk.) (1999): Az emberi erőforrások jellemzői Magyarországon 1999. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest.
28. Fullerton, Maryellen – Sik Endre – Tóth Judit (eds.) (1994): Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads. Yearbook of the Research Group on International Migration, the Institute for Political Science of the Hungarian Academy of Science, Budapest.
29. Gabanyi, Anneli Ute (2000): The Ceaușescu Cult. Propaganda and Power Policy in Communist Romania. The Romanian Cultural Foundation Publishing House, Bucharest.
30. Gábor R. István (szerk.) (1990): A munkaerőpiac makroökonómiája. A munkagazdaságtan alapjai. Aula, II. füzet.
31. Gallasi Péter – Nagy Gyula (1997): A munkanélküliség gazdaságtana. Aula Kiadó.
32. Ghețău, V. – Trebici, V. (1996): Populația României și minoritățile naționale: prezent și perspective. *Bibliotheca Demographica* no. 2, București, Academia Română.

33. Gödri Irén – Tóth Pál Péter (2005): Bevándorlás és beilleszkedés – kutatási jelentések. K.S.H. – Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
34. Halász G. – Lannert J. (szerk.) (1999): Oktatási rendszerek elmélete. Szöveggyűjtemény. Okker Kiadó.
35. Halász Gábor – Lannert Judit (szerk.) (1996): Jelentés a magyar közoktatásról 1995. OKI, Budapest.
36. Halász G. (szerk.) (1993): Az oktatás jövője és az európai kihívás. Educatio, Budapest.
37. Harbison F. (1968): Emberi erőforrások értékelése. Tankönyvkiadó, Budapest.
38. Harbison F. – Myers C. A. (1966): Elméletek az emberi erőforrás fejlődéséről. Tankönyvkiadó, Budapest.
39. Horváth Gyula (szerk.) (2006): Régiók és települések versenyképessége. MTA, Regionális Kutatások Központja, Pécs.
40. Horváth Gyula (szerk.) (2003): Székelyföld. Dialog – Campus kiadó, Pécs.
41. Horváth István (2003): Az erdélyi magyarság, 1987–2001 közötti, nemzetközi vándormozgalomnak betudható, népességvesztesége – tanulmány.
42. Horváth István (2002): A migráció hatása a népesség előszámítására. Magyar Kisebbség 2002/4.
43. Horváth István (1995): A romániai magyarság demográfiai jellemzői az 1992-es népszámlálás tükrében. Kolozsvár, Korunk, 7/1995
44. Illés Lajosné (szerk.) (1996): Az oktatás gazdaságossága. Tankönyvkiadó, Budapest.
45. Illés Sándor – Lukács Éva (szerk.) (2002): Migráció és statisztika. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest.
46. Imre Anna (szerk.) (2003): Jelzések az oktatásról. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.
47. Jánossy Ferenc (1966): A gazdasági fejlettség mérhetősége és új mérési módszere. KJK, Budapest.
48. Kiss Tamás (2004): Természetes népmozgalmi folyamatok az erdélyi magyarság körében. Erdélyi Társadalom 2004/1.
49. Kovács János (1980): A munkaerő társadalmi újratermelése és tervezése. Akadémiai Kiadó, Budapest.
50. Kovács János – Varga Ildikó (1998): Iskola és gazdaság. Etnikum Kiadó, Budapest.

51. Kovács Teréz (2000): Migrációs folyamatok Magyarországon a rendszerváltozás után. MTA RKK, Pécs.
52. Kozma Ferenc (1981): Az emberi tényező a gazdaság fejlődésében. Kossuth Kiadó, Budapest.
53. Kozma Tamás (1993): A közoktatás fejlesztési koncepciójának tudományos megalapozása. OKI
54. Kozma Tamás (2002): Határon innen, határon túl – regionális változások az oktatásügyben. Oktatókutató Intézet – Új Mandátum Kiadó, Budapest, 232. oldal.
55. Ladányi Andor (1992): A felsőoktatás mennyiségi fejlődésének nemzetközi tendenciái. Összehasonlító statisztikai elemzés. Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Budapest.
56. Lakatos Miklós – Mészáros Árpád (1991): A Magyarországra menekülők főbb adatai. Statisztikai szemle, 199, 2. szám.
57. Lengyel Imre (2003): Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon. JATEPress, Szeged.
58. Lengyel I. (2000): A regionális versenyképességről. Közgazdasági szemle, 12.
59. Lengyel Imre – Rechnitzer János (2004): Regionális gazdaságtan. Dialog Campus Kiadó, Pécs.
60. Leontief, Wassily (1984): Gazdaságelmélet, tények és gazdaságpolitika. Statisztikai Kiadó, Budapest.
61. List F. (1940): A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere. Magyar Közgazdasági Társaság Kiadó, Budapest.
62. Lukács Éva (szerk.) (2002): Migráció és statisztika. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest.
63. Malecki, E. J. – Oinas, P (szerk.) (1999): Making Connections. Technological Learning and Economic Change. Ashgate, Aldershot.
64. Malthus T. R. (1902): Tanulmány a népesedés törvényéről. MTA, Budapest.
65. Matolcsy György (szerk.) (2000): A tudástársadalom kiépítésének forrásai Magyarországon. Oktatási Minisztérium, Budapest
66. Mándi Péter (1975): Oktatás és gazdasági növekedés a fejlődő országokban. Akadémiai Kiadó, Budapest.
67. McMahon W. – Geske T. (eds.) (1982): Financing Education. Urbane IL, University of Illinois Press.
68. Mills, L. S. (1983): A szabadságról. Kriterion Kiadó, Bukarest.

69. Miltényi Károly (1994): Az utóbbi évek népesedési trendjei és ezek gazdasági háttere. Demográfia, 1994, 2. szám.
70. Nagy Boldizsár (1994): Menedék és remény – Magyarország helye a nemzetközi vándorlásban. MTA Politikatudományi Intézete, Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, Budapest.
71. Nyitrai Ferencné (2001): A humán és a gazdasági fejlődés. Nemzetközi összehasonlítás. KSH, Budapest
72. Nyitrai Ferencné (2001): Az oktatás szerepe a gazdaság és a társadalom fejlődésében. Központi Statisztikai Hivatal.
73. OECD Gazdasági tanulmányok 1998 – 1999. OECD, 1999.
74. OECD (1999): Trends in International Migration, SOPEMI Annual report, Paris
75. OECD (1996): The Knowledge-Based Economy. OECD, Párizs.
76. Oláh Sándor (szerk.) (1996): Elvándorlók? – Vendégmunka és életforma a Székelyföldön. KAM – Pro Print Kiadó, Csíkszereda.
77. Örkény Antal (szerk.) (2003): Menni vagy maradni? MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
78. Péterfi Gábor (1995): Önkormányzati gazdálkodás. Helyi Demokrácia és Újítások Alapítvány, Budapest.
79. Polónyi István (2004): A felnőttképzés megtérülési mutatói. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest.
80. Polónyi István (2002): Az oktatás gazdaságtana. Osiris Kiadó, Budapest.
81. Polónyi István – Tímár János (2002): Tudásgyár vagy papírgyár. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
82. Polónyi István (1997): A felsőoktatás gazdasági helyzete ma. Magyar Felsőoktatás, 1997, 1–2.
83. Rechnitzer János (1993): Szétszakadás vagy felzárkózás. A térszerkezet alakító innovációk. MTA RKK, Győr
84. Rechnitzer János – Lados Mihály (2004): A területi stratégiától monitoringig. Dialog – Campus Kiadó, Pécs.
85. Rechnitzer János – Smahó Melinda (2005): A humán erőforrások sajátosságai az átmenetben. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.
86. Révész András (1992): A szakember-ellátottság nemzetközi tendenciái. Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Budapest.
87. Samuelson P. – Nordhaus W. (1987): Közgazdaságtan I., II., III. KJK, Budapest.

88. Sandu, Dumitru (2000): Migrația transnațională a românilor din perspectiva unui recensământ comunitar. *Sociologie Românească* 2000/3–4.
89. Sandu, Dumitru (2000): Migrația circulatorie ca strategie de viață. *Sociologie Românească* 2000/2.
90. Schumpeter J. (1980): A gazdasági fejlődés elmélete. KJK, Budapest.
91. Semjén András (1997): Állami szerepvállalás és finanszírozás a közoktatásban: merre tovább? Új pedagógiai szemle, 1997, február.
92. Semjén A. – Lukács P. (szerk.) (1988): Oktatásfinanszírozás. Oktatókutató Intézet, Budapest.
93. Simmie, J. (2003): Innovation and Urban Regions as National and International Nodes for the Transfer and Sharing of Knowledge. *Regional Studies*, Vol. 37. No. 6–7.
94. Sík Endre (szerk.) (2001): A migráció szociológiája. Szociális és családügyi Minisztérium, Budapest.
95. Sík Endre (szerk.) (1998): Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs és Kutatócsoport, Budapest.
96. Sík Endre – Tóth Judit (szerk.) (1994): Jönnek? Mennek? Maradnak? MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont Budapest.
97. Sík Endre (2000): KGST-piacok és feketemunka Magyarország 1999. MTA KTK/TÁRKI, Budapest.
98. SOPEMI: Trends in International Migration. Continous Reporting System on Migration Annual Report 2000, Organization for Economic Cooperation and Development, 2000.
99. Stark Antal (1994): A humánszféra szerepe az államháztartásban. GKI Gazdaságkutató RT, Budapest.
100. Stohr, W. B. (1987) A területfejlesztési stratégiák változó külső feltételei és az új koncepciói. *Tér és Társadalom*, 1. sz.
101. Theodore W. Schultz (1983): Beruházás az emberi tőkébe. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
102. Tóth Pál Péter (szerk.) (2005): Vándorlás és népességfogyás – interjúk a magyarok Magyarországra vándorlásáról. Lucidus Kiadó, Budapest.
103. Tímár János (1991): A munkaerő-kínálat gazdaságtana. Aula.
104. Tímár János (1981): Munkaerő-gazdaságtan. KJK, Budapest

105. Tímár J. – Kovács J. (1971): A munkaerő és az oktatás távlati tervezésének módszerei néhány európai szocialista országban. Szigma, 3–4.
106. Tinbergen J. (1968): Matematikai becslések az oktatás tervezésében. Tankönyvkiadó, Budapest.
107. Tóth Pál Péter (1997): Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon, (1988-1994). Püski Kiadó, Budapest.
108. Török Á. (1999): Verseny a versenyképességért. Integrációs Stratégiai Munkacsoport, Budapest.
109. Vámos Dóra (szerk.) (1992): A szürkeállomány fehér foltjai. A szellemi potenciálok térszerkezete Magyarországon. Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Budapest.
110. Vámos Dóra (1989): A képzettség vására. Akadémiai Kiadó, Budapest.
111. Varga E. Árpád (1998): Fejezetek a jelenkori Erdély népességtörténetéből. Püski Kiadó.
112. Varga E. Árpád (1992): Népszámlálások a jelenkori Erdély területén, Budapest, Régió
113. Varga Júlia (1998): Oktatás-gazdaságtan. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest.
114. Varga Júlia (1995): Az oktatás megtérülési rátái Magyarországon. Közgazdasági szemle, 1995, június.
115. Veres Valér (2004): A romániai magyarság termékenysége 1992–2002 között regionális összehasonlításban. Erdélyi Társadalom 2004/1.
116. World Bank (1991): World Bank Development Report. Oxford University Press, Oxford.
117. Magyar Statisztikai Évkönyvek – KSH.
118. Nemzetközi Statisztikai Évkönyv – KSH.
119. Román Statisztikai Évkönyvek – INSSE.
120. Román Területi Statisztikai Évkönyvek – INSSE – Statistici Teritoriale.
121. A Román Nemzeti Bank jelentései – www.bnr.ro.
122. A Román Pénzügyminisztérium jelentései – www.mfinante.ro.
123. A Modern Üzleti Tudományok Főiskolája székelyudvarhelyi tagozatának küldetésnyilatkozata – www.foiskola.ro.

PUBLIKÁCIÓS JEGYZÉK

1. A Kárpát-medence régiói: Székelyföld – VII. fejezet 2–3., XIII. fejezet, Dialog Campus Kiadó, 2003.
2. Limes tudományos szemle: Székelyföld a román gazdasági-statisztikai térben, Tatabánya 2004. 2.
3. A struktúraváltás évtizede – Jubileumi Tudományos Konferencia Tatabánya 2002: Erdély és Székelyföld a román pénzügyi térben (konferenciakötet).
4. Mendelnet 2004 – International Conference of Ph.D. Students organized by Faculty of Business and Economics at Mendel University of Agriculture and Forestry in Brno: Regional Inequalities in Romania Mirrored by Public Finances (konferenciakötet).
5. Vállalat és tőkepiac – Nemzetközi Ph.D. kollokvium, Torockó 2003: Where is the money – statistical presentation regarding the anomalies of the Romanian financial situation (konferenciakötet).
6. Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola 2004–2005-ös évkönyve: A székelyek, Írország, a kivándorlás és a tőke. Pécs, 2005
7. RMKT Fórum: Közgazdászképzés Székelyudvarhelyen. A Romániai Magyar Közgazdász Társaság szakmai folyóirata, 2006.
8. RMKT Fórum: Felnőttképzés Székelyudvarhelyen. A Romániai Magyar Közgazdász Társaság szakmai folyóirata, 2007.
9. Apáczai Közalapítvány: „Magyariskola Program”. Vitaanyag, 2006.
10. Acta Periodica: „Regionális szintű beruházás és megtérülés székelyföldi szemmel”. Modern Üzleti Tudományok Főiskolája, Tatabánya, 2006.
11. Studii si cercetări economice: Influența migrației regionale asupra investițiilor în capitalul uman și recuperarea acestuia. Editura Alma Mater Cluj Napoca, 2008. (Gazdasági kutatások és tanulmányok: A regionális migráció hatása a humántőke-beruházásra és annak megtérülésére. Alma Mater Kiadó, Kolozsvár 2008 – román nyelven közölt tanulmány)
12. Tér és társadalom: A regionális migráció hatása a humántőke-beruházásra és -megtérülésre. Győr, 2008/2. szám.

CURRICULUM VITAE

Név: GERÉB LÁSZLÓ

Születési hely és idő: Székelyudvarhely, 1975. november 30.

Lakcím: 535 600 Székelyudvarhely, Gát utca 8., Hargita megye, Románia

Tel.: 0040-744-776 752, E-mail: gereb.laszlo@mutf.ro

Családi állapot: nőtlen

Katonaság: katonaviselt

Tanulmányok:

1. Tamási Áron Gimnázium, Székelyudvarhely, matematika–fizika szak
2. Kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, bankok–pénzügy szak, bankok és tőzsdék szakosodás
Végeztem 1998-ban.
3. Ph.D. hallgató a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan doktori iskolán, III. év.

Idegen nyelvek:

1. Angol – haladó szint (középfokú nyelvvizsga)
2. Német – kezdő
3. Román – tanulmányaimat román nyelven végeztem

Számítástechnikai ismeretek:

1. Windows, Norton – operációs rendszerek
2. Word, Excel – szövegszerkesztők, táblázatkezelők
3. FoxPro – adatbázis-kezelő

Más tanulmányok:

1. Budapesti Nemzetközi Bankárképző Központ, pénzpiac-tőkepiac kurzus
2. Részképzés-ösztöndíj a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen
3. Pénzügyi továbbképzők (Széchenyi István Szakkollégium, Budapest)
4. Hivatásos felértékelő, ANEVAR-vizsga – ANEVAR-tagság
5. Engedélyezett könyvelő – gyakornok, CECCAR-vizsga
6. Pedagógiai diploma

Tevékenységek:

1. 1999 és 2002 között a székelyudvarhelyi polgármesteri hivatal pénzügyi osztályának vezetője.
2. 2002 és 2004 között a székelyudvarhelyi Budvár Hitelszövetkezet elnöke.
3. Több kisvállalkozás számvitele.
4. Üzleti tervek és pályázatok készítése.
5. Kutatómunka a Székelyföld-monográfia megírásához.
6. Előadó több nemzeti és nemzetközi tudományos konferencián.
7. Az 1998-as évtől kezdve folyamatos oktatói tevékenység a város posztliceális oktatási intézményeiben, valamint főiskoláján.

Munkahely:

1. 2004 februárjától a Modern Üzleti Tudományok Főiskolája Székelyudvarhelyi Képzési Központjának ügyvezető igazgatója.
2. 2005 novemberétől a székelyudvarhelyi Budvár Hitelszövetkezet alelnöke.
3. A SAPIENTIA Erdélyi Magyar Tudományegyetem Csíkszeredai Karán, valamint a Modern Üzleti Tudományok Főiskolája (Tatabánya) Székelyudvarhelyi Képzési Központján pénzügyet tanítok.

Hobbik, egyéb:

Zongorázom, kórusban énekelek, futball, kosárlabda, előadások, koncertek, nagy jazzrajongó, gépkocsivezetői jogosítvánnyal rendelkezem.

